HISTORIKEREN
Hanne Hagtvedt Vik

ANTI-SLAVERI-BEVEGELSEN
En kamp for menneskerettigheter?

DEN NORSKE FREDSTRADISJONEN
Av Helge Ø. Pharo

VI MÅ HJELPE FLYKTNINGENE DER DE ER
Ungarn på flukt, 1956

FORTID

HISTORIE-STUDENTENES *TIDSSKRIFT UIO* **NR 4/2015** *12. ÅRGANG* **KR. 100,–**

Menneskerettigheter

FORTID

NR 4/2015
Tema: Menneskerettigheter

REDAKTØRER
Nora Rodin
Skage A. Østberg

TEMAREDAKSJONEN
Lasse Lømo Ellingsen, Simen Klomsæt, Markus Neslein, Henrik Thommesen, Skage A. Østberg

REDAKSJONEN
Stian Andreassen, Henrik Askjer, Anilton Delgado, Lasse Lømo Ellingsen, Anniken Hareide, Mia Hveem, Simen Klomsæt, Tor Hadrian Løvstad, Markus Neslein, Tord Mardott Nielsen, Fredrik Opedal, Ingeborg Anne Rakvåg, Martin Aasbø Ringdal, Nora Rodin, Sverre Erland Rosenberg, Ingar Stene, Henrik Thommesen og Skage A. Østberg

Grafisk utforming: Ørjan Laxaa
Trykkeri: Printhouse
ISSN 1504-1913

OMSLAGSBILDER
Forside: FNs generalforsamling 2011, *Foto: Basil D Soufi*
Bakside: Flyktninghjelp Dadaab Kenya 2006, *Foto: Tsgt Steve Staedler*
På tema: Et lys i Kina 2010, *Foto: Vox Asia*
Utenfor tema: Marsjen mot Washington 1963, *Foto: Warren K Leffler*
Bokmeldinger: FN-dagen Pakistan 1952, *Foto: UN Photo*

KONTAKT
Henvendelser: redaksjonen@fortid.no
Abonnement: abonnement@fortid.no
Annonsesalg: annonse@fortid.no

POSTADRESSE
Fortid, IAKH, Postboks 1008, Blindern, 0315 Oslo

FORTID PÅ NETT
www.fortid.no ✤ facebook.com/fortid.tidsskrift

Fortid er medlem av Tidsskriftforeningen,
www.tidsskriftforeningen.no
Fortid utgis med støtte fra Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, Kulturrådet og SiO

LEDER

SKAGE A. ØSTBERG

FORTID | 4/2015

De forente nasjoner feiret 70-års jubileum den 24. oktober 2015. Salen som huser FNs generalforsamling i New York pryder omslaget, og vi har sett nærmere på ett av organisasjonens virkeområder. Vårt tema denne gang er «menneskerettigheter».

Det *moderne* menneskerettighetssystemet så dagens lys med opprettelsen av FN. I 1945 slo FN-pakten fast at ett av organisasjonens formål skulle være å «fremme og oppmuntre respekt for menneskerettigheter». Dette ble gjort uten enighet om hva disse rettighetene egentlig skulle være. Den såkalt universelle, men på ingen måter bindende, *Verdenserklæring om menneskerettigheter* ble vedtatt tre år senere. Den var et forsøk på å definere et sett med grunnleggende rettigheter som skulle gjelde for alle, uavhengig av rase, kjønn, språk eller religion. Verdenserklæringen har vært utgangspunktet for, eller inspirert, de fleste menneskerettighetskonvensjoner siden. I dag finnes det mange slike avtaler, noen globale, andre regionale. Flere av de sentrale FN-konvensjonene er nå ratifisert av godt over 150 av organisasjonens 193 medlemsland. Det er ikke overraskende at denne utviklingen er fokuset for stadig mer forskning.

Konseptet rettigheter er selvfølgelig eldre enn FN. Et fascinerende, men kanskje lite tilfredsstillende, trekk ved menneskerettighetene er at det ikke er konsensus om når de oppsto, når de fikk sitt gjennombrudd i internasjonal politikk, eller hvorfor stater har vært med på å drive dem frem. Synspunktene avhenger, som så mye annet i livet, av definisjonen av begrepet. Vi har invitert historikere til å bidra med tekster som har ulike innfallsvinkler. Målet vårt har vært å vekke interessen for det spennende temaet «menneskerettigheter».

Målet vårt har vært å vekke interessen for det spennende temaet «menneskerettigheter».

I vår spalte «Historikeren» har vi intervjuet Hanne Hagtvedt Vik. Hun arbeider med internasjonal historie ved Universitetet i Oslo, er med i programrådet for «Peace and Conflict Studies», og underviser og veileder studenter innenfor temaet menneskerettigheter. Hun var et naturlig førstevalg som intervjuobjekt i dette nummeret.

Lasse Lømo Ellingsen skriver om anti-slaveribevegelsen, en av de tidligste internasjonale kampanjene som har vært assosiert med menneskerettighetene. Selv om han konkluderer med at kampanjen neppe kan kalles en kamp for menneskerettigheter, finner han at den har påvirket den senere utviklingen på flere interessante måter, ikke minst som et eksempel på effektivt ikkestatlig arbeid.

Helge Pharo har tatt for seg det omfattende forskningsprosjektet «Den norske fredstradisjonen». Det handler ikke her direkte om menneskerettigheter, men forskning som er av stor interesse for alle som studerer temaet. Pharo gir oss en beskrivelse av prosjektet, fra unnfangelsen til sluttfasen, og avslutter med egne betraktninger. Mellom de mange spennende linjene som trekkes, lærer vi at noen ganger lønner det seg for studenter å mase på sine professorer. Mye bra forskning har startet på denne måten.

Kjersti Brathagen regner definisjonen av «indre anliggende» som en av de største utfordringene for arbeidet med et internasjonalt menneskerettighetsvern i årene etter andre verdenskrig. Hun har sett på diskusjonene om bindende forpliktelser i Menneskerettighetskommisjonen anno 1950.

Motsetningsforholdet mellom supermaktene har fått store deler av skylden for at utviklingen av menneskerettighetssystemet stoppet opp i første halvdel av Den kalde krigen. Sovjetunionen unnlot å stemme for *Verdenserklæringen om menneskerettigheter,* og ble av flere vestlige aktører mistenkt for å sabotere utviklingen. I sin artikkel minner Nora Dalaker Steenberg oss om at vi kan takke Sovjetunionen for inkluderingen av økonomiske og sosiale rettigheter. For å forstå Sovjetunionens disposisjoner i perioden, må vi fri oss fra den vestlige oppfatningen av rettigheter.

Heidi Olsen har sett på norske reaksjoner på flyktningkrisen som oppsto i Ungarn i 1956 og har funnet lik argumentasjon som den vi ser i dag. Selv om de fleste historikere vil være enige om at historien ikke gjentar seg, så gjelder dette tydeligvis ikke for utsagnet «vi må hjelpe flyktningene der de er».

I tillegg har vi tekster utenfor temaet, bokmeldinger og en quiz laget av Sverre Erland Rosenberg og Stian Andreassen.

Innhold

INTERVJU

06 **Historikeren** Intervju med Hanne Hagtvedt Vik (av Skage A. Østberg)

PÅ TEMA

14 **Lasse Lømo Ellingsen** Am I not a man and a brother? Kampen mot den transatlantiske slavehandelen
22 **Helge Ø. Pharo** Den norske fredstradisjonen
32 **Kjersti Brathagen** De «vanskelige» rettighetene: FNs arbeid for internasjonale menneskerettighetene i den tidlige kalde krigen
38 **Nora Dalaker Steenberg** Sovjetunionen og menneskerettighetene, 1941-1954
46 **Heidi Cecilie Vekony Olsen** «Vi må hjelpe flyktningene der de er»

UTENFOR TEMA

54 **David Redvaldsen** A Form of Captivity: Social Deprivation in Early 20th Century England
61 **Sverre Erland Rosenberg** Hugenottene- protestantenes kamp for religiøse rettigheter i Frankrike, 1562-1598
64 **Kenneth Kreppen** Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning: Historien om et dødfødt naziparti

BOKMELDINGER

72 **Terje Emberland** - *Da fascismen kom til Norge. Den nasjonale legions vekst og fall 1927-1928* (anmeldt av Martin Asabø Ringdal)
75 **Lars Ivar Hansen m.fl.** – *The protracted Reformation in Northern Norway: Introductory studies* (anmeldt av Didrik Dyrdal)
78 **Gro Sandkjær Hanssen m.fl.**– *Kompakt byutvikling- Muligheter og utfordringer* (anmeldt av Anilton Delgado)
80 **Tom Buk-Swienty** – *1864- Den dansk-tyske krigen som forandret europa* (anmeldt av Erik Edvardsen)

ANNET

84 **Presentasjon av vårens masteroppgaver**
88 **Quiz av Stian Andreassen og Sverre Erland Rosenberg**

46

06

54

22

72

Førsteamanuensis Hanne Hagtvedt Vik jobber med internasjonal historie ved Universitetet i Oslo. Ett av interessefeltene er menneskerettigheter. Foto: Nora Rodin

Historikeren

INTERVJU MED HANNE HAGTVEDT VIK OM MENNESKERETTIGHETER, FN OG DET IKKE-SÅ-UNIKE NORGE

Hanne Hagtvedt Vik (1974, Asker) ville bli flyktningeadvokat, men endte opp som førsteamanuensis i internasjonal historie ved Universitetet i Oslo. På veien har hun vært innom tre norske departementer og vært gjestelærer på Yale University. Som historiker fikk hun jobbe med temaene hun er aller mest interessert i – menneskerettigheter og utviklingshjelp. Fortid lurer blant annet på hva menneskerettigheter er og hvordan det står til med FN. Det er dekket for et intervju om store spørsmål og lange linjer.

SKAGE A. ØSTBERG
Masterstudent i historie
Universitetet i Oslo

Menneskerettigheter er et av de begrepene, i likhet med «globalisering», en «stat» eller «kultur», som er notorisk vanskelig å definere. Rettigheter studeres i en rekke fagdisipliner, alle med ulike innfallsvinkler til temaet. Hanne Hagtvedt Vik – hva er menneskerettigheter?
Det kommer helt an på i hvilken sammenheng vi snakker om menneskerettigheter. For noen gjelder dette dype moralske eller filosofiske spørsmål, for andre er det politiske eller rettslige spørsmål. Menneskerettighetene kan studeres ut fra ulike vinklinger, og jeg tror det er viktig å være oppmerksom på mangetydigheten i begrepet når vi studerer det. Når jeg har jobbet med temaet, er det som en internasjonal diskusjon om hva som er menneskers rettigheter. Hvordan har slike bestemmelser endt opp i ulike internasjonale dokumenter og hvordan har ideer og impulser om rettigheter påvirket, og beveget seg mellom, lokale, nasjonale og internasjonale nivåer?

Blir det mange nivåer å holde styr på?
Det er mange nivåer og mange aktører, men det er det som gjør det så spennende. Det er snakk om interaksjoner i tid og rom, ofte på tvers av landegrenser. Det er interessant at disse internasjonale dokumentene, som vi har vokst opp med og fått formidlet gjennom skolegang, barne-tv og nyheter, er resultatet av politiske prosesser det har vært stor strid om. Først strid om hva dokumentene skulle inneholde og så, etter at de har blitt vedtatt, om hva de faktisk inneholder. Vi kan se på dette som en stadig pågående diskusjon som har stor betydning for mennesker over hele verden. Det er spennende.

Hvorfor begynte du å studere historie?
Nesten alle vennene mine skulle studere statsvitenskap. Da kunne jo ikke jeg gjøre det samme, men jeg var grunnleggende interessert i internasjonale forhold og særlig politikk. Det kan man selvfølgelig studere i mange ulike fag. Jeg var innom juss og ville bli flyktnin-

geadvokat. Så skjønte jeg at det var få valgmuligheter innenfor jussen på den tiden for en med mine interesser. For å komme dit jeg ville, måtte jeg ta minst to år med privatrettslige fag som jeg ikke var så interessert i. Og så lurte jeg alltid på hvorfor reglene var blitt som de var blitt. Så jeg gikk tilbake til historie og fordypet meg i et mellomfag om utviklingshistorien i Afrika og Latin-Amerika.

Er det problematisk å bevege seg i grenselandet mellom juss, statsvitenskap og historie? Med menneskerettigheter som studieobjekt blir du vel tvunget til å forholde deg til alle tre.
Ja, men det er vi nødt til. Menneskerettighetene som vi kjenner i dag, er nedfelt i internasjonale og nasjonale juridiske dokumenter. Du må ha en forståelse for rettstenkning og -systemer. Dokumentene er samtidig et resultat av nasjonale og internasjonale politiske prosesser. Her har statsviterne og sosiologene jobbet med å forstå hva som karakteriserer og kjennetegner sånne prosesser. Det er nyttige utgangspunkt, og så er vi som historikere opptatt av å forstå betydningen av tid og rom. Vi er opptatt av hvem som var involvert i å utforme eller bruke disse normene og betydningen av hendelser og ideer i samtiden til det vi forsker på. Historikere som arbeider med menneskerettigheter, bør ha et godt grep om alle disse dimensjonene og fortrinnsvis også være interessert i samfunns-, idé- og kulturhistorie. Dette handler om mer enn formelle politiske eller juridiske prosesser.

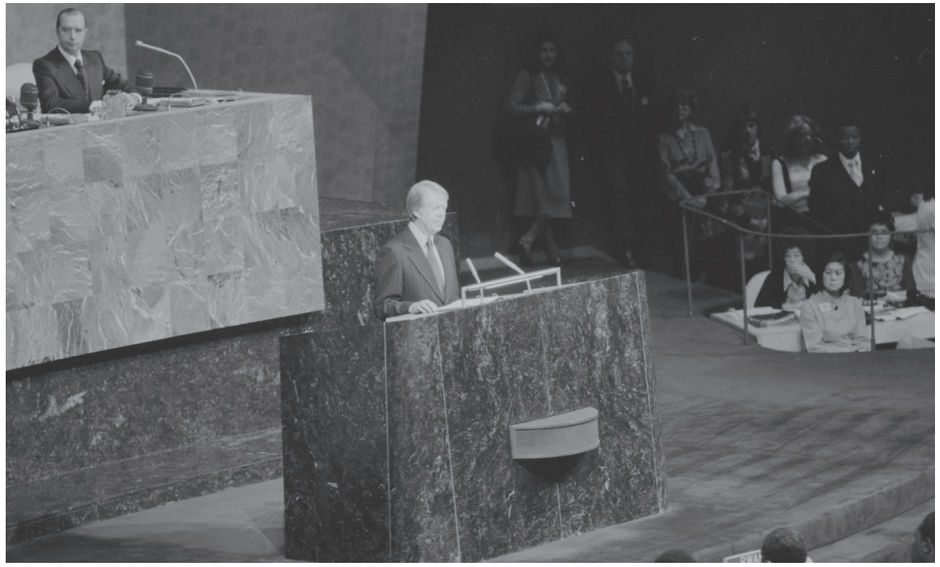
> ***[...] menneskerettigheter er en veldig spennende inngang til å forstå internasjonalt samarbeid og endringene i verden de siste hundre årene eller så.***

Er det historiefaget eller menneskerettigheter som engasjerer mest?
Det er internasjonal historie – og menneskerettigheter som en del av det. Jeg er ikke snevert interessert i menneskerettigheter egentlig. Men jeg synes menneskerettigheter er en veldig spennende inngang til å forstå internasjonalt samarbeid og endringene i verden de siste hundre årene eller så. Der er historiefaget ganske unikt. Vi får lov til å gå i dybden på alt som er relevant for å forstå det vi jobber med. Det er ikke avgrenset til en bestemt teori eller et bestemt perspektiv. I stedet utfordres vi hele tiden til å inkludere og reflektere over alle teorier og kilder som gjør oss bedre i stand til å forstå det vi studerer. Det betyr at selv om jeg har jobbet mye med internasjonale, politiske prosesser, så er ikke arbeidet mitt avgrenset til enkelte staters opptreden internasjonalt. Vi kan jobbe helt ned på individnivå, enten det er snakk om individuelle diplomater, eksperter eller aktivister, og studere grupper og nettverk i og på tvers av statene.

Hvordan ble du, med ditt interessefelt, engasjert som rådgiver i Forsvarsdepartementet?
Da jeg var ferdig med hovedfag, var jeg mett av akademia og klar for å gå ut i det jeg oppfattet som den virkelige verden. Det kom en utlysning om å være trainee i departementene. Jeg var heldig og ble plukket ut av Barne- og familiedepartementet, det eneste departementet jeg følte meg vagt kvalifisert til å jobbe for. Et år med intensiv opplæring og rullerende arbeidsoppgaver i tre departementer fulgte. Ett av disse var Forsvarsdepartementet. Min førstereaksjon var vel at dette måtte byttes ut, men jeg fikk heldigvis summet meg og returnert til den opprinnelige idéen som jo hadde vært å prøve noe nytt.

Da jeg startet var den gruppen jeg jobbet med i Forsvarsdepartementet underbemannet – som jo var veldig fint for meg – og jeg fikk ansvaret for deler av forberedelsene til framleggingen av Stortingsproposisjonen om langtidsplanen for Forsvaret. Jeg jobbet under statsråd Kristin Krohn Devold og ble kjent med deler av apparatet rundt henne. Det er mange kompetente og spennende mennesker i forsvaret, og tiden der var veldig lærerik. Arbeidsoppgavene til Forsvaret er også internasjonalt rettet. Det handler om Norge i verden, enten det er snakk om relasjoner til allierte i NATO eller opptreden i konfliktområder i ulike deler av verden. Der fikk jeg virkelig kombinert alle mine interessefelt. Det er også et politikkområdet det tar lang tid å få inn under huden. Da jeg fikk fast stilling hadde jeg derfor lovet, dyrt og hellig, å bli i departementet en god stund. Men så åpnet det seg en mulighet for doktorgrad på Universitet i Oslo.

Et stridsspørsmål i menneskerettighetslitteraturen har handlet om periodisering. Når fikk vi menneskerettigheter?
Jeg har skrevet om dette i ett kapittel i antologien Krig og fred i det lange 20. århundre. Der kalte jeg utviklingstrekkene i andre halvdel av 1800- og tidlig 1900-tallet «historiske forløpere». Som startpunkt har jeg opprettelsen av FN og tidspunktet da ordet «menneskerettigheter» ble skrevet inn i FN-pakten. Rettighetene ble så institusjonalisert i tiden etter 1945. Jeg forholder meg til dette som en politisk og institusjonell prosess. Men det har vært en omfattende internasjonal samtale om hva menneskers fundamentale rettigheter skal være som strekker seg mye lenger tilbake.

Jimmy Carter i FN, oktober 1977 Foto: Wikimedia Commons

Selv om ordet «menneskerettigheter» kom med i FN-pakten i 1945, har flere forskere fokusert på 1970-tallet som selve gjennombruddet. Du har selv kalt tiåret perioden da menneskerettighetene brøt gjennom den politiske lydmuren. Hva er så spesielt med 1970-tallet?
1970-tallet er en tid hvor menneskerettigheter bryter gjennom den politiske lydmuren. Carter og mange andre statsledere snakket mye om «human rights». Begrepet sto sentralt i diplomatiske prosesser mellom vest og øst, og de to generelle konvensjonene om menneskerettigheter trådte i kraft etter at mange nok stater hadde sluttet seg til dem. Mange private organisasjoner ble dannet for å arbeide for menneskerettigheter, og eksisterende organisasjoner satt begrepet sentralt blant sine formål. Amnesty International ble en stor organisasjon og fikk betydelig politisk gjennomslag.

Likevel tror jeg nok 60-tallet er et tiår vi må jobbe mer med. Som den danske historikeren Steven Jensen viser, bidro avkoloniseringsprosessen til øket fokus på menneskerettigheter i FN og da særlig rasediskriminering. Biafra-krisen bidro til uthuling av prinsippet om ikke-intervensjon. «Holocaust» ble et veletablert begrep. Ordet «folkemord» ble brukt om systematisk utryddelse oftere, og på en annen måte, enn før. Så jeg tror vi kommer til å se mer forskning på 60-tallet.

FN har tidvis fått mye kritikk og ofte gjelder det Sikkerhetsrådet og vetoretten. For to dager siden feiret FN sitt 70-års jubileum. Hvordan står det til med FN i dag?
FN opererer i et fryktelig vanskelig terreng. Det å tro at en internasjonal organisasjon kan løse alle verdens problemer er en illusjon. Jeg syntes ikke det er overraskende at FN strever. Hvis vi fokuserer for mye på Sikkerhetsrådet og dets handlingskraft, så mister vi de kanskje viktigste dimensjonene ved internasjonalt samarbeid. Tenk på den enorme utviklingen som har skjedd innen internasjonalt samarbeid disse årene. Fra å ha hatt noen ganske få institusjoner med begrenset mandat og budsjett, har vi nå et mangfold av internasjonale organisasjoner som virker innenfor vidt forskjellige områder – noen av dem løser helt dagligdagse problemer. Det finnes internasjonal organisering av ulike typer helsesamarbeid, flyfart, postvesen, arbeidsliv eller overvåking av vulkanvirksomhet for den sakens skyld. Tenk på omfanget av det globale byråkratiet – antallet mennesker som ikke lenger jobber for nasjonalstater eller private bedrifter, men som hele sin karriere jobber for internasjonale institusjoner over hele verden. Det de gjør har stor praktisk betydning over hele verden og også i Norge.

Uttalt støtte til FN har vært en lang vedvarende linje i norsk utenrikspolitikk. Hvor kommer det norske engasjementet fra?
Det kommer veldig an på når du tidfester det. Jeg har vært en del av forskningsprosjektet om fredstanken i norsk historie som hadde slutten av 1800-tallet som et

startpunkt for enkeltprosjekter. Både politikere, akademikere og journaliser har ofte fokusert på Norge som en liten stat i en stor verden, og det ligger noe i det å være liten i Nord-Europa. Jeg tror vi skal være forsiktige med å overdrive Norges fredsommelighet og unikhet. Vi har vel innsett gjennom det forskningsprosjektet at Norge ikke er så unikt tross alt, selv om vi kan finne noe som kan kalles en fredstradisjon og da særlig knyttet til støtte til internasjonale organisasjoner.

Viktigere enn å forsøke å forklare hvorfor Norge er unikt, noe jeg egentlig ikke tror vi er, er det å studere hvordan Norge har vært en del av en internasjonal, intellektuell og politisk utveksling av ideer om årsakene til krig og betingelsene for fred. Hvordan har norske representanter medvirket i internasjonale prosesser, og hvordan har disse prosessene påvirket Norge? I Danmark har det vært skrevet mye spennende om hvordan internasjonalt samarbeid har påvirket det landet. Sånne oppgaver tror jeg vi kommer til å se mer av her også. Og da blir nok norsk unikhet enda blekere.

Så Norge har ikke noen spesielle fortrinn når det kommer til å fremme fred og menneskerettigheter?

Norge har jo hatt mange penger i noen tiår og hatt en vilje til å bruke dem. Jeg tror risikoviljen og fleksibiliteten, som norske politikere og utenriksdepartementet har utvist, kan ha medvirket til at Norge kunne spille en viktig rolle i en del sammenhenger.

Det å tro at en internasjonal organisasjon [FN] kan løse alle verdens problemer er en illusjon.

Kommer FN og menneskerettigheter til å være en like stor hjørnestein i norsk utenrikspolitikk i fremtiden?

Norge kommer nok til å fortsette med å uttrykke klar støtte til menneskerettighetene i de internasjonale sammenhengene vi opptrer i. Det er også sannsynlig at vi i framtiden vil støtte initiativ til nye erklæringer eller konvensjoner. Jeg tror likevel Norge kommer til å være mer tilbakeholden når det kommer til konkrete formuleringer enn det vi har vært før. Den utviklingen har vi allerede sett. Norge bruker nå ganske lang tid på å slutte seg til nye konvensjoner og protokoller, mens politikerne på 90-tallet nesten ikke kunne få ratifisert disse fort nok. Norge har til en viss grad meldt seg av konkurransen om å slutte seg til nye instrumenter så fort som mulig. Dette er jo fordi menneskerettigheter betyr mer i norsk politikk. Vi har en utvikling hvor menneskerettighetene blir viktigere og viktigere for Norge, og hvor vi samtidig må ta våre folkerettslige forpliktelser mer alvorlig. Dette er ikke en indikasjon på at Norge plutselig har blitt ambivalent ovenfor menneskerettighetene, men at politikere og byråkrater anerkjenner at rettighetene har større betydning her hjemme.

FNs sikkerhetsråd, New York. Foto: Wikimedia Commons

Du underviser i fag om menneskerettigheter og veileder studenter som skriver oppgaver om temaet. Har du noen andre prosjekter på gang?

Forskningsmessig arbeider jeg akkurat nå med urfolks rettigheter både globalt og i Norge. Det blir forhåpentligvis både et kapittel til en bok om regulering av naturressurser etter 1830 og et kapittel i en bok om internasjonalismens historie. Og så er jeg involvert i et prosjekt der jeg skriver om to FN-rapporter om alle menneskers rett til å kjenne sin historie. Undervisningsmessig har jeg fått lov å jobbe tett med bachelorprogrammet Internasjonale studier og masterprogrammet Peace and Conflict Studies, begge er flerfaglige program. Det passer meg bra. Og så veileder jeg studenter i internasjonal historie etter 1918. Så det er mye spennende å holde på med.

Har du noen råd til studenter som vurderer en forskerkarriere – inkluder gjerne tips om hvordan man kan få kongens gullmedalje for doktorgradsavhandlingen sin. (Vik fikk medaljen for sin avhandling i 2010)

[Vik ler, men svaret kommer raskt]

Man må ha flaks – man må jobbe hardt og så må man ha flaks. Jeg tror at for unge forskere i dag, som virkelig ønsker en akademisk karriere, så er det å ha internasjonal erfaring veldig viktig. Både som en del av studiene og som en del av forskerutdanningen. Men det er dessverre et smalt nåløye, og det er tilfeldig hvilke muligheter som åpner seg. Jeg var heldig. En stilling ble ledig på mitt område på et tidspunkt da jeg var klar for å søke på den. Jeg hadde bestemt meg for at hvis jeg ikke fikk en jobb i akademia i løpet av ett år, så skulle jeg finne på noe annet – og det hadde jeg gjennomført. ✤

Kvinne tenner et lys for menneskerettighetsforkjemper Liu Xiaobo, 12. januar 2010, Kina (antagelig i Hong Kong). Xiaobo ble tildelt Nobels fredspris samme året. Foto: Vox Asia, Flickr

PÅ TEMA

Lasse Lømo Ellingsen
Am I not a man and a brother?
Kampen mot den transatlantiske slavehandelen

Helge Ø. Pharo
Den norske fredstradisjonen

Kjersti Brathagen
De «vanskelige» rettighetene: FNs arbeid for internasjonale menneskerettigheter i den tidlige kalde krigen

Nora Dalaker Steenberg
Sovjetunionen og menneskerettighetene, 1941–1954

Heidi Cecilie Vekony Olsen
«Vi må hjelpe flyktningene der de er»

AM I NOT A MAN AND A BROTHER?

- KAMPEN MOT DEN TRANSATLANTISKE SLAVEHANDELEN

Den transatlantiske slavehandelen er et av verdenshistoriens mørkeste kapitler. På europeiske slaveskip ble afrikanske menn, kvinner og barn stuet sammen under umenneskelige forhold og fraktet over Atlanterhavet til et liv i slaveri. Hele prosessen var karakterisert av det vi i dag ville betegne som grove menneskerettighetsbrudd. Også i sin samtid ble slavehandelen fordømt, og tidlig på 1800-tallet vokste det frem en sterk bevegelse i Storbritannia som hadde som mål å avskaffe både den transatlantiske slavehandelen og slaveriet som sådan i hele Det britiske imperiet.[1] I tillegg vokste det i samme periode frem et internasjonalt juridisk system bestående av mellomstatlige avtaler og internasjonale slavedomstoler som hadde som mål å bekjempe slavehandelen. Hvordan påvirket denne kampen den senere utviklingen i menneskerettighetshistorien? Og var kampen mot den transatlantiske slavehandelen en kamp for menneskerettigheter?

LASSE LØMO ELLINGSEN
Masterstudent i historie
Universitetet i Oslo

Det anslås at om lag 10,7 millioner mennesker ble slavebundet og transportert over Atlanterhavet i perioden mellom 1501 og 1867.[2] Denne totale forakten for menneskers fundamentale rettigheter får det til å gå kaldt nedover ryggen til de fleste av nåtidens mennesker, men også mennesker i samtiden reagerte. Slavehandel hadde eksistert i uminnelige tider, men fra slutten av 1700-tallet ble motstanden mot denne praksisen sterkere, og ikke minst godt organisert, spesielt i Storbritannia.

Noen har hevdet at dette bør regnes som historiens første kamp for menneskerettigheter. Andre har tvert imot hevdet at bruken av dette begrepet på denne perioden er en anakronisme. Denne artikkelen vil imidlertid vise hvordan kampen mot den transatlantiske slavehandelen på 1800-tallet, på flere områder, la et viktig fundament for den senere utviklingen i menneskerettighetshistorien, uavhengig av om man ser på denne kampen som en kamp for menneskerettigheter eller ikke.

Bruk av virkemidler i den britiske anti-slaveribevegelsen

En viktig drivkraft i menneskerettighetshistorien har i stor grad vært aktører som har tenkt på tvers av landegrenser. Det ligger implisitt i menneskerettighetenes universelle karakter at hvor man er født ikke skal påvirke ens rettigheter, og for menneskerettighetsaktivister forblir kampen derfor global. Anti-slaveribevegelsen hadde også et globalt fokus og er det fremste eksempelet på en internasjonal bevegelse for å beskytte mennesker i andre land fra denne perioden.[3] Den hadde sitt tyngdepunkt i Storbritannia, men etablerte seg også i flere andre europeiske land og i USA.

Den felles saken som bandt bevegelsen sammen var imidlertid relativt fjern. Storbritannias slaver befant seg ikke i Storbritannia, slavehandelen foregikk på den andre siden av havet og påvirket ikke dagliglivet til den jevne engelskmann.[4] Likevel ble et knippe engelskmenn så forferdet over det de hørte av historier om denne praksisen at de møttes i et trykkeri i London i 1787 for å danne *The Society for Effecting the Abolition of the Slave Trade*, en svært ambisiøs og godt organisert bevegelse.[5] At bevegelsen klarte å skaffe nok støtte i befolkningen og blant politikere i Storbritannia til at slavehandelen, som tross alt var svært utbredt på slutten av 1700-tallet, ble gjort forbudt allerede i 1807 og at slaveriet offisielt ble opphevet i hele det britiske imperiet i 1833 er imponerende.[6]

Blant annet ble det laget et emblem som fremstilte en knelende afrikaner i lenker som løfter sine hender i bønn. Mannen var omgitt av ordene: «Er jeg ikke et menneske og en bror?»

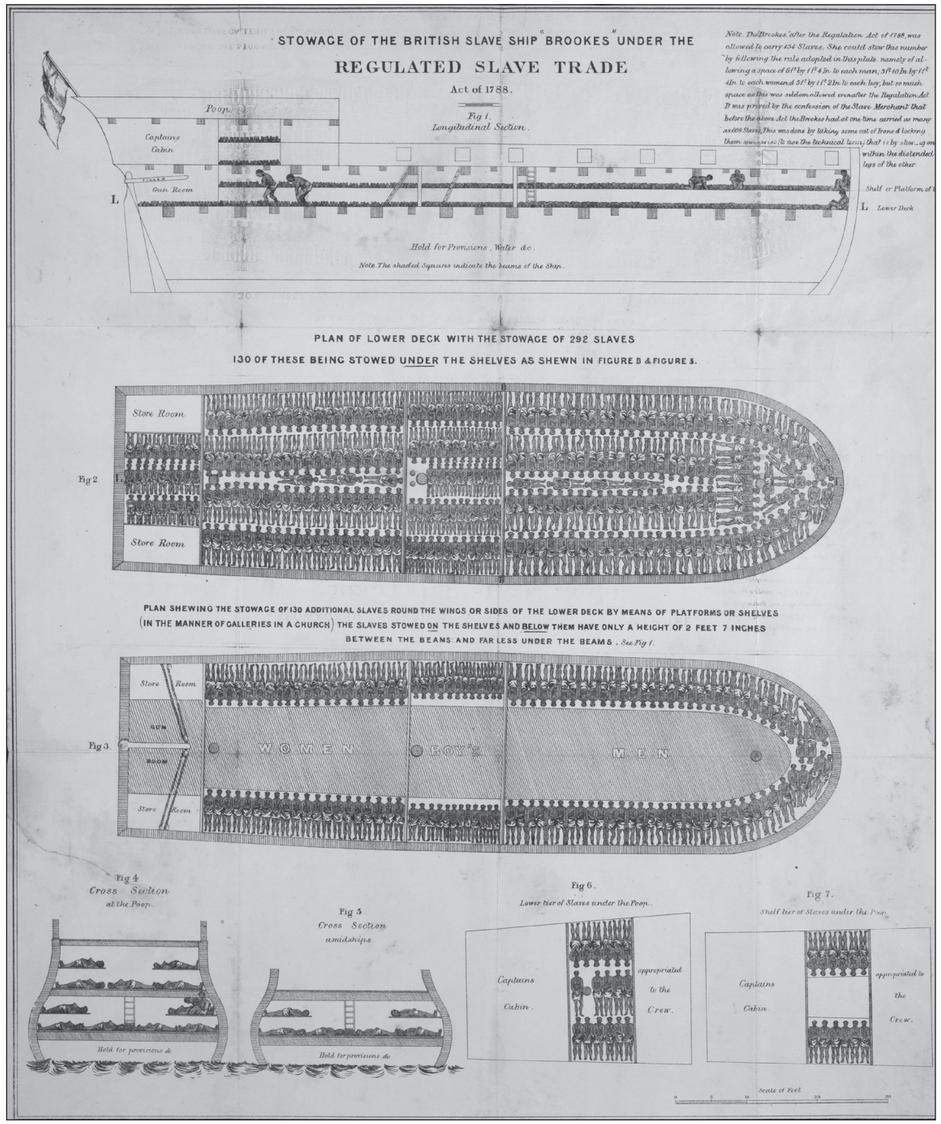
Anti-slaveribevegelsens gode organisering og riktige bruk av enkle, men effektive virkemidler var noe av hovedgrunnen til at de lyktes, og nettopp innenfor disse områdene skulle slaverimotstanderne gi et viktig bidrag til menneskerettighetenes historie. Flere av de virkemidlene bevegelsen benyttet seg av for å fremme sin sak var nyvinninger som viste seg å være svært effektive, både i sin samtid og i moderne ikke-statlige organisasjoners menneskerettighetskamp i tiden etter 1945.[7]

Det viktigste bidraget i denne sammenhengen var slaverimotstandernes bruk av virkemidler for å informere og skaffe støtte i befolkningen ved å appellere til deres empati. For det første sørget de for jevnlig å trykke opp et stort antall pamfletter, artikler og bøker som argumenterte for deres sak. Disse ble spredt rundt om i landet på reiser og via postvesenet. I tillegg ble det holdt taler og arrangert møter i stor skala. Behovet for å forklare opinionen hvordan slavehandelen faktisk foregikk var helt sentralt for å endre deres tankegang. Slaverimotstanderne forsto også at det ikke holdt å endre tankegangen i kun Storbritannia om de skulle klare å stanse slavehandelen helt. Derfor sørget de for at flere av pamflettene, oppropene og møtereferatene som ble trykket opp også ble oversatt til flere europeiske språk.[8] Dette er et godt eksempel på bevegelsens internasjonale karakter og peker frem mot senere menneskerettighetsorganisasjoners bruk av for eksempel nyhetsbrev.

For det andre var slaverimotstanderne pionerer hva gjaldt bruken av bilder og symboler i arbeidet med å skaffe seg befolkningens støtte. Blant annet ble det laget et emblem som fremstilte en knelende afrikaner i lenker som løfter sine hender i bønn. Mannen var omgitt av ordene: «Er jeg ikke et menneske og en bror?»[9] Emblemet var en suksess og ble gjengitt på alt fra omslag på bøker til mansjettknapper, hårnåler og brevstempler. Likheten med moderne menneskerettighetsorganisasjoners bruk av politiske logoer og buttons er slående. Slaverimotstanderne klarte også å spore opp den etter hvert så kjente skissen over slaveskipet *Brookes*.[10] Tegningen illustrerte hvordan slavene lå lenket fast så tett som overhodet mulig i slaveskipet. Slaverimotstanderne forsto hvilket potensial som lå i denne enkle, men kraftfulle fremstillingen, og tegningen ble raskt trykket opp på mer enn syv tusen plakater som ble hengt opp rundt omkring i hele landet.[11] Dette var således et frampek mot de mange politiske plakatene vi i dag er vant med fra menneskerettighetskampanjer verden over.

Ved hjelp av disse virkemidlene klarte anti-slaveribevegelsen, til tross for tidens dårlige kommunikasjonsmuligheter, å fremkalle og utnytte befolkningens empati, noe som skulle vise seg å bli et svært viktig element i utviklingen av menneskerettighetenes historie.[12] For eksempel benyttet den ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjonen *Amnesty International* seg av mange av de samme virkemidlene som slaverimotstanderne i forbindelse med stiftelsen i 1961. Lanseringen av begrepet «samvittighetsfange», samt boken *Persecution 1961*, en presentasjon av ni fanger fra forskjellige land som satt fengslet som en følge av sine politiske meninger, er eksempler på et forsøk på å involvere opinionen på det personlige plan og appellere til deres empati for å oppnå støtte om en kampanje.[13] *Amnesty International* vokste da også voldsomt i årene som fulgte.

Mye av hovedgrunnen til denne suksessen var nett-

Plantegningen over slaveskipet Brookes er fremdeles et av verdens mest kopierte politiske bilder. Foto: Wikimedia Commons.

opp at folk identifiserte seg med ofrene og at de følte at de selv kunne utgjøre en forskjell ved å støtte opp om kampanjene.[14] Tilsvarende bidro også rapporter om den greske militærjuntaens tortur av opposisjonelle etter militærkuppet i Hellas i 1967, og den bevisste bruken av slik informasjon i kampanjer, til at menneskerettighetsspørsmål kom høyt opp på den politiske agendaen i mange land. Dette var en av flere årsaker til det store oppsvinget i menneskerettighetsaktivisme som fant sted på 1970-tallet.[15]

Det er imidlertid viktig å ikke la seg friste til å trekke en kausal linje mellom slaverimotstandernes bruk av virkemidler på begynnelsen av 1800-tallet og *Amnesty Internationals* suksess på 1960-tallet eller oppsvinget i menneskerettighetsaktivismen på 1970-tallet. Til tross for anti-slaveribevegelsens pionerarbeid er det ikke vanskelig å se for seg at menneskerettighetsaktivister ville funnet frem til bruken av effektive virkemidler uansett. Bruken av symboler har for eksempel vært en viktig del av politisk arbeid til alle tider. Som det vil utdypes senere i artikkelen er det heller ingen entydig sammenheng mellom anti-slaveribevegelsen

og menneskerettigheter som sådan.

På den andre siden skal man heller ikke undervurdere den påvirkningen, om enn indirekte, slaverimotstandernes bruk av virkemidler kan ha hatt på senere menneskerettighetsaktivister i form av inspirasjon og ved å stå som et tydelig eksempel på at det er mulig å få til store samfunnsendringer hvis man arbeider på den rette måten. Det faktum at slaverimotstanderne faktisk lyktes med å avvikle slaveriet i hele Det britiske imperiet ved bruk av noen spesifikke virkemidler står som et stolt monument på at kamp mot urettferdighet kan bli kronet med seier. Den dag i dag er da også skissen over slaveskipet *Brookes* fremdeles et av verdens mest kopierte politiske bilder.[16]

Det ble tidlig klart at kampen mot slavehandelen ikke kunne føres av en stat alene og det var derfor helt sentralt å etablere et mellomstatlig samarbeidssystem som fungerte i praksis.

Institusjonell og juridisk utvikling i kampen mot slavehandelen

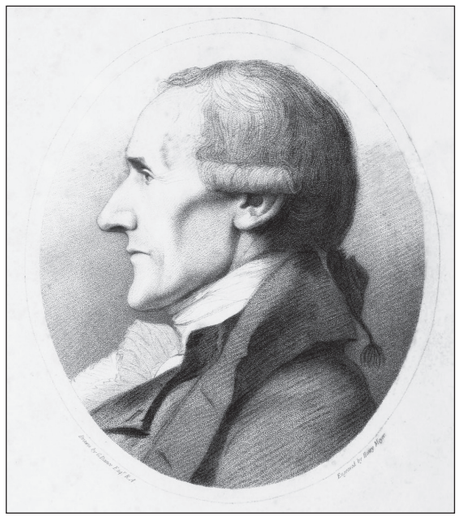
Til tross for at anti-slaveribevegelsens innsats førte til at Storbritannia forbød all slavehandel på britisk kjøl i 1807 var veien frem mot global avvikling av slavehandelen svært lang. Relativt raskt etter at Storbritannia begynte å håndheve forbudet ble det klart at den globale handelen ikke ble nevneverdig redusert, men derimot kun ble flyttet over på andre lands skip. Dette var ikke i Storbritannias interesse og det ble derfor helt sentralt å overbevise andre land om også å forby handelen, ellers ville britenes forbud være meningsløst og andre stater ville få et økonomisk fortrinn.[17]

I løpet av de første årene etter Napoleonskrigene forhandlet Storbritannia derfor frem bilaterale og multilaterale avtaler med flere land. Disse avtalene forbød handelen flere steder i verden og skapte robuste mekanismer for håndhevelse av forbudet gjennom opprettelsen av internasjonale slavedomstoler.[18] I tillegg ble det også tillatt for alle å gjennomsøke og anholde mistenkte slaveskip fra andre nasjoner som deltok i avtalesystemet, samt bringe dem til en av de internasjonale slavedomstolene for rettergang.[19]

Denne formen for mellomstatlige samarbeid for å løse en konkret internasjonal utfordring var en politisk nyvinning.[20] På det institusjonelle planet pekte inngåelsen av disse avtalene og opprettelsen av de internasjonale domstolene derfor frem mot det institusjonaliserte menneskerettighetsarbeidet som har eksistert siden 1945. Etter den andre verdenskrigs slutt har menneske-rettighetenes historie hovedsaklig nettopp dreid seg om arbeidet med å utarbeide og implementere bindende internasjonale og regionale avtaler samt opprette institusjoner og mekanismer for håndhevelse av disse.

På spesielt to områder bidro kampen mot slavehandelen til å skape det juridiske fundamentet som gjorde utviklingen av overnasjonale institusjoner og systemer for beskyttelse av menneskerettigheter mulig i utgangspunktet. For det første er ideen om at menneskerettighetsbrudd er et globalt og ikke kun et lokalt anliggende en viktig forutsetning for dagens internasjonale menneskerettighetssystem. Denne ideen kom for første gang til utrykk gjennom det juridiske systemet i kampen mot slavehandelen da statene benyttet internasjonal lov til å beskytte individer utenfor egne territorier.[21] Som nevnt over ble det tidlig klart at kampen mot slavehandelen ikke kunne føres av en stat alene og det var derfor helt sentralt å etablere et mellomstatlig samarbeidssystem som fungerte i praksis. Etableringen av dette systemet kan derfor sees på som en modell for det mellomstatlige arbeidet som senere skulle spille en viktig rolle i menneskerettighetshistorien.[22]

For det andre er det en viktig forutsetning for dagens menneskerettighetssystem at nasjonal suverenitet ikke kan hindre internasjonale rettslige konsekvenser som følge av menneskerettighetsbrudd. Dette prinsippet ble styrket under Nürnbergprosessen i 1945-46 hvor statsledere for første gang ble holdt internasjonalt ansvarlige

Granville Sharp (1735–1813) var en av de mest sentrale figurene i The Society for Effecting the Abolition of the Slave Trade. Foto: Wikimedia Commons.

«Er jeg ikke et menneske og en bror?» Emblemet ble designet av Josiah Wedgwood i 1787 og brukt i anti-slaveribevegelsens kampanjer med stor suksess. Foto: Wikimedia Commons.

for forbrytelser som ble begått i suverene nasjonalstater. Flere av nazistene som satt på tiltalebenken argumenterte for at de ikke kunne holdes ansvarlige nettopp fordi de hadde handlet i kraft av å være suverene nasjonalstater og at de hadde rett til å gjøre som de ville innenfor egne statsgrenser. Denne argumentasjonen førte imidlertid ikke frem og nazistene ble dømt.[23]

En viktig forløper for denne tankegangen om at suverenitet ikke fungerer som et ugjennomtrengelig vern var forsøket på å karakterisere slavehandelen som piratvirksomhet på begynnelsen av 1800-tallet.[24] Dette ville vært et effektivt juridisk verktøy i kampen mot slavehandelen. Pirater ble sett på som så skadelige for det internasjonale samfunnet at de etter internasjonal juridisk sedvane var erklært som *Hostes humani generis,* eller fiender av menneskeheten, noe som førte til at de ikke var beskyttet av noe lands flagg.[25] Deres krav på suverenitet falt dermed bort og de kunne rettsforfølges fritt overalt. Forsøket på å definere slavehandelen som piratvirksomhet førte imidlertid ikke frem, men arbeidet bidro til å legge grunnlaget for den utviklingen som for alvor kom til syne under Nürnbergprosessen nesten 150 år senere.[26]

Det er imidlertid viktig ikke å tillegge det mellomstatlige samarbeidet i kampen mot slavehandelen for stor forklaringskraft i historien om menneskerettighetenes utvikling. Avtalene som ble inngått og de internasjonale domstolene som ble opprettet, markerte sammen med utviklingen av internasjonal jus i denne perioden viktige skritt mot det menneskerettighetssystemet som oppsto etter 1945. Men denne sammenhengen fremstår på ingen måte som kausal og det er derfor problematisk å hevde at den internasjonale kampen mot slavehandelen var en forutsetning for den utviklingen i menneskerettighetshistorien som fulgte. Det er heller ikke enighet blant historikere om hvor stor rolle internasjonal lov og de internasjonale domstoler i realiteten spilte i arbeidet med å avskaffe slavehandelen.[27]

Til tross for dette er det likevel et faktum at det i 1862 ikke lenger var mulig å transportere slaver under noen lands flagg.[28] Det er også et faktum at målt i antall påvirkede mennesker var slavedomstolene mer effektive enn noen internasjonal domstol som har eksistert siden.[29] Dette viser at den internasjonale kampen mot slavehandelen må regnes som et viktig kapittel i utviklingen av internasjonalt samarbeid, en utvikling som i aller høyeste grad også har påvirket menneskerettighetshistorien. Det betyr likevel ikke at kampen mot slavehandelen nødvendigvis var en kamp for menneskerettigheter.

Var kampen mot slavehandelen en kamp for menneskerettigheter?

Hvorvidt man på den ene siden ser på menneskerettighetshistorien som en kontinuerlig skrittvis prosess frem mot dagens menneskerettighetssystem, eller på den andre siden som en prosess preget av diskontinuitet, hvor et viktig premiss er når de historiske aktørene selv benyttet seg av og hadde en felles forståelse av hva begrepet «menneskerettigheter» faktisk innebar, har stor betydning for om man ser på kampen mot slavehandelen som et viktig bidrag til menneskerettighetenes historie.[30]

For de som mener at menneskerettighetenes historie startet flere hundre år tilbake i tid står kampen mot slavehandelen som et helt sentralt bidrag til menneskerettighetshistorien. Kampen blir da sett på som en kamp for menneskerettigheter og slaverimotstandernes organisasjoner blir sett på som de første ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjonene.[31] Dette er problematisk av flere grunner. For det første forutsetter dette synet på anti-slaveribevegelsen at man legger denne versjonen av menneskerettighetshistorien til grunn. For de som mener det ikke eksisterte menneskerettigheter før tidligst i 1945 vil derimot en diskusjon om menneskerettighetsorganisasjoner på begynnelsen av 1800-tallet være meningsløs og en anakronisme.

For det andre er det problematisk å karakterisere anti-slaveribevegelsen som en menneskerettighetsbevegelse fordi den ikke hadde universelle aspirasjoner og kun fokuserte på én spesifikk utfordring, nemlig avviklingen av slavehandelen.[32] Organisasjonen opererte i en tid da menneskerettighetsbrudd var utbredt i Storbritannia, hvor barnearbeid, kvinneundertrykkelse og diskriminering var vanlig, uten at disse problemstillingene opptok bevegelsen i nevneverdig grad av den grunn. Til tross for at virkningen av slaverimotstandernes arbeid med tiden skulle spre seg til andre områder, var heller ikke dette den opprinnelige intensjonen bak bevegelsen.[33]

For det tredje er det svært usikkert om deltakerne i anti-slaveribevegelsen, på det personlige plan, selv var i besittelse av en «menneskerettighets-mentalitet». Det ble stadig referert til for eksempel «menneskers rettigheter», men å hevde at det eksisterer visse grunnleggende rettigheter er ikke det samme som å omfavne en forståelse av at alle har krav på disse rettighetene på bakgrunn av universalitet og likeverd.[34] Dette er helt sentrale konsepter i dagens forståelse av menneskerettigheter. Selv om slaverimotstanderne mente at alle hadde rett til ikke å være slave, mente de ikke at svarte afrikanere var likeverdige og hadde krav på de samme rettighetene som hvite europeere.[35] I tillegg kan andre motivasjoner, for eksempel å spre kristendom til slavene, ha vært vel så viktig for mange.[36] Det er derfor problematisk å hevde at anti-slaveribevegelsens arbeid var et arbeid for menneskerettigheter.

Tilsvarende utfordringer møter man hvis man ser på opprettelsen av de internasjonale slavedomstolene og forsøket på å bruke internasjonal jus og mellomstatlige avtaler for å bekjempe slavehandelen. Slavedomstolene har blitt karakterisert som de første internasjonale menneskerettighetsdomstolene og det har blitt hevdet at avviklingen av den transatlantiske slavehandelen står som den mest suksessfulle episoden i internasjonal menneskerettighetslovs historie.[37] Som nevnt ovenfor vil mange imidlertid avvise dette ved å hevde at å benytte seg av menneskerettighets-begrepet i denne perioden i utgangspunktet er en anakronisme.

I tillegg knytter det seg også her stor usikkerhet til de historiske aktørenes motiver. For eksempel har det blitt

«A Liverpool Slave Ship» av William Jackson, ca. 1780. Foto: Wikimedia Commons.

hevdet at Storbritannia først og fremst var motivert av et ønske om å distansere seg fra slaveri og slavehandel for å etablere en «moralsk forrang» vis-à-vis andre europeiske nasjoner samt legitimere fremtidig ekspansjon av Det britiske imperiet som «sivilisasjonsspredning».[38] I en politisk verden hvor folk ble rangert etter grad av sivilisasjon, med det kristne og siviliserte Europa klart plassert på toppen, er det vanskelig å se for seg at den universelle tanken som ligger til grunn for dagens forståelse av menneskerettigheter fikk stor plass i Storbritannias utenrikspolitiske vurderinger.[39]

Et viktig bidrag

Denne artikkelen har vist hvorfor kampen mot den transatlantiske slavehandelen bør regnes som et viktig bidrag til menneskerettighetenes historie. For det første utviklet anti-slaveribevegelsen en rekke effektive virkemidler i sin kamp mot slaveriet som dagens ikke-statlige menneskerettighetsorganisasjoner også benytter seg av.

Målt i antall påvirkede mennesker var slavedomstolene mer effektive enn noen internasjonal domstol som har eksistert siden.

Dette gjaldt i hovedsak virkemidler for å spre informasjon og skaffe seg støtte i befolkningen ved å appellere til deres empati. I tillegg står anti-slaveribevegelsens arbeid som et eksempel på at innsatsen til ikke-statlige aktører kan føre til endringer på det internasjonale plan. Det er imidlertid vanskelig å hevde at slaverimotstanderne drev en kamp for menneskerettigheter, og deres bidrag til menneskerettighetshistorien besto derfor hovedsakelig av å stå som et eksempel på effektivt ikke-statlig arbeid, samt av å utvikle og benytte seg av virkemidler som skulle bli viktige senere i historien.

For det andre la det internasjonale arbeidet i kampen mot slavehandelen et viktig institusjonelt og juridisk fundament for det internasjonale menneskerettighetssystemet som oppsto etter 1945. På det institusjonelle plan var dannelsen av internasjonale slavedomstoler og inngåelser av mellomstatlige avtaler for å løse et felles internasjonalt problem viktige forløpere for den institusjonelle utviklingen som fulgte senere i menneskerettighetshistorien. På det juridiske plan var utviklingen av ideene om at menneskerettighetsbrudd er et globalt og ikke kun et lokalt anliggende, og at nasjonal suverenitet ikke kan hindre internasjonale rettslige konsekvenser som følge av slike forbrytelser viktig. Denne tankegangen er en forutsetning for dagens internasjonale menneskerettighetssystem og slik sett pekte utviklingen på begynnelsen av 1800-tallet frem mot blant annet Nürnbergprosessen i 1945-46.

Noen ser på kampen mot den transatlantiske slavehandelen som den første organiserte menneskerettighetskampen, andre mener at det vil være en anakronisme å hevde dette. Denne artikkelen har imidlertid vist at kampen mot den transatlantiske slavehandelen, enten man ser på den som en kamp for menneskerettigheter eller ikke, kan regnes som et viktig bidrag til menneskerettighetenes historie fordi den på en rekke områder la et grunnlag for utviklingen som fulgte. ✤

Lasse Lømo Ellingsen (f. 1989). Masterstudent i historie ved universitetet i Oslo. Tidligere arbeid: «En slekt av gudebarn, lysets sønner og døtre» i Fortid 4/2014

NOTER

1 Hochschild, *Begrav lenkene,* 350.

2 Alston, «Does the past matter? On the origins of human rights», 2045-2046.

3 Vik, «Internasjonale menneskerettigheter», 263.

4 Hochschild, *Begrav lenkene,* 254.

5 Ibid., 14.

6 Ibid., 13, 348, 393.

7 Ibid., 150.

8 Ibid.

9 Ibid., 151.

10 Ibid., 181.

11 Ibid., 182.

12 Lauren, *Visions Seen: The Evolution of International Human Rights,* 40.

13 Buchanan, «'The Truth Will Set You Free': The Making of Amnesty International», 585-586.

14 Buchanan, «'The Truth Will Set You Free': The Making of Amnesty International», 595-596.

15 Keyes, «Anti-torture politics: Amnesty International, the Greek junta, and the Origins of the Human Rights «Boom» in the United States», 201-202; Se også Moyn, «Imperialism, Self-Determitation, and the Rise of Human Rights», 171-173.

16 Hochschild, *Begrav lenkene*, 182.

17 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 23.

18 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 28. Det ble opprettet internasjonale slavedomstoler i blant annet i Freetown (Sierra Leone), Havanna (Cuba), Rio de Janeiro (Brasil) og i Surinam. Ibid., 69.

19 Ibid., 34-36.

20 Ibid., 36.

21 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 138.

22 Vik, «Internasjonale menneskerettigheter», 263.

23 Lauren, *Visions Seen: The Evolution of International Human Rights,* 198.

24 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law*, 138.

25 Ibid., 45.

26 Ibid., 139.

27 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 85, 164; Alston, «Does the past matter? On the origins of human rights», 2052-2054.

28 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 147.

29 Martinez, «Human Rights and History», 231.

30 I studiet av menneskerettighetshistorien eksisterer det to hovedretninger, en tradisjonalistisk retning med tendenser til et teleologisk syn på menneskerettighetenes utvikling og en revisjonistisk retning som ser på menneskerettigheter som noe som tidligst oppsto i kjølevannet av opprettelsen av FN i 1945, men som ikke kom til utrykk gjennom en internasjonal menneskerettighetsbevegelse før på 1970-tallet. De to hovedretningenes fremste representanter er henholdsvis professor Paul Gordon Lauren og professor Samuel Moyn. Vik, «Internasjonale menneskerettigheter», 261-262; Se Lauren, V*isions Seen: The Evolution of International Human Rights*; Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History.*

31 Lauren, *Visions Seen: The Evolution of International Human Rights,* 6, 39.

32 Afshari, «On Historiography of Human Rights: Reflections on Paul Gordon Lauren's *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*», 12.

33 Hochschild, *Begrav lenkene,* 399.

34 Afshari, «On Historiography of Human Rights: Reflections on Paul Gordon Lauren's *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*», 12; Cmiel, «The Recent History of Human Rights», 119.

35 Hochschild, *Begrav lenkene,* 157.

36 Hoffmann, «Genealogies of Human Rights», 7-8.

37 Martinez, *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law,* 6, 13.

38 Hoffmann, «Genealogies of Human Rights», 8.

39 Mazower, «The End of Civilization and the Rise of Human Rights: The Mid-Twentieth-Century Disjuncture», 30-32. Dette står i skarp kontrast til Laurens syn på Storbritannias motivasjon, som han hevder gikk på tvers av deres økonomiske interesser og først og fremst var inspirert av moralske prinsipper. Lauren, *Visions Seen: The Evolution of International Human Rights,* 49.

LITTERATUR

Afshari, Reza. "*On Historiography of Human Rights: Reflections on Paul Gordon Lauren's The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*". *Human Right Quarterly,* Vol. 29, Nr. 1 (2007).

Alston, Philip. "Does the past matter? On the origins of human rights" Bokanmeldelse av *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law av Jenny Martinez, Harvard Law Review,* Vol. 126, Nr. 7 (2013).

Buchanan, Tom. "'The Truth Will Set You Free': The Making of Amnesty International". *Journal of Contemporary History,* Vol. 37, Nr. 4 (2002).

Cmiel, Kenneth. "The Recent History of Human Rights". *The American Historical Review,* Nr. 109 (2004).

Hochschild, Adam. *Begrav lenkene: Kampen mot slaveriet.* Oslo: Pax Forlag, 2007.

Hoffmann, Stefan-Ludwig. "Genealogies of Human Rights" i Stefan-Ludwig Hoffman (Red.). *Human Rights in the Twentieth Century.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Keyes, Barbara. "Anti-torture politics: Amnesty International, the Greek junta, and the Origins of the Human Rights "Boom" in the United States" i Akira Iriye, Petra Goedde og William I. Hitchcock (Red.). *The Human Rights Revolution: An International History.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Lauren, Paul Gordon. *Visions Seen: The Evolution of International Human Rights*, 3. Utg. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Madsen, Mikael Rask. "'Legal Diplomacy' – Law, Politics and the Genesis of Postwar European Human Rights" i Stefan-Ludwig Hoffman (Red.). *Human Rights in the Twentieth Century.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Martinez, Jenny S. *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Martinez, Jenny S. "Human Rights and History". *Harvard Law Review,* Vol. 126, Nr. 7 (2013).

Mazower, Mark. "The End of Civilization and the Rise of Human Rights: The Mid-Twentieth-Century Disjuncture" i Stefan-Ludwig Hoffman (Red.). *Human Rights in the Twentieth Century.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Moyn, Samuel: *The Last Utopia: Human Rights in History.* Cambridge: Harvard University Press, 2010.

Moyn, Samuel. "Imperialism, Self-Determitation, and the Rise of Human Rights" i Akira Iriye, Petra Goedde og William I. Hitchcock (Red.). *The Human Rights Revolution: An International History.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Vik, Hanne Hagtvedt. "Internasjonale menneskerettigheter" i Hilde Henriksen Waage, Rolf Tamnes og Hanne Hagtvedt Vik (Red.). *Krig og fred i det lange 20. århundre.* Oslo: Cappelen Damm, 2013.

DEN NORSKE FREDSTRADISJONEN

Finnes det en norsk fredstradisjon? Hva kjennetegner den om den finnes? Hvor langt tilbake i tid kan vi eventuelt spore den? Det var, litt forenklet de spørsmålene som lå til grunn for en søknad til Forskningsrådet i juni 2004. Der ble den belønnet med fem doktorander og en postdoktor stilling. I tillegg fikk prosjektet om Den norske fredstradisjonen ytterligere fire doktorander og en postdoktor. Innenfor rammen av Forum for samtidshistorie (FoSam) kunne prosjektet samarbeide nært med ytterligere en doktorand og to postdoktorer. Et større antall masterstudenter arbeidet også med avhandlinger knyttet til prosjektet. Dette er et overblikk over prosjektet, fra unnfangelsen til sluttfasen, om linjer som kan trekkes og om videre arbeid.

HELGE Ø. PHARO
Professor emeritus
Universitet i Oslo

Søknaden til NFR var resultatet av tre beslektede, men forskjellige sett interesser. For det første hadde norske politikere ved årtusenskiftet, godt hjulpet av både norsk og internasjonal presse, utviklet en forestilling om at det fantes en norsk fredstradisjon som kunne spores tilbake til slutten av 1800-tallet. De viste i den sammenheng til norsk interesse for voldgiftsavtaler, til at Nobels fredspris ble utdelt i Norge, og til Nansens store innsats for krigsfanger og flyktninger etter første verdenskrig. I disse elementene til en tradisjon lå både bestrebelsene på å skape et mer regelbundet og fredeligere internasjonalt system og å lindre nød som fulgte av menneske- og naturskapte katastrofer. Den omfattet også betydningen av å belønne de som arbeidet for en slik verden. Denne norske fredstradisjonen var antatt snarere enn studert. Politikernes bruk av den antatte tradisjonen var et incitament til å undersøke om den faktisk kunne sies å ha eksistert, og i alle fall om den kunne sies å ha røtter så langt tilbake som det ble hevdet.[1]

For det annet hadde jeg siden arbeidet med bind fem i *Norsk utenrikspolitikks historie* vært opptatt av mer systematisk å utvide perspektivet for mine utenrikspolitiske arbeider. De hadde gjennomgående vært sterkt konsentrert om rekonstruksjon av kompliserte sammenhenger over tid, og av å dissekere valgsituasjoner og dilemmaer. Jeg var blitt mer interessert i studiet av «ideologiske grunnholdninger og andre forestillinger av normativ karakter».[2] Det var selvsagt ikke slik at mine tidligere arbeider helt neglisjerte analyser av ideologi og verdensanskuelser, men de var mer å betrakte som underordnete temaer. De fremstod primært som bidrag til forklaringer som bygde på geopolitisk plassering, økonomiske interesser og historiske erfaringer. Unntaket er primært Del 1 i fremstillingen av Det indisk-norske fiskeriprosjektets historie, hvor analysen av

ideologi og verdensanskuelser peker rett mot en mulig norsk fredstradisjon.[3]

Uansett skepsisen til politikernes bruk av historien, og ønsket om å utvide perspektivet i mine egne arbeider, trengte jeg kraftigere påtrykk for å gå i gang med en prosjektsøknad.[4] Det tredje incitament var en henvendelse fra to relativt nylig ferdige hovedfagstudenter som ville søke stipend med prosjekter om henholdsvis Fridtjov Nansen, og forskning og formidling for fred med Nobelinstituttet som viktigste utgangspunkt, dvs. to av de viktigste elementer i den tidlige fasen av den antatte fredstradisjonen. Nåløyet for stipend fra Fakultetet var og er trangt, og de mente mulighetene var bedre gjennom en større prosjektsøknad til NFR. De gikk ganske håndfast til verks. En dag i april 2004 stoppet de meg ved inngangen til Nils Henrik Abels Hus og la frem sitt forslag. I en slik situasjon er det vanskelig å si nei. I den neste halvannen måned arbeidet Carl Emil Vogt, Bjørn Arne Steine og jeg selv nesten døgnet rundt med søknaden på mitt kontor i femte etasje, med mer sporadisk bistand fra andre potensielle interessenter.

For å kunne nærme oss et svar på de innledende spørsmålene, ville vi studere forestillinger om årsaker til krig og betingelser for fred.

For å kunne nærme oss et svar på de innledende spørsmålene, ville vi studere forestillinger om årsaker til krig og betingelser for fred. Hvordan skulle vi så konkret gå frem? Vi bestemte oss for å studere aktører, organisasjoner og forestillinger på tre ulike nivåer; for det første ville vi analysere forestillinger på regjeringsnivå, særlig innenfor utenriksledelsen og det utenrikspolitiske apparatet, dvs. hos dem som er ansvarlige for å utforme norsk utenrikspolitikk. På dette nivå kunne vi også relativt enkelt hente vesentlig innsikt i den omfattende litteraturen om norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk.[5] Dernest ville vi studere de utenrikspolitiske elitene som nettopp Steine og Vogt var opptatt av. På dette nivå måtte det legges inn langt større innsats. Disse elitene hadde bare i beskjeden grad vært forskningsobjekter. Det gjaldt Nobelsystemet før første verdenskrig og Institutt for fredsforskning etter den andre. Det gjaldt også Chr. Michelsens Institutt og FN-sambandet. På det tredje nivå, kollektive bevegelser, ville vi først og fremst studere den organiserte fredsbevegelsen og de mer *ad hoc* pregede protestbevegelser som fra midten av 1950-årene samlet stor oppslutning.[6]

Med dette utgangspunktet søkte vi til norsk og internasjonal forskningslitteratur for å identifisere temaer som kunne belyse krig-fred problematikken. De fem temaene vi kom frem til, kunne i varierende grad belyses ved konkrete forskningsprosjekter. Det første dreide seg om bestrebelsene på å skape en mer rettferdig og regelbundet verdensorden, fra voldgiftsavtalene fra slutten av 1800-tallet via Den interparlamentariske union og Folkeforbundet til FN og dets underorganer. Det annet tema gjaldt opprustning og våpenkappløp som årsaker til krig, og rustningskontroll og av- eller nedrustning som forutsetninger for fred. Det tredje tema, som åpenbart er nært beslektet med det første, gjaldt stormaktenes og imperienes rivalisering som krigsårsaker, og etter annen verdenskrig avviklingen av kolonisystemet som en vei til både en mer fredelig og en mer rettferdig verden. «Nansen-tradisjonen» var det fjerde tema, etter Nansens sterke engasjement i egen og Folkeforbundets regi for humanitær hjelp i nøds- og krisesituasjoner. I denne kategorien er det også rimelig å plassere utviklingshjelpen. Det femte og siste tema, som klarest kan knyttes til utenrikspolitikken etter den kalde krigen, gjelder Norges rolle som megler og mellommann i konflikter.[7]

Fridtjof Nansen (1861–1930), vitenskapsmann, polarutforsker, diplomat og sentral aktør for norsk selvstendighet i 1905. Han var Folkeforbundets første Høykommissær for flyktninger, og ga sitt navn til Nansen-passet for statsløse flyktninger. Hans betydning for hjelpen til det sultrammede Russland er overvurdert, hans rolle i befolkningsutvekslingen mellom Hellas og Tyrkia er omstridt. Hans ry som en humanitetens forkjemper er ikke omstridt. Nansen ble tildelt Nobels fredspris i 1922. Her avbildet på Armensk frimerke fra 2011, til minne om hans innsats for flyktninger. Foto: Wikipedia

Den norske nobelkomiteen, cirka 1905. Christian Lous Lange (1869-1938) var komiteens første sekretær. Han ble selv tildelt fredsprisen i 1921 sammen med den svenske statsministeren Hjalmar Branting. Foto: Ernest Rude, Nasjonalbiblioteket

Doktoravhandlinger og masteroppgaver

Selv innenfor rammen av et så stort prosjekt som vårt, ville enkeltprosjekter bare kunne belyse deler av problematikken. Vi la derfor betydelig arbeid i å utforme prosjekter som i kombinasjon med litteraturen kunne gi oss de best mulige svar. Doktorandene fikk selvsagt anledning til selv å videreutvikle problemstillinger og tilpasse avhandlingens tidsspenn og bredde. Også eksterne prosjektforslag ble søkt tilpasset den overordnede rammen. Det gjaldt også masteroppgavene. Den organiserte fredsbevegelsen representerte et av de største hullene i vår kunnskap. Flere masteroppgaver ble satt i gang samtidig med at vi sendte vår søknad til Forskningsrådet. De tok for seg fredsbevegelsen henholdsvis fra 1880-årene frem til første verdenskrig og fra 1945 frem til tidlig på 1960-tallet.[8]

I løpet av noen år ansatte vi to doktorander som har arbeidet med henholdsvis den norske og svenske fredsbevegelsen fra 1880 og frem til begynnelsen på 1920-tallet i et komparativt perspektiv, og den norske fredsbevegelsen på 1970- og -80-tallet, sett i et bredere nordvest-europeisk perspektiv.[9] Disse arbeidene dokumenterer at den organiserte norske fredsbevegelsen gjennomgående har vært numerisk beskjeden og politisk i hovedsak ubetydelig. Unntakene er de store protestbevegelsene etter annen verdenskrig mot atomvåpen og utplassering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa. De norske protestene var da del av en større bevegelse i vestlige land, og den tradisjonelle organiserte fredsbevegelsen spilte i begge tilfeller en relativt underordnet rolle. Disse protestene var også en del av striden om utformingen av det norske forsvaret, og internasjonalt om hegemoniet i den kalde krigen.[10]

Synspunktene til den utenrikspolitiske eliten på nivået under og ved siden av regjeringen og utenriksdepartementet, var også i hovedsak ukjent land. Vogts prosjekt om Nansen bidro til å fylle tomrommet, men bidro også til å reise tvil om, eller i hvilken grad, Nansen kunne sies å være representant for en norsk fredstradisjon.[11] Det samme gjaldt i noen grad Øyvind Tønnessons avhandling om Christian Lous Lange, Norges første fredsprisvinner, Nobelkomiteens første sekretær og mangeårig leder for Den interparlamentariske union, den viktigste forgjenger for Folkeforbundet. Tønnessons avhandling stopper i 1919, og i perioden fra 1909 til 1919 var Lange primært en internasjonal tjenestemann, selv om han under første verdenskrig befant seg i Norge. Hans synspunkter var så vidt langt i forkant av det allmenne intellektuelle klima i Norge at heller ikke han var enkel å plassere som representant for en norsk fredstradisjon. Steines avhandling om forskning og formidling for fred i Norge og Sverige, dokumenterer imidlertid at det fantes et miljø som representerte en norsk fredstradisjon, og at den var knyttet først og fremst til Nobel-systemet. Mot slutten av mellomkrigstiden kom også Chr. Michelsens Institutt med i det institusjonelle fredsarbeidet i Norge. Med Steines avhandling er det klart at også Nansen, og i særdeleshet Lange hørte hjemme i denne gruppen, som hadde tette bånd til utenriksdepartementet. De samme personer satt flere steder.[12]

De utenrikspolitiske eliters rolle i etterkrigstiden har blitt analysert i flere masteroppgaver, noen av dem tilknyttet prosjektet om Fredstradisjonen. Av særlig

interesse er Anette Wilhelmsens avhandling om norske forestillinger om en fredeligere verden. Hun tar utgangspunkt i planleggingen under krigen og fører historien frem til midten av 1950-årene. Hun viser at støtten til FN var bred, men ganske lunken straks etter krigen, og at den organiserte opplysningsvirksomheten lå i organisasjoner som En Verden.[13] Mens det var ganske tette bånd mellom regjeringsnivå og utenriksdepartementet på den ene siden og organisasjoner som En Verden og FN-sambandet, kom mer kritisk ekspertise til ordet fra slutten av 1950-årene, som Eva Fetscher viser i sin avhandling om etableringen av professoratet i Freds- og konfliktforskning og den senere omdannelsen til et professorat i internasjonal konfliktforskning. Hun følger prosessen fra den spede begynnelsen til fredsforskningen i Norge på 1950-tallet, via etableringen av Institutt for fredsforskning (Prio) til professoratet i 1967 og frem til midten av 1980-tallet.[14]

Fredsforskerne så seg, så vidt vi kan se, ikke som bærere av tradisjonen fra mellomkrigstiden, men snarere som en motekspertise. Blant de sentrale initiativtagerne til Prio så vel som til professoratet finner vi utenrikspolitisk opposisjonelle, særlig fra forskningsmiljøene. Av mange som stod dem fjernt, ble de, om ikke omfavnet, så i alle fall akseptert. Prosessen frem mot professoratet og den nye betegnelsen, må på den ene side ses som et uttrykk for det sterke norske ønsket om å skape og opprettholde utenrikspolitisk konsensus, som også kom til uttrykk i Spania-saken og initiativet til Kerala-prosjektet.[15] Den er også uttrykk for et sterkt ønske langt inn i skeptikernes rekker, om at Norge skulle fremstå som en fredsnasjon, og at professoratet var å betrakte som et symbol for fredsnasjonen.

Den mest påfallende var det nesten totale fravær av historiske studier av [...] Norges forhold til de menneskerettighetsregimene som gradvis vokste frem i FN og Europarådet

Selv om de mange arbeidene om norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk ga et godt utgangspunkt for å gripe utenriksledelsens og regjeringens forestillinger om årsaker til krig og betingelser for fred, fantes også her betydelige lakuner. Den mest påfallende var det nesten totale fravær av historiske studier av så vel Norges forhold til de menneskerettighetsregimene som gradvis vokste frem i FN og Europarådet, så vel som av Helsinki-prosessen fra begynnelsen av 1970-årene. Kjersti Brathagens doktoravhandling om den globale og den europeiske prosessen, og to masteroppgaver om Helsinki-prosessen er de første skritt mot en historisk analyse av prosesser som de siste tiårene har vært gjenstand for en betydelig internasjonal forskningsinnsats. Den manglende interessen fra historikernes side kan ha sammenheng med en sterkt realpolitisk orientering og med norsk tilbakeholdenhet i forhold til alle disse tre prosjekter.[16] Når det gjelder menneskerettigheter hadde Fredstradisjonen stor nytte av Hanne Hagtvedt Viks innsikt i problematikken gjennom hennes arbeid om USA og internasjonalt samarbeid om menneskerettigheter, som tok utgangspunkt i det amerikanske 'legal community' under annen verdenskrig. Hun var tilknyttet FoSam med fakultetsstipend, og deltok også meget aktivt i studiet av Fredstradisjonen. Hun ble senere postdoktor innenfor rammen av FoSam for å arbeide med ILO og urfolks rettigheter.[14]

Den relativt beskjedne interesse for de norske engasjementer innenfor Folkeforbundet og FN, utviklingshjelp unntatt, må også i noen grad kunne forklares på samme måte som den manglende interesse for menneskerettigheter, med den dominerende realpolitiske orienteringen hos historikerne. Marta Stachurska-Kountas avhandling om Norge i Folkeforbundet i mellomkrigstiden gir ny innsikt i norske anstrengelser for å skape en regelbundet og fredeligere verdensorden på den ene side, og på den annen dokumenterer hun også tilbakeholdenhet og skepsis i norske regjeringer. Hun finner som Steine og Tønnesson at aktivister som Christian Lange og sentrale personer i kretsen rundt Nobelinstituttet lå godt foran regjeringen og opinionen med hensyn til en aktiv norsk politikk. De var i hovedsak også skeptiske til retretten fra sanksjonsforpliktelsene og det som i realiteten var en norsk utmeldelse av Forbundet, selv om C. J. Hambro ble valgt til forsamlingens siste president i 1939.[18]

FN ble som nevnt fra starten enstemmig omfavnet av Stortinget og opinionen, om enn det for de aller første årene har vist seg vanskelig å finne noen sterk entusiasme. Organisasjonen har blitt omtalt som en hjørnestein i norsk utenrikspolitikk, og selv om den i løpet av 1948 ble oppgitt som garantist for Norges uavhengighet og territorielle integritet, fortsatte den å spille en sentral rolle. De første fem etterkrigsårene engasjerte utenriksledelsen seg, Spania unntatt, sterkt for at FN skulle bli en fungerende universell organisasjon, i motsetning til Folkeforbundet.[19] Spaniasaken var vanskelig av indrepolitiske årsaker, Kinas og Koreas var vanskelig på grunn av utenrikspolitiske hensyn. Mens kolonispørsmålet i mel-

Den andre Haagkonferansen i 1907 ga håp om en videre prosess mot en internasjonal rettsorden med rustningskontroll og voldgift. Disse bestrebelsene foregikk samtidig med stormaktenes kapprustning og etableringen av de to rigide allianse-systemene som bidro til utbruddet av Første verdenskrig. Foto: Wikimedia Commons

lomkrigstiden for Norge dreide seg om lik adgang til å handle med koloniene, kom det fra midten av 1950-tallet til å dreie seg om avkolonisering mot kolonimaktenes ønsker. Gradvis kom Norge til å akseptere argumentasjonen fra landene i sør om at FN-paktens artikkel 2.7, som sikret medlemmene mot innblanding i indre affærer, ikke var til hinder for FNs engasjement for koloniavvikling. Hensynet til en fredelig utvikling og til innbyggernes rettigheter kom til å veie tyngre enn en tradisjonell tolkning av 2.7, og etter hvert også tyngre enn hensynet til de NATO-allierte kolonimakter.[20]

Som vi har sett i de to siste bindene i *Norsk utenrikspolitikks historie* og i de tre bindene om *Norsk utviklingshjelps historie* har norske regjeringer og utenriksledelsen sett en nær sammenheng mellom endring av det internasjonale økonomiske system, utviklingshjelp, nødhjelp og fred. Rolf Tamnes utformet som karakteristikk av denne politikken formelen «Megler, mesen og moralist». Denne politikken ble fulgt med økende styrke fra begynnelsen av 1970-tallet. Studiet av engasjementspolitikken inn i perioden etter den kalde krigen ble videreført av Hallvard Kvale Svenbalrud i en bredt anlagt analyse av FN som hjørnesten i norsk utenrikspolitikk.[21] Den tette sammenhengen mellom bistand og fred ble analysert i norsk, nordisk og bredere europeisk sammenheng av en postdoktor engasjert i prosjektet om Fredstradisjonen, Sunniva Engh, og en annen, Monika Pohle Fraser, i FoSams arbeid med bistandshistorie i komparativt perspektiv.[22]

Svenbalruds avhandling brakte Fredstradisjonen inn i tiden etter den kalde krigen innenfor rammen av Norge i FN. Mona Fixdal tok det inn i fredsmeglingens epoke. Som statsviter i postdoktor stillingen finansiert av NFR skulle hun både bidra allment med metodisk-teoretisk innsikt, og konkret arbeide med megling i intra- og interstatlige konflikter. Hun hadde arbeidet med slike spørsmål i doktoravhandlingen, publisert i omarbeidet form som *Just Peace: How Wars Should End*.[23] Hennes primære prosjekt, konferansen «Peacemakers' Ideas about Making and Maintaining Peace» ble avholdt i Oslo i oktober 2007 på Nobelinstituttet og i Vitenskapsakademiet, med betydelig økonomisk støtte fra henholdsvis utenriks- og forsvarsdepartementet. Resultatet ble boken *Ways out of War: Peacemakers in the Middle East and Balkans*.[24] I hvert sitt kapitel ble innsatsen til ti fredsmeglere analysert, tre av dem norske. Boken representerer et vesentlig bidrag til litteraturen om fredsmegling. Som en av forfatterne, og som en sentral bidragsyter til forskningsdiskusjonen om megling, har Hilde Henriksen Waage også vært tett knyttet til fredstradisjons prosjektet. Det siste bidraget som kan knyttes til Fixdals del av prosjektet er et spesialnummer av tidsskriftet *International Negotiations* (3/2015) som hun har redigert, og en bok på norsk med flere andre forfattere, *Meglingens epoke,* som er under avslutning. Når det hele skal summeres opp i en bok på norsk for et bredere publikum, og muligens en mer akademisk versjon på engelsk, vil vi også ha stor nytte av Ada Nissens arbeid om norsk fredsmegling, selv om hun ikke formelt har vært en del av prosjektet om fredstradisjonen. Hun skal i desember disputere på avhandlingen The Peace Architects. Norwegian Peace Diplomacy since 1989.

Det er ingen tvil om at det finnes en norsk tradisjon for engasjement i intra- og internasjonale konflikter [...]

Prosjektet, på samme måte som FoSam, har lagt vekt på å arbeide så vel tverrfaglig som internasjonalt. Øyvind Østerud var sammen med Even Lange og Helge Pharo med i den opprinnelige ledergruppen for Fredstradisjonen, og var medredaktør for antologien Vendepunkter som tok for seg nye vilkår for norsk utenrikspolitikk etter den kalde krigen. Internasjonalt utviklet vi særlig tette forbindelser til historikere ved University of Oxford, University of Sheffield, University College London og Aarhus Universitet. Vi arrangerte i samarbeid med tidsskriftet Contemporary European History et seminar om fredsbestrebelser i Europa i det tyvende århundre. Det resulterte i et spesialnummer av tidsskriftet hvor Helge Pharo sammen med Holger Nehring skrev introduksjonen.[25]

En fredstradisjon

Det er ingen tvil om at det finnes en norsk tradisjon for engasjement i intra- og internasjonale konflikter, og for humanitær intervensjon og for fredspolitiske engasjementer i forlengelse av utviklingshjelpen. Det er godt belagt av Rolf Tamnes selv om begrepet fredsnasjon ennå ikke var blitt gangbar mynt da *Oljealder* ble publisert i 1997. Hallvard Kvale Svenbalrud forfølger denne tradisjonen mer eksplisitt i sin doktoravhandling, ikke bare hva gjelder egne norske og andres oppfatninger, men også hva en kritisk analyse av politikken kan konkludere med. Men det går også frem av litteraturen om så vel norsk utenrikspolitikk og bistandspolitikk som

Den offisielle åpning av Folkeforbundet i Genève 1920. Folkeforbundet representerte et forsøk på å etablere en ny verdensorden hvor blant annet rustninger skulle begrenses og stater som truet freden skulle stoppes med økonomiske eller i siste instans militære sanksjoner. Mye av FNs virksomhet er en direkte fortsettelse av Folkeforbundets. Foto: Boissonas, Nasjonalbiblioteket

Lysaksjon for Sør-Afrika i Oslo 12. desember 1966. Engasjementet mot Apartheid i Sør-Afrika var en meget viktig del av det norske engasjementet for utvikling i den tredje verden og for frigjøring av det sørlige Afrika. Det stod derfor sentralt i den norske fredstradisjonen. Kampanjen mot Apartheid møtte i den tidlige fasen betydelig motstand på den norske høyresiden. Foto: Dagbladet, Norsk Folkemuseum

om megling, at det knapt gir mening å snakke om en særlig norsk tradisjon. Meglingen er et internasjonalt/transnasjonalt fenomen, de øvrige sider ved den norske fredspolitikken er heller ikke spesielt norske, snarere skandinaviske eller de kan også knyttes til et fåtall små stater i det nordvestlige Europa. Analysen av vesteuropeisk bistandspolitikk viser dette meget klart. Politikerne kunne trygt snakke om en tradisjon tilbake til 1970-tallet, gjerne tilbake til den første etterkrigstiden, selv om den da ble forfulgt med større forsiktighet.

Det springende punkt er imidlertid om det på meningsfull måte er mulig å føre ideene, forestillingene og politiske initiativ tilbake til tiden rundt forrige århundreskifte. Da vi lanserte prosjektet om fredstradisjonen var det blant norske historikere som arbeidet med utenrikspolitikk, betydelig skepsis til om tradisjonen meningsfullt kunne føres så langt tilbake. Flere var også i tvil om tilnærmingen ville bringe funn av betydning for forståelsen av norsk utenrikspolitikk, og i enda større grad hva gjaldt holdninger på elite- og grasrotnivå. Selv var jeg også i betydelig tvil om tradisjonen kunne føres så langt tilbake, men ikke om prosjektet ville bringe viktige funn.

De fem doktoravhandlingene om perioden fra slutten av 1800-tallet og frem til utbruddet av annen verdenskrig bekrefter at det finnes sterke elementer av en fredstradisjon også forut for annen verdenskrig. I Folkeforbundet arbeidet Norge, i alle fall den norske delegasjonen, aktivt for en mer regelbundet og rettferdig verden. Den norske holdningen til rustinger er mer diffus, og motviljen mot å være med på militære sanksjoner var absolutt. I spørsmålet om imperienes rivalisering fremstår Norge som en relativt typisk småstat. Frykten for og motviljen mot stormakter satt dypt, selv om norske regjeringer erkjente landets sikkerhetspolitiske avhengighet av Storbritannia. Nansen var en viktig humanitær agent både i egen og i Folkeforbundets tjeneste, og han fremstår som norsk selv om han tidvis snarere agerte for Det britiske imperium, også når han var medlem av den norske delegasjonen til Genève. Noen megler av betydning var Norge ikke i denne perioden. Det var heller ingen bred eller sterk folkelig oppslutning om denne fredspolitikken. Det er altså betydelig forskjell på både bredden og styrken i engasjementet i forhold til tiden etter annen verdenskrig, særlig fra 1960-tallet. På regjeringsnivå og i den utenrikspolitiske eliten var likevel selvoppfatningen at Norge var en fredsnasjon. Slik så også de europeiske lands og USAs utenrikspolitiske eliter på Norge fra begynnelsen av århundret. Steine har vist at det i minst like høy grad skyldtes aktørene i Nobelsystemet som politikken Norge førte i Genève.

Både i Nobelsystemet og blant likesinnede i det aktørene anså som den siviliserte verden, var det mange som tenkte seg å utvikle Instituttet til den første tenketank i internasjonal politikk. Nobel-systemet skulle stå sentralt i arbeidet for å fremme forskning og formidling for fred, i samarbeid med fremtredende europeiske forskere, særlig innenfor folkeretten, og etter første verdenskrig i nært samarbeid med de store amerikanske stiftelser, Carnegie og Rockefeller. Forestillingen om Norge som bærer av en fredstradisjon, må særlig knyttes til denne internasjonalt orienterte eliten med tette bånd til utenriksdepartementet. Representantene for Nobel-systemet, og på 1930-tallet det fremvoksende om enn beskjedne miljøet på Chr. Michelsens Institutt, lå på dette området godt i forkant av den øvrige politiske eliten, og langt i forkant av flertallet på Stortinget, ganske så uavhengig av partier. Deres innsats, og Lange var i høy grad del av dette miljøet, bidro sterkt til å skape et bilde av Norge som en fredsnasjon til tross for de mange borgerlige skeptikere, Grønlands-aktivister, militære skeptikere og allment nasjonalt sinnede som var bekymret over suverenitetstap og for å bli trukket inn i konflikter mellom de europeiske krigerstater. Lignende transatlantiske forbindelser har Sunniva Engh påvist for etterkrigstiden. Det gjelder særlig det norske engasjementet i det internasjonale befolkningsspørsmålet fra 1950-tallet. Da arbeidet Norge sammen med Sverige for å vekke verdens oppmerksomhet når det gjaldt befolkningsveksten i utviklingslandene.[26]

Men den norske fredstradisjonen, i betydningen et aktivt engasjement for en fredelig verden, synes ikke før annen verdenskrig å ha hatt noen dyp eller sikker politisk forankring. Da Folkeforbundet i rask rekkefølge mislyktes overfor Japan i Manchuria, Italia i Etiopia og overfor Tysklands brudd på Versailles traktaten, var det bred enighet i Stortinget om at Norge i praksis skulle unnsi seg sine forpliktelser overfor Folkeforbundet. Arbeiderparti-regjeringen, med Halvdan Koht som utenriksminister, valgte «exit» i stedet for «loyalty». Han møtte liten motstand i det norske politiske miljø, med unntak av en del av partiets yngre aktivister og noen av hans kolleger i Nobelsystemet. Også i den forstand var den norske fredstradisjonen skandinavisk, og beslektet med holdninger og politikk i andre mindre vesteuropeiske stater.

Det kan derfor argumenteres for at begynnelsen på en norsk fredstradisjon med bred politisk og folkelig oppslutning må settes til tiden etter annen verdenskrig, og at den var en følge av det tyske overfallet 9. april 1940. Et kjerneelement i tradisjonen, som vi imidlertid også finner før annen verdenskrig, og som er en gjenganger i Steines avhandling, er at Norge som et lite og fredelig land uten ekspansive målsetninger har en særlig forpliktelse til å arbeide for fred og forsoning mellom folkene. Etter krigen og ganske særlig i forbindelse med lanseringen av Kerala-prosjektet ble forpliktelsen særlig sterkt fremhevet.[27]

Etter krigen bidro altså denne følelsen av forpliktelse til å fremme handling som fikk bred nasjonal støtte. Det hadde den ikke gjort i mellomkrigstiden. I Stortings-debatten 24. februar 1949, som etterfulgte utenriksminister Halvard Langes redegjørelse for møtene i London og Washington forut for Norges tilslutning til Atlanterhavspakten, uttalte statsminister Einar Gerhardsen:

> Før siste krig trodde vi her i landet at det var mulig og riktig å skaffe oss en særskilt norsk fred uten omsyn til hvordan verden ellers utviklet seg. Vi mente vi kunne skaffe oss en slik fred og sikkerhet gjennom nøytralitet. Det som har skjedd, lærte oss med ettertrykk at det ikke fantes mulighet for en særskilt norsk fred i en verden som var kommet i brann. Vi måtte innse at freden er udelelig, at Norges fred, Nordens fred og Europas fred er en del av Verdens fred.[28]

Erkjennelsen av at Norge ikke ville kunne holde seg utenfor en eventuell ny stormaktskonflikt, bidro både til en langt klarere og samstemt oppslutning om FN enn om Folkeforbundet, og til at tilslutning til den vestlige alliansen snarere enn nøytralitet ble løsningen da FN ikke lenger kunne ses som en sikkerhetsgaranti. Det tyske overfallet og den økende spenning mellom øst og vest etter krigen bidro også til at forestillingen om stormakter og stormakts-rivalisering som de primære krigsårsaker, ble erstattet av en forestilling om at striden stod mellom demokrati og diktatur, og at økonomisk krise, fattigdom og sult skapte totalitære bevegelser som var iboende aggressive. 9. april 1940 bidro slik også til å skape bred oppslutning om militært forsvar som et fredsfremmende middel, og allianse i fredstid som et middel til å sikre uavhengighet og territoriell integritet.

Fredsengasjementet i mellomkrigstiden representerte på den ene side en utenrikspolitisk elites forestillinger om hva som best ville tjene både internasjonal fred og norske interesser. Da Folkeforbundet under trusselen fra de totalitære stater viste seg maktesløst, fordi primært Storbritannia ikke fant noen adekvat måte å sikre alle sine ulike interesser på, fant regjeringen Nygaardsvold at Norge var best tjent med å unnsi seg alle sine forpliktelser i forhold til Forbundet. Regjeringen stolte på at Storbritannias implisitte garanti for norsk sikkerhet ville holde Norge utenfor krig, uten at Norge behøvde yte noe selv.

Men når Gerhardsen konstaterte at freden er udelelig, så henspilte det også på norske egeninteresser.

Liksom *exit* i 1936 skulle sikre nasjonens interesser, var fredspolitikken etter annen verdenskrig også et middel til samme mål. Derfor måtte de ulike elementer i fredspolitikken selvsagt avveies mot hensynet til å bevare et godt forhold til de allierte beskyttermaktene, som når det gjaldt avkolonisering, NATOs atomstrategi og utplasseringen av mellomdistanseraketter. Fredspolitikken måtte også avveies mot Norges økonomiske interesser, som i spørsmålet om en Ny økonomisk verdensorden. Forskjellen mellom mellomkrigstidens exit og etterkrigstidens engasjement ligger delvis i endrete forestillinger om og forståelse av internasjonal politikk og årsaker til krig og betingelser for fred. Den har også sammenheng med en mer utbredt forestilling om plikt som følge av Norges spesielle situasjon. Men når Gerhardsen konstaterte at freden er udelelig, så henspilte det også på norske egeninteresser. Slike forestillinger er utbredt ikke bare i Norge. I varierende form og innhold finnes de i de andre skandinaviske land, og i noen andre vesteuropeiske småstater. Studier av forskjeller og likheter i forestillinger og politikk mellom de vesteuropeiske småstater kan gi ytterligere innsikt også i

den norske variant av fredstradisjonen.

Selv om dette forskningsprosjektet har vært meget omfattende, har vi selvsagt ingen forestilling om at vi har dekket alle sentrale emner. Vi vet fortsatt svært lite om fredsbevegelsen i mellomkrigstiden, det gjelder i denne perioden også forholdet mellom fredsbevegelsen og den politiske venstresiden. Der har vi langt bedre kunnskaper når det gjelder etterkrigstiden. Kirkens rolle vet vi heller ikke stort om i tiden før annen verdenskrig. Pressens rolle er åpenbart understudert. Slik kunne vi fortsette med en lang rekke temaer. Men prosjektet har skapt et rammeverk som videre forskning kan forholde seg til og modifisere hvor det vil vise seg nødvendig. Vi har også nådd resultater som sammen med annen litteratur gir grunnlag for overgripende monografier på både norske og engelsk. ✤

NOTER

1 For en presentasjon av prosjektet, Pharo, «Den norske fredstradisjonen», s. 239-55.

2 Ibid., s. 241.

3 Pharo, *Hjelp til selvhjelp,* b. 1, s. 16-113; andre i gruppen av norsk utenrikspolitikks historikere har viet ideologi og verdensanskuelser langt større interesse, ganske særlig Olav Riste, se hans «Ideal og eigeninteresser», s. 53-88; og Tamnes, *Oljealder*.

4 La meg for ordens skyld understreke at jeg selvsagt ikke mener at politikere skal holde seg unna historien i sin politiske argumentasjon. Det ville være helt urimelig. Politiske partier utvikler og opprettholder sin troverdighet nettopp ved historiske eksempler. Problemet er imidlertid at deres utnyttelse av historien ofte består i å hente ut poenger for å vinne debatter og skape oppslutning, snarere enn å forstå fortiden, kfr. debatten i Aftenposten nylig mellom Kåre Willoch og Hadia Tajik om hhv. Arbeiderpartiet og Høyres sosialpolitiske og annen fortid. Slik bærplukking i historien karakteriserte Olav Riste i en bokanmeldelse som, «Historia som steinbrot», s. 126-9. Det er selvsagt ikke bare politikere som gjør slikt.

5 Se særlig de tre seriene om *Norsk utenrikspolitikks historie; Norsk utviklingshjelps historie; Norsk forsvarshistorie.*

6 Pharo, «Den norske fredstradisjonen», s. 241.

7 Ibid., s. 232-5.

8 Rønning, *Fredsfaar i gjentatt strid;* Ekelund, *Lyset fra Norden;* Gulsett, *Reetablering og strid.*

9 Ringsby, *40 års kamp for fred;* Øyvind Ekelund er nå i ferd med å avslutt sin avhandling med arbeidstittelen, «Advocates and Activists. The Norwegian Cold War Peace Movement (1970-1990)». Disputas forventes annen halvdel av 2016.

10 Protestene mot atomvåpen på 1950-tallet er selvsagt behandlet i litteraturen, det er også i noen grad protestene på 1970- og -80-tallet, for perioden frem til 1970, Skogrand og Tamnes, *Fryktens likevekt.*

11 Vogt, *Nestekjærlighet som realpolitikk.*

12 Bjørn Arne Steine, «Forskning og formidling for fred». Avhandlingen ferdigstilles i disse dager. Disputas vil da finne sted senest tidlig høst 2016.

13 Wilhelmsen, *En norsk FN-visjon?;* se også Ekelund, *Lyset fra Norden.*

14 Fetscher, *The peace prophet and the iconoclast.*

15 Pharo, *Hjelp til selvhjelp;* Pharo, «Gru og glede»; Eriksen og Pharo, Kald krig, s. 405-417; om Spania-saken, se Pharo, «Small State Anti-Fascism»; Tamnes, *Oljealder*.

16 Kjersti Brathagens doktorarbeid om Norge og de to menneskerettighetskonvensjonene vil bli avsluttet i løpet av første halvår 2016, arbeidstittel «Seen from the periphery. Norway and international human rights, 1944-1053»; om Norge og Helsinkiprosessen, Kleiva, *Konferansen om sikkerhet og samarbeid; Stykket, Norge og institusjonaliseringen av Helsinki-prosessen.*

17 Vik, *The United States, the American legal community and the vision of international human rights protection 1941-1953.*

18 Marta Stachurska-Kounta er også i avslutningsfasen, og antas å levere rundt påske 2016. Arbeidstittelen på avhandlingen er «Norway and the League of Nations (1919-1939). A Small State's Quest for Peace»; se også om norsk politikk i Folkeforbundet, Haug, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse,* som tar for seg forsvar og rustningsproblematikken; Gismervik, *Arbeiderpartiet mellom idealisme og realisme,* diskuterer striden i Arbeiderpartiet om forholdet til Folkeforbundet fra 1936.

19 Shipulina, *Et universelt FN?*

20 Disse spørsmålene er behandlet i Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering;* i Pharo, «Norge og den tredje verden» og i flere hovedoppgaver; for nytt perspektiv, Hylin, *Kypros-spørsmålet;* se også Tamnes, *Oljealder* om hjelpen til det sørlige Afrika og kampen mot apartheid.

21 Svenbalrud, *Foundation and Ornament.*

22 Engh og Pharo, «Nordic cooperation in providing development aid»; Pharo and Pohle Fraser (red.), *The Aid Rush;* Borring Olesen, Pharo & Paaskesen, *Saints and Sinners;* Engh, «The Conscience of the World»; Engh, «From northern feminists to southern women»; Engh, «Det internasjonale folkhemmet?».

23 Fixdal, *Just Peace.*

24 Fixdal, *Ways out of War.*

25 Nehring og Pharo, «Introduction: A Peaceful Europe?».

26 Engh, «The Rockefeller Foundation».

27 For slike utsagn, se Pharo, *Hjelp til selvhjelp* b. 1, s. 32-56 og 106-13; og Jarle Simensen, *Norge møter den tredje verden,* s. 46, om fred som det viktigste argumentet for intitiativet.

28 St.t. 1949, s. 298.

LITTERATUR

Ekelund, Øyvind, *Lyset fra Norden: den organiserte norske fredsbevegelsen 1953-1963.* Masteroppgave i historie. Oslo: Unipub, 2006.

Engh, Sunniva, «Det internasjonale folkhemmet? Styringsmentalitet i velferdsstat og bistand». I Hagemann, Gro, Elisabeth Elgán og Christina Florin (red), *Den självstyrande medborgaren? Ny historia om rättvisa, demokrati och välfärd.* Stockholm: Institutt for Framtidsstudier, 2007, s. 131-155.

Engh, Sunniva, «From northern feminists to southern women. Scandinavian population aid to India». I Pharo, Helge Ø. pg Monika Pohle Fraser (red), *The Aid Rush. Aid Regimes in Northern Europe during the Cold War.* Oslo: Unipub, b. 1. s. 253-283.

Engh, Sunniva, «The Conscience of the World? Swedish and Norwegian Provision of Development Aid». I Itinerario: *International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction,* b. 33, nr. 2, 2009, s. 62-82.

Engh, Sunniva, «The Rockefeller Foundation, Scandinavian Aid Agencies and the 'Population Explotion'». I Petersen, Klaus, John Stewart og Michael Kuur Sørensen (red), *American Foundations and the European Welfare States.* Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2013, s. 181-202.

Engh, Sunniva og Helge Ø. Pharo, «Nordic cooperation in providing development aid». I Götz, Norbert og Heidi Haggrén (red.), *Regional Cooperation and International Organizations. The Nordic Model in transnational alignment.* London: Routledge, 2009, s. 112-130.

Eriksen, Knut Einar og Helge Ø. Pharo, Kald krig og internasjonalisering 1945-1965, B. 5 i *Norsk utenrikspolitikks historie.* Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Fetscher, Eva, *The Peace Prophet and the Iconoclast. The Chair in Conflict and Peace Research at the University of Oslo, 1963-1985.* Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2013.

Fixdal, Mona, *Just Peace: How Wars Should End.* New York, Palgrave Macmillian, 2012.

Fixdal, Mona, *Ways out of War: Peacemakers in the Middle East and Balkans.* New York, Palgrave Macmillian, 2012.

Gismervik, Anita, *Arbeiderpartiet mellom idealisme og realisme: en studie av verdensoppfatningen til aktørene bak Arbeiderpartiets utenrikspolitikk mellom 1936-1945.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2006.

Gulsett, Anette, *Reetablering og strid i etterkrigstidens fredsbevegelse: norsk og internasjonal fredsbevegelse 1945 til 1950.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo: 2005.

Haug, Karl Erik, *Folkeforbundet og krigens bekjempelse: norsk utenrikspoliltikk mellom realisme og idealisme.* Doktoravhandling i historie. NTNU, 2012.

Hylin, Louise Douglass, *Kypros-spørsmålet.* Masteroppgave i historie. Universitet i Oslo: 2010.

Kleva, Anne Elin, *Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa. Mastergrad i historie.* Universitetet i Oslo, 2007.

Nehring, Holger og Helge Ø. Pharo. Introduksjon til spesialnummer av *Contemporary European History,* «A Peaceful Europe. Negotiating Peace in the Twentieth Century». B. 20, nr. 2, 2011, s. 1-8.

Olesen, Thorsten Borring, Helge Ø. Pharo og Kristian Paaskesen (red.), *Saints and Sinners. Official Development Aid and its Dynamics in a Historical and Comparative Perspective.* Oslo: Akademika, 2013.

Pharo, Helge Ø, *Hjelp til selvhjelp. Det indisk-norske fiskeriprosjektets historie, 1952-1972.* 2 bind. Oslo: NUPI, 1986.

Pharo, Helge Ø, «Norge og den tredje verden». I *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945–1965.* Oslo: Universitetsforlaget, 1991, p. 283-333.

Pharo, Helge Ø, «Den norske fredstradisjonen – et forskningsprosjekt». I *Historisk tidsskrift,* b. 84. nr. 2, 2005, s. 239-55.

Pharo, Helge Ø. og Monika Pohle Fraser (red.), *The Aid Rush. Aid regimes in Northern Europe during the Cold War.* 2 bind. Oslo: Unipub 2008.

Pharo, Helge Ø, «Gru og glede: Marshallplanen og Keralaprosjektet som merkesteiner i norsk historie». I Claes, Dag Harald, Knut Heider og Cathrine Holst (red.), *Politikk i grenseland. Festskrift til Øyvind Østerud.* Oslo: Universitetsforlaget 2014.

Ringsby, Per Jostein, *40 års kamp for fred: tre fredsforeninger i Skandinavia 1882-1922.* Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2010.

Riste, Olav, «Historia som steinbrot: En kommentar til Willy Østreng, Svalbards situasjon i storpolitisk perspektiv». I *Internasjonal politikk* nr. 1, 1975, s. 126-129.

Riste, Olav, «Ideal og eigeninteresser: Utviklinga av den norske utanrikspolitiske tradisjonen». I Holtsmark, Sven G, Helge Ø. Pharo og Rolf Tamnes (red.), *Motstrøms. Olav Riste og norske internasjonal historieskrivning.* Oslo: Cappelen 2003, s. 53-88.

Rønning, Mats, *Fredsfaar i gjentatt strid: historien om den folkelige fredsbevegelse i Norge før 1914.* Masteroppgave i historie. Oslo: Unipub 2005.

Shipulina, Tatiana, *Et universelt FN?: Norge og spørsmålet om medlemskap i FN for Spania, Kina og Korea.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2013.

Simensen, Jarle, Norge møter den tredje verden, B. 1 i *Norsk utviklingshjelps historie.* Bergen: Fagbokforlaget, 2003.

Skogrand, Kjetil og Rolf Tamnes, F*ryktens likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945-1970.* Oslo: Tiden 2001.

Stortingstidende, 1949.

Stykket, Hege, *Norge og institusjonaliseringen av Helsinkiprosessen.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2010.

Svenbalrud, Hallvard Kvale, *Foundation and Ornament. The United Nations as 'Cornerstone of Norwegian Foreign Policy', 1970–2005.* Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2012.

Tamnes, Rolf, Oljealder, B. 6 i *Norsk utenrikspolitikks histoie.* Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Tønnesson, Øyvind, «With Christian L. Lange as a Prism: a study of transnational peace politics, 1899-1919». Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2013.

Vik, Hanne H, *The United States, the American legal community and the vision of international human rights protection 1941-1953.* Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2009.

Vogt, Carl Emil, *Nestekjærlighet som realpolitikk: Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920-1930.* Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo, 2010.

Wilhelmsen, Anette, *En norsk FN-visjon? norske forestillinger og opinionsdannelse om organiseringen av en fredelig verden 1941-1955.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2008.

DE «VANSKELIGE» RETTIGHETENE:
FNS ARBEID FOR INTERNASJONALE MENNESKERETTIGHETER I DEN TIDLIGE KALDE KRIGEN.

En av de største utfordringene man måtte overkomme for å få til et internasjonalt rettsvern av menneskerettigheter var staters selvråderett over indre anliggender. Samtidig var det problematisk å velge ut hvilke rettigheter som skulle beskyttes og hvordan. Ved å se på høringsrunden for FNs Menneskerettighetskommisjons utkast til internasjonal konvensjon om menneskerettigheter tidlig i 1950 får vi et godt øyeblikksbilde av diskusjonene rundt dette.

KJERSTI BRATHAGEN
Høgskolelektor i historie/samfunnsfag
Høgskolen i Telemark

Hvem sitt anliggende var menneskerettigheter?

En av de største utfordringene i arbeidet med et internasjonalt rettsvern av menneskerettigheter, i årene etter andre verdenskrig, var den rådende definisjonen av en stats indre anliggender. Dette er en kategori av saker som faller inn under en suveren stats selvråderett på eget territorium, og hvor andre stater ikke skal blande seg inn. Hvordan en stat behandler individer, spesielt sine egne statsborgere, når de oppholder seg på dens territorium, var forstått som godt innenfor den statens *indre anliggender.* Arbeidet med internasjonaliseringen av menneskerettigheter hadde som mål å gjøre det legitimt både å diskutere staters behandling av enkeltmenneske og igangsette straffetiltak – sanksjonere – mot stater som brøt med grunnleggende standarder. Men hvilke og hva slags standarder skulle det være?

I denne artikkelen skal vi ta for oss diskusjonene rundt disse spørsmålene i 1950, med de Forente Nasjoners (FN) arbeid som hovedfokus. Når det gjaldt indre anliggender, så hadde Verdenserklæringen om menneskerettigheter bidratt til å legitimere diskusjoner av staters behandling av enkeltindivider. Forstått som en *speech act,* hadde den stedfestet at en stats behandling av individer nå var en del av diskusjonsgrunnlaget for internasjonal politikk.[1] Men, dens stilling var ganske svak i forhold til å forplikte stater til bestemte måter å oppføre seg på. Det videre arbeidet for en forpliktende konvensjon tydeliggjorde både utfordringen mot den rådende definisjonen av indre anliggender, og på hvilke saksområder stater var villige til å godta en regulering av egen oppførsel.

Som en del av diskusjonen om indre anliggender skal vi se på spørsmålet om hvilken rolle individet skulle ha i et slikt nytt system. Skulle enkeltmenneske fortsette å være et såkalt rettsobjekt, det som ble beskyttet av en internasjonal forpliktelse stater imellom, eller skulle man få muligheten til å ta en mer aktiv rolle? Individuell klagerett er den retten et individ har til å klage

sin egen stat inn for en domstol eller kommisjon. Dette kunne man komme til å få på internasjonalt nivå, hvis FNs medlemstater bestemte seg for å opprette slike institusjoner. Det ville virkelig være å løfte menneskerettigheter ut av en stats indre anliggender, i det dets eget rettssystem da ville få en instans over seg igjen som kunne prøve saker på nytt. Som vi skal se, så var det på dette punktet grensen til de aller fleste stater gikk når det gjaldt den utfordringen internasjonalt menneskerettighetsvern ga stater i årene etter andre verdenskrig.

Kategorier og høringsrunder

Hva er så *menneskerettigheter* og hvordan ble disse forstått i årene etter andre verdenskrig? Hvis vi tar utgangspunktet i arbeidet til FNs Menneskerettighetskommisjon, så ser vi at det reflekterte to komplimenterende forståelser av menneskerettigheter. I sammenheng med Verdenserklæringen ble de forstått som etiske normer for hvordan individer, grupper og stater *burde* oppføre seg imot hverandre. Gjennom bruk i utdanningssystemer verden over, var håpet at erklæringen kunne danne et felles, globalt verdigrunnlag.[2] Den andre måten å forstå menneskerettigheter på kan vi finne i arbeidet med den internasjonale konvensjonen om menneskerettigheter som omhandler, som i 1952 ble delt i to. Den dreide seg om forholdet mellom stat og individ samt hvilke plikter staten har for at individet skal kunne oppnå sine rettigheter. Konvensjonen skulle inneholde beskrivelser av handlinger regjeringer enten måtte utføre for å sikre individets rettigheter (positiv definisjon) eller la være å utføre for å ikke hindre oppnåelse av bestemte rettigheter (negativ definisjon). Når disse kom på plass, ville man ha løftet menneskerettighetene som ble inkludert ut av en stats indre anliggender og gjort dem til en del av internasjonal rett.[3]

Skulle enkeltmenneske fortsette å være et såkalt rettsobjekt [...] eller skulle man få muligheten til å ta en mer aktiv rolle?

Man brukte i hovedsak fem kategorier under diskusjonene om menneskerettighetene fra 1946. De *politiske rettighetene* gjaldt først og fremst individets rett til å delta i styringen av staten, noe som spilte mer inn i hendene på demokratiske stater enn andre. *Sivile rettigheter*, som også blir omtalt som borger- eller borgerlige rettigheter, inkluderer individets rett i forhold til staten når det gjelder blant annet rettsprosesser, trosspørsmål, og ytringsfrihet. *Økonomiske rettigheter* dreier seg i stor grad om muligheten til å brødfø seg selv og familien, mens *sosiale rettigheter* tar for seg hva som burde skje når dette er umulig. *Kulturelle rettigheter* inkluderer, men er ikke begrenset til, muligheten til å utøve egen kultur, opprettholde eget språk og å lære disse videre til barna sine.

Det er ikke nødvendigvis vanntette skott mellom disse kategoriene. Hvor skal man for eksempel plassere retten til utdannelse? I FN-sammenheng ser det ut til at den først og fremst ble forstått som en sosial og/eller økonomisk rettighet. Den kan også oppfattes som en sivil rettighet som støtter opp under alle andre rettigheter. Det andre er spørsmålet om de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene var av samme type som de sivile og politiske, og derfor burde behandles likt med disse. I diskusjonene som ligger til grunn her var det tydelig at man var uenige om dette. Til dels gjaldt det ståsteder i en tidlig kald krig, til dels forståelsen av hva som var en god måte å ivareta disse rettighetene på, og til dels hvor mye mer ressurskrevende disse rettighetene var å gjennomføre for statene.

Arbeidet i FNs Menneskerettighetskommisjon foregikk i høringsrunder på en måte som er lik den som foregår i andre internasjonale organisasjoner når det gjelder utarbeidelsen av internasjonale dokumenter.[4] Etter 1946 foregikk arbeidet med dokumentene i sykluser der Kommisjonen sendte forslag ut på høring til medlemsstatene og brukte svarene den fikk inn til å utarbeide forslag til tekst. Kommisjonsmedlemmene var valgt som statsrepresentanter og kom også med sine innspill. En del NGOer hadde også fått adgang til å være til stede og kunne komme med forslag når hele Kommisjonen møttes. Resultatene fra høringsrunden ble så rapportert til Det økonomiske og sosiale rådet, som diskuterte disse og så kunne komme med forslag til videre arbeid eller sende rapporten videre til Generalforsamlingen. Denne tok så stilling til rapporten og dokumentutkast. Når det gjaldt Verdenserklæringen, så ble den bestemt framstilt til vedtak i 1948, mens konvensjonen ikke sto ferdig til å bli signert før 1966. Til enhver tid mens dokumentene gikk fram og tilbake, kunne medlemsstatene komme med innlegg, skulle de ønske det.[5]

Hvis vi ser på menneskerettigheter som et relativt gammelt fenomen vitner høringsrunden fra 1950 om viljen etter andre verdenskrig til å gi disse rettighetene et internasjonalt rettsvern. Det fantes fremdeles tydelige motstandere; det fantes grenser for hvor langt selv de statene som støttet et mellomstatlig system ville gå; og det fantes fremdeles andre typer utfordringer på statlig nivå. I tillegg var det tydelige tegn på hvordan forhand-

lingene rundt et mulig vern av menneskerettigheter ga godt retorisk skyts for begge sider i den kalde krigen.

Den tydeligste motstanden mot et internasjonalt rettsvern av menneskerettigheter kom fra Sovjetunionen. Begrunnelsen lå i en forståelse av disse rettighetene som «utenkelige utenfor staten». Uten staten ble enhver slik rettighet en «abstraksjon, en tom illusjon, lett skapt, men like lett knust». Dette hang sammen med den sovjetiske kommunismen som ideologi, og forholdet mellom individ og stat under denne. Innenfor dette tankesystemet var motsetningsforholdet mellom stat og individ borte, fordi det ble forstått som basert på forholdet mellom klasser. Uten klasser, ikke noe motsetningsforhold, og man hadde en situasjon, i følge utenriksminister Vishinky, «hvor staten og individet levde i harmoni med hverandre, deres interesser [var] sammenfallende».[6] Dette mente man å ha oppnådd med innføringen av kommunismen. Derfor måtte også menneskerettighetene forbli innenfor en statens indre anliggender.

For stater med en liberal-demokratisk statsform, eksisterte fremdeles skillet mellom stat og individ. Det var basert på ideer om såkalte samfunnskontrakter der en større gruppe individer aksepterer at noen av dem ble utpekt til å styre over resten og sette reglene for hvordan fordeling av sosiale goder skulle skje. Under et slikt statssyn var det enklere å argumentere for bestemte standarder for hvordan myndighetene skulle oppføre seg mot sine egne borgere. Og det er slike tanker som lå til grunn for vern om menneskerettigheter på nasjonalt nivå. Villigheten til å flytte vernet av rettigheter, som ble sett på

Eleanor Roosevelt på møte i FNs menneskerettighetskommisjon ved Lake Success, New York i 1947 Foto: Wikimedia Commons

som nært knyttet til en demokratisk styreform og fungerende rettsstat, til det mellomstatlige nivået var ganske stor blant de liberal-demokratiske statene.

Dette var ståsteder statene tok med seg inn i arbeidet med en forpliktende konvensjon om menneskerettigheter. Etter at Verdenserklæringen var blitt vedtatt var dette det neste skrittet på veien mot et globalt menneskerettighetsvern i regi av FN. For Sovjetunionen forble det vanskelig å akseptere internasjonale rettigheter. Konvensjonsutkastet som lå til grunn for høringsrunden i 1950 var, i denne regjeringens syn, «helt klart … med de tendensene den reflekterte, … et tilbakeskritt» i forhold til Verdenserklæringen.[7] Slike tendenser dreide seg om en forståelse av Kommisjonens arbeid som var preget av de vestlige statenes forsøk på å få på plass et system de kunne bruke mot kommunistiske stater.

Den største inngripen i en stats indre anliggender på menneskerettighetsområdet ville komme dersom det internasjonale systemet ga individet rett til å klage sin egen stat inn for et organ utenfor statens kontroll. I ordene brukt av det norske Justis- og politidepartementets Lovavdeling, var dette å «overlate til et internasjonalt organ å føre kontroll med statens myndighetsutøvelse overfor borgerne».[8] Dette var det svært få av statene i FN som var klare for i 1950. Det norske svaret til Kommisjonen var at de var enige med Storbritannia i at det ar en dårlig ide å få på plass en slik rett på dette tidspunktet. I stedet skulle man fokusere på et mellomstatlig implementeringssystem, med en komité som kunne høre staters anklager mot hverandre. Hvis de ikke fant en løsning, skulle man så henvende seg til Den internasjonale domstolen i Haag.[9]

Hovedårsaken til at de fleste land var i mot den individuelle klageretten var at den utfordret tanken om hva en suveren stat skulle kunne kontrollere. I høringsuttalelsen fra Sovjetunionen i 1950 kan det også se ut som dette var hovedårsaken til at man var i mot en slik rett som del av et implementeringssystem.[10] Under Kommisjonens arbeid finner vi eksempler på at den sovjetiske regjeringen i tillegg så en dimensjon av den kalde krigen i støtte til slike mekanismer.

> De utallige forslagene angående implementering som har blitt diskutert i Kommisjonen har vist at det primære målet for noen medlemmer og deres regjeringer ikke er å skrive et utkast til en tilfredsstillende konvensjon og en effektiv garanti for menneskerettigheter og friheter, men *å finne beveggrunner og unnskyldninger som vil gjøre det mulig for dem å gripe inn i de indre anliggende til andre stater og spre internasjonal friksjon og konflikt*.[11] [forfatters uthevelse]

At individuell klagerett og et sterkt implementeringssystem ville utfordre staters jurisdiksjon over indre anliggender var det ingen tvil om. Vestlige stater var også urolige for dette, spesielt fra statsborgere som støttet den kommunistiske ideologien og ville ha den innført i sitt eget land. Redselen for at individet skulle misbruke sin klagerett for å fremme den motsatte ideologiske modellen i et overnasjonalt organ var så bestemt til stede.

Danmark hadde tatt til orde for en individuell klagerett i 1949 da Det økonomiske og sosiale rådet diskuterte Kommisjonens rapport i august det året. Sovjetunionen, Ukraina og Jugoslavia hadde posisjonert seg mot et hvert implementeringssystem fordi de mente dette ville gripe inn i deres indre anliggender. Kina, Storbritannia og USA var i mot individuell klagerett, men var noe mer åpne for en type organ der stater kunne klage hverandre inn dersom de brøt mot rettigheter som var blitt kodifiserte – gjort til lov i konvensjons form. Konfrontert med dette sa den danske representanten at FN «umiddelbart må gi individet rett til å klage over krenkelse av fundamentale friheter».[12] Når vi så kommer til materialet fra høringsrunden i 1950 er Danmark langt mer forsiktig og nevner ikke den individuelle klageretten i tilbakemeldingen sin.

Flere land som så gode grunner til at individet burde gis klagerett i et universelt menneskerettighetssystem argumenterte for at tiden ennå ikke var inne i 1950. Som eneste stat mente India at enkeltindivider burde få klagerett når klagen omhandlet forhold som skadet mer enn et menneske. For Frankrike var det ikke mulig å se hva godt som kunne komme ut av en slik rett hvis det ikke fantes en felles forståelse av konvensjonen eller nærmest universell støtte for den. For Nederland var det ønskelig med en slik rett, men bare når det var blitt «utviklet en viss praksis med hensyn til grensene for internasjonal ivaretakelse av menneskerettighetene og frihetene.»[13] Når det kom til implementering av menneskerettigheter var det enighet om at individet ikke burde slippes til på lik linje med stater i 1950.

For noen stater kom også spørsmål om indre struktur og maktforhold til territorier de hadde som kolonier inn. For USA sin del skapte den føderale strukturen utfordringer når det kom til noen rettigheter. Særlig hvis saksområdet falt inn under enkelt-statenes ansvarsområde og ikke det føderale.[14] For en del europeiske stater kom utfordringen om hvorvidt disse rettighetene skulle gjelde befolkningene i koloniene, og om de kom til å gjøre det i like stor grad som for befolkningen i statens eget territorium. Det siste møtte de vesteuropeiske statene igjen på regionalt nivå, i Europarådets forhandlinger om en europeiske menneskerettighetskonvensjon i 1950.[15]

Økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter som spesielt vanskelige.

Som tidligere nevnt var det en del rettigheter som mange stater fant vanskelige å inkludere i en forpliktende konvensjon. Disse tilhørte de tre kategoriene

økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. I Verdenserklæringen hadde man fått til bred støtte for rettigheter fra alle fem kategoriene, mye på grunn av en helhetstenkning om at forskjellige rettigheter var avhengige av hverandre i praksis.[16] Denne helhetstanken overlevde ikke i forhandlingene om internasjonale forpliktelser.[17] Som nevnt innledningsvis var Verdenserklæringen et politisk dokument, den satte standarder stater *burde* leve opp til. En menneskerettighetskonvensjon ville stille krav om hva stater *skulle* gjennomføre, noe som bidro til en annen type diskusjon. Dette er tydelig i diskusjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter i 1950.

Ser man på hvilke stater som var for og imot inkluderingen av disse rettighetene, gir det et inntrykk av at det først og fremst dreide seg om skillet i den kalde krigen. De aller fleste som ikke ville ha dem med faller innenfor det som blir definert som vestlige stater. Sovjetunionen var en av lederne for den motsatte holdningen. Skulle man først løfte menneskerettigheter ut av en stats indre anliggender, lød argumentasjonen, så var det viktig å gjøre det med de *viktigste* rettighetene. Derfor hadde den sovjetiske regjeringen foreslått åtte artikler om økonomiske og sosiale rettigheter før denne runden. De reflekterte plikter individet hadde i en kommunistisk stat. Men posisjoner i den kalde krigen var ikke den eneste grunnen til at stater inntok forskjellige posisjoner når det gjaldt disse rettighetene.

Verdenserklæringen [...] satte standarder stater burde leve opp til. En menneskerettighetskonvensjon ville stille krav om hva stater skulle gjennomføre.

En vestlig stat som argumenterte sterkt for økonomiske og sosiale rettigheter i konvensjonen var Australia. Riktignok hadde delegasjonen redusert antall artikler den foreslo til et konvensjonsutkast, fra seks i 1949 til fire i 1950. Allikevel var Australias posisjon i 1950 at å bare beskytte sivile og politiske rettigheter ville være å se bakover til det syttende og attende århundre, ikke framover mot resten av det tjuende og kanskje lengre. Grunnlaget for denne tenkningen var at i det industrielle samfunnet som preget de fleste uavhengige stater krevde at staten var en *social service state.* I dette begrepet lå det at den skulle ivareta individet i forhold til de hardeste sidene i dette nye samfunnet. I motsetningen til den sovjetiske tenkningen, var det statens forpliktelser til individet som gjorde det nødvendig å inkludere disse rettighetene.[18]

Men, de fleste vestlige statene fremmet argumenter mot inkluderingen av økonomiske og sosiale rettigheter. (Det var bare Frankrike som nevnte de kulturelle rettighetene, og da bare i forbifarten.[19]) En del mente at disse rettighetene var av en litt annen natur enn de sivile og politiske. De var mer *tekniske* og var ikke «definert nøye nok til å bli grunnlaget for internasjonale forpliktelser».[20] En slik definisjon måtte ta høyde for forskjellen i sosiale og økonomiske utviklingsnivåer blant FNs alle medlemstater.[21] Det måtte også avklares om disse rettighetene egentlig falt inn under Menneskerettighetskommisjonens ansvarsområde i det hele tatt. Det gjaldt å ikke tråkke på «implementeringsretten til de eksisterende, kompetente særorganisasjonene», som for eksempel ILO og UNESCO.[22] Konklusjonen var at Kommisjonen ikke hadde tid til dette nå. Den måtte få på plass det endelige utkastet til en konvensjonen «som verdensopinionen forventer at skal bli ferdigstilt i den nærmeste framtid.»[23] I tillegg var det «viktigere å oppnå en eller annen form for sammenstilling av menneskerettigheter som er akseptabel for størst antall stater enn å forsøke å få på plass regler med så mange detaljer og for så mange av menneskerettighetene som mulig».[24]

Skillet mellom statene som deltok i høringsrunden i 1950 gjorde at Menneskerettighetskommisjonen valgte å skrive forskjellige kapitler i inn i konvensjonsutkastet, noe Generalforsamlingen mislikte. Først i 1952 splittet man teksten i to, da man fikk en konvensjon for sivile og politiske rettigheter og en for sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter.

Ut av indre anliggender - hvor langt hadde prosessen kommet i 1950?

Å løfte menneskerettighetene ut av statens indre anliggender er en måte å forstå FNs arbeid med et internasjonalt rettsvern for individet i sitt forhold til staten. Forstått slik er det nærmest utrolig hvor langt man kom på fem år i en organisasjon som inkluderte mer enn femti stater i 1950. Verdenserklæringen, som vi bare kort har vært innom, la et grunnlag for å gjøre menneskerettigheter til et legitimt tema å diskutere internasjonalt. Den ga også et bredt sett med standarder stater, selv om de ikke nevnes eksplisitt i teksten, burde etterleve. Men, i arbeidet med å gjøre etiske prinsipper om til juridiske forpliktelser var det fremdeles en del utfordringer. Det var uenighet om hvilke rettigheter som burde med i en konvensjon, og man snakket lite om hvordan de forskjellige rettighetene var

avhengige av hverandre i praksis. Allikevel var det en viss vilje til å jobbe videre med disse spørsmålene. Det som viste grensen for hvor langt man var kommet i 1950 var spørsmålet om individuell klagerett. I en kald krig var det utenkelig for de fleste regjeringer å opprette et overnasjonalt organ som ga individet rett til å anklage sin egen stat for brudd på menneskerettighetene. Frykten for enkeltmenneskers og andre staters misbruk av slike organ var for stor enda i 1950. Men at det vanskelig lot seg å isolere menneskerettigheter i kategorien *indre anliggender* igjen var tydelig. ✤

Kjersti Brathagen, Høgskolelektor i historie/samfunnsfag, Høgskolen i Telemark

NOTER

1 Austin, *How to Do Things With Words.*

2 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 320–328; Se også Glendon, *A World Made New.*

3 For en god, kort innføring i denne definisjonen av menneskerettigheter, se Høstmælingen, *Hva er menneskerettigheter?*

4 Et nærliggende eksempel er Europarådet som samme våren holdt på med forhandlinger rundt utkast til det som ble Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (1950).

5 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights* kap. 1.

6 Alle sitatene i dette avsnittet er tatt fra Utenriksminister Vyshinskys tale i Generalforsamlingen i Paris, 1948, sitert i Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 21–22 (Min oversettelse).

7 E/CN.4/SR.135, s. 20.

8 Utenriksdept. Europarådet – Kom. for menneskerettigheter, j.nr. 32.2/13, bd. II. Dette arbeidet foregikk parallelt med forhandlingene i FN, og dokumentasjon utarbeidet for det ene forumet ble ofte brukt som grunnlag for posisjoner i den andre.

9 E/CN.4/353/Add.11 (Norge). Den norske høringsuttalelsen viser spesielt til s. 12-13 av den britiske uttalelsen, se E/CN.4/353/Add.2.

10 E/CN.4/353.

11 E/CN.4/SR.135, s. 20.

12 Utenriksdept. Komm. for menneskerettigheter, j.nr. 30.5/7.2, bd. V.

13 E/CN.4/353 Add.9 (India), Add.8 (Frankrike), og Add.6 (Nederland)

14 Vik, "How Constitutional Concerns Framed the US Contribution to the International Human Rights Regime From Its Inception, 1947–53".

15 Simpson, *Human Rights and the End of Empire.*

16 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 88

17 Det var bare Filippinene som argumenterte for en holdning mer lik den man hadde til erklæringen i arbeidet med konvensjonen. E/CN.4/353/Add. 3

18 Devereux, Australia and the birth of the international bill of human rights.

19 E/CN.4/353/Add.8.

20 E/CN.4/353/Add.2 (Storbritannia).

21 Sistnevnte argument kom spesielt godt fram i USAs tilbakemelding, E/CN.4/535/Add.1.

22 Første sitatet er hentet fra E/CN.4/353/Add.4 (Israel). Frankrikes tilbakemelding er i E/CN.4/353/Add.8.

23 E/CN.4/353/Add.8 (Frankrike). Se også E/CN.4/353/Add.1 (USA).

24 E/CN.4/353/Add. 6 (Nederland). Se også E/CN.4/Add. 9 (India).

LITTERATUR

Austin, J. L. *How to Do Things With Words,* Oxford: Oxford University Press, 1976.

Devereux, Annemarie. *Australia and the birth of the international bill of human rights 1946-1966,* Sydney: The Federation Press, 2005.

Glendon, Mary Ann. *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights,* New York: Random House, 2001.

Høstmælingen, Njål. *Hva er menneskerettigheter?.* Oslo: Universitetsforlaget, 2005.

Morsink, Johannes. *The Universal Declaration of Human Rights Origins, Drafting, and Intent.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.

Simpson, A. W. Brian. *Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention.* Oxford/New York: Oxford University Press, 2001.

Vik, Hanne Hagtvedt. "How Constitutional Concerns Framed the US Contribution to the International Human Rights Regime From Its Inception, 1947–53". *The International History Review* 34/4, pp. 887–909.

En god introduksjon til menneskerettighetshistorie er Hanne Hagtvedt Viks kapitel "Internasjonale menneskerettigheter". I Hilde Henriksen Waage, Rolf Tamnes og Hanne Hagtvedt Vik (red.), *Krig og fred i det lange 20. Århundre,* Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013, s. 259–284.

KILDER

FN: E/CN.4/353 og E/CN.4/353/Add.1-11.

FN: E/CN.4/SR.135

Riksarkivet: Utenriksdepartementet. Europarådet – Kom. for menneskerettigheter, j.nr. 32.2/13, bd. II.

Riksarkivet: Utenriksdepartementet. Kommisjonen for menneskerettigheter, j.nr. 30.5/7.2, bd. V.

SOVJETUNIONEN OG MENNESKERETTIGHETENE, 1941–1954

Under og umiddelbart etter krigen var Sovjetunionens leder Josef Stalin ikke interessert i internasjonalt samarbeid om menneskerettighetene, men etter hvert så han dens propagandaverdi for å legitimere sin posisjon mot de vestlige maktene. Samtidig innså han at menneskerettighetene kunne bli brukt mot ham. Sovjets promotering av menneskerettighetene var imidlertid ikke bare retorikk i et sikkerhetspolitisk spill, men en refleksjon av Sovjets oppfatning av menneskerettighetene. Likt som vestlige nasjoner, hadde sovjeterne en logisk teori som formet deres syn på menneskerettighetene og som de overholdt konsekvent. For å forstå Sovjetunionens handlinger og synspunkt er det viktig å skille seg fra den vestlige oppfatning av rettighetsbegrepet – først da ser vi at den sovjetiske oppfatningen av menneskerettighetene var ideologisk velbegrunnet.

NORA DALAKER STEENBERG
Bachelor i historie
Universitetet i Oslo

Stormaktene Storbritannia, USA, og Sovjetunionen hadde klart å opprettholde sitt samarbeid gjennom krigen til tross for deres mange og dype forskjeller. Krigen hadde brakt erkjennelsen om at statene måtte samarbeide for å opprettholde fred og forhindre at aggressive stater fikk uhindret spillerom. Denne erkjennelsen innledet samtaler for en ny verdensorganisasjon som skulle beskytte den nyvunne freden. Samtalene ble vanskeliggjort av at forholdet mellom de tre allierte stormaktene ble preget av økende polarisering inn i kapitalistiske og kommunistiske leirer da krigen nærmet seg slutten. Sovjetunionens bidrag til utviklingen av de internasjonale menneskerettighetene i perioden 1941-1954 er i stor grad påvirket av Sovjets kommunistiske ideologi. I utviklingen av både FN og de internasjonale menneskerettighetene i etterkrigstiden er det tydelig at Sovjets handlinger ikke nødvendigvis var en del av et politisk maktspill, slik det ble oppfattet i de vestlige landene, men heller at alle handlinger Sovjetunionen foretok seg var forsvarlig utfra deres ideologiske ståsted.

Rettighetsbegreper

For å forstå Sovjets handlinger under samtalene om en ny verdensorganisasjon, er det viktig å skille mellom hva de forskjellige leirene forstod som *rettigheter*. Den amerikanske juristen Wesley Newcomb Hohfeld skilte mellom to ulike rettigheter.[1] En *kravrettighet* var en rettighet som inneholdt forpliktelser fra rettighetsmottakeren til rettighetsgiveren. I kontrast inneholdt ikke frihetsrettigheter noe form for plikt, men kun frihet for rettighetsholderen. Den sovjetiske rettighetsoppfatningen kan defineres som en kravrettighet, da rettighetene som mottas fra staten skal arbeide mot målet om et kommunistisk samfunn.[2] Når det gjelder innholdet i menneskerettighetene vektlegger sovjetisk teori økonomiske rettigheter som grunnlaget til alle rettigheter i samfunnet.[3] Dette ser man i den sovjetiske grunnloven fra 1936 som vektlegger økonomiske og sosiale rettigheter, og garanterer sovjetiske borgere rett til arbeid, helsevesen, pensjon, husly, utdanning osv. Grunnloven inneholder også provisjoner for politiske og sivile rettigheter, men det er tydelig at økonomiske og sosiale rettigheter er en forutsetning for beskyttelsen av menneskerettighetene.[4]

Sovjetiske borgere hadde ikke «krav mot regjeringen» slik som vestlige borgere, men heller «muligheter garantert av staten».[5] Det er dermed en fundamental distinksjon i vestlig og sovjetisk oppfatning av *kilden* og *innholdet* til menneskerettighetene. De vestlige maktene vektla læren om menneskerettigheter som en medfødt og umistelig del av mennesket. I kontrast vektla sovjetisk teori menneskerettigheter som et produkt av den marxist-leninistiske ideologien, og kilden til menneskerettighetene var dermed kollektivet. Rettighetene ble altså tildelt fra staten til kollektivet, og dermed kunne ikke menneskerettigheter foregå utenfor staten i Sovjet siden lovgivningen var knyttet til staten.[6] De sprikende rettighetsoppfatningene la grunnlaget for et anstrengt menneskerettighetssamarbeid mellom øst og vest.

Sovjetiske borgere hadde ikke «krav mot regjeringen» slik som vestlige borgere, men heller «muligheter garantert av staten»

Etableringen av de Forente Nasjoner

Da Stalin sluttet seg til de allierte under andre verdenskrig betød dette at han også sluttet seg til Atlanterhavserklæringen, og senere også Deklarasjonen til de Forente Nasjoner fra 1. januar 1942. Begge erklæringene ga grunn for håp om en verdensorganisasjon basert på individuelle rettigheter og internasjonal sikkerhet.[7] Stalin sa seg samtidig enig i Roosevelts konsept om «Four Policemen». Konseptet tok utgangspunkt i at det kun var stormaktene som kunne garantere fredelig utvikling på verdensbasis. Dette appellerte til Stalin da det viktigste for ham var at stormaktene hadde lederrollen i en fremtidig organisasjon.[8]

Representanter fra de allierte møttes ved Dumbarton Oaks fra august til oktober 1944 for å utarbeide strukturen til den fremtidige verdensorganisasjonen. Stemningen hadde forandret seg siden Atlanterhavserklæringen. Stormaktenes fokus hadde skiftet fra å oppnå folkelig oppslutning om krigen til å forhandle om en ny internasjonal orden etter krigen. Stormaktenes mål stemte ikke alltid overens, og ved åpningen av konferansen var det mer uenighet enn enighet når det kom til hvordan deres ulike prinsipper skulle oversettes til retningslinjer for den nye organisasjonen.[9]

Stormaktene ønsket en dominant rolle i den fremtidige verdensorganisasjonen for å oppnå egne interesser etter krigen.[10] Planen var at stormaktene skulle dominere FN gjennom permanent lederskap i et sikkerhetsråd, hvor de også skulle ha vetorett.[11] Vetoretten ble særdeles viktig for Stalin, fordi den kunne hindre at Sovjet ble stående utenfor avgjørelser og hindre vestlige krefter fra å gripe inn i sovjetisk interessesfære.[12] Det er sannsynlig at Stalin ønsket å holde et øye med forhandlingene mot verdensorganisasjonen for å forsikre seg om at den ikke var skadelig for sovjetiske interesser.[13] Historikerne Hoops og Brinkley mener at Stalin i tillegg ønsket å utnytte sitt medlemskap i FN og Sikkerhetsrådet for å oppnå sin innflytelsessfære i Øst-Europa. Russiske arkivdokumenter viser at begge hensyn eksisterte i Stalins tankegang om den nye verdensorganisasjonen, og var velbegrunnet som et ledd i den marxistiske doktrinen om å sikre minimal intervensjon i interne affærer.

Ved Dumarton Oaks var dermed de tre store mer opptatt av å beskytte egne interesser, enn å promotere menneskerettigheter. Forhandlingene avslørte stormaktenes intensjon om å skape et system de kunne kontrollere og dominere. Da Kina fremmet forslag om å innlemme provisjoner for ikke-diskriminering motsatte stormaktene seg dette forslaget umiddelbart. Amerikanerne visste at dersom de erkjente et likhetsprinsipp, ville det utfordre den nasjonale lovgivningen når det kom til rasesegregeringen i sør. Britene var redd det ville skade deres imperium, mens sovjetiske representanter forstod godt at Stalins diktatur med nådeløse utreskninger og statlig terrorisme aldri kom til å overleve noen menes-

Dumbarton Oaks 1944. Foto: Wikimedia Commons

kerettighetsgranskning.[14] De tre store ble enige om å begrave enhver referanse til menneskerettigheter dypt inni teksten, under provisjonene om Sosial og Økonomisk kooperasjon.[15] Stormaktenes holdning mottok kritikk, og det ble hevdet at de totalt ignorerte sine krigsløfter, men kritikken førte til en promotering av menneskerettighetene ettersom stormaktene ble konfrontert med sine krigsløfter, og menneskerettighetene ble plassert i sentrum av fredskonseptet. Fred definert utfra geopolitisk maktbalanse holdt ikke lenger.[16]

Ettersom de fire store hadde gitt seg selv vetorett gjennom Dumbarton Oaks-pakten hadde de en stor fordel ved San Fransisco-konferansen i 1945, der FN-pakten ble utformet. Men dette betød ikke at de mindre nasjonene var passive tilskuere. Blant annet ble det lagt press på stormaktene for å styrke Generalforsamlingens autoritet på bekostning av Sikkerhetsrådets dominans. USA og Storbritannia begynte å vike fra Dumbarton Oaks-forslagene, men Stalin mente dette var uakseptabelt og hevdet det ville svekke hele organisasjonen og dens fredsbevarende oppgave.[17] Stalin ønsket å fortsette samarbeidet med vesten, men på sine egne betingelser.[18] Stalin så ikke noe problem med å opprettholde alliansen med vest og samtidig konsolidere en geopolitisk buffersone i Øst-Europa.[19] Han spilte et ideologisk begrunnet forsvarsspill ved konferansen for å beskytte sin innflytelsessfære i Øst-Europa, garantere sin plass i sikkerhetsrådet og for å forhindre at FN ble en organisasjon hvor vestlige makter dominerte.[20] Stalin ble til slutt fornøyd med FN-pakten fordi Sovjet ble garantert stor autoritet i organisasjonen som et permanent medlem i Sikkerhetsrådet med vetorett.[21]

Ingen av stormaktene ved San Fransisco-konferansen ønsket å skape en bindende pakt som kunne bli brukt mot dem. De anså internasjonal beskyttelse av menneskerettighetene kun som akseptabel når den gikk utover andre lands suverenitet, ikke sin egen.[22] FN-pakten ble derfor svært vag når det kom til menneskerettighetene, grunnet den ulike oppfatningen av hvem som nyter av menneskerettighetenes goder og statens rolle i beskyttelsen av menneskerettighetene. I vestlig teori var menneskerettighetene til beskyttelse av individets rettigheter mot statlige brudd, mens i Sovjet fremsatte det økonomiske grunnlaget til sovjetiske rettigheter en stor rolle for staten, nettopp for å kunne garantere de økonomiske og sosiale rettighetene.[23] På grunnlag av hva som essensielt var en begrepsforskjell inneholdt pakten bevisst ordlyd som ville bli godtatt av alle, som at de skulle «oppmuntre» til menneskerettigheter, heller enn å «garantere» dem.[24] Men ettersom menneskerettigheter ble satt i fokus ble det mer åpenhet for å kritisere stater for brudd på disse. Derfor plasserte stormaktene en artikkel under innledningen og artikkel 2 som omhandler FNs fundamentale prinsipper, som leser; «Nothing contained in the present charter shall authorize the United Nations to intervene in matters which are essentially within the domestic jurisdiction of any state or shall require Members to submit such matters to settlement».[25] Dermed tok de vekk med en hånd hva de hadde gitt med en annen, men uten artikkel 2(7) ville FN-pakten mest sannsynlig aldri blitt godtatt.[26]

Det er derfor tydelig at FN-pakten bærer preg av konkurrerende hensyn. Ettersom det ikke fantes noen klausul for implementasjon eller håndhevelse ble menneskerettighetene potensielt kun tomme fraser. Dette var bekymringsverdig for de mindre nasjonene i Generalforsamlingen. Det var stormaktene, som var mest skyldig i å bryte menneskerettighetene mot deres eget folk, som ble gitt ansvaret om beskyttelse mot dem selv.[27] Men som et resultat av diskusjonene i San Fransisco, ble paktens vilkår mer liberale enn Dumbarton Oaks-forslaget. Rammeverket fra Dumbarton Oaks var beholdt, men autoriteten til Sikkerhetsrådet ble løsnet med restriksjonen av vetoretten under diskusjoner, og Generalforsamlingen fikk større autoritet.[28]

Menneskerettighetserklæringen

Da FN-pakten stod ferdig uttrykte flere stater en forventning om at den trengte en *«international bill of rights»* for å presisere og skape grunnlag for samarbeid om menneskerettighetene.[29] Menneskerettighetskommisjonen ble etablert 21. juni 1946. Ideen var at den skulle bygge videre på de generelle prinsippene framsatt i FN-pakten og skape en bindende traktat som skulle implementeres av FNs medlemsnasjoner.[30]

Spenningen mellom øst og vest økte i løpet av 1947 da Stalin strammet sitt grep om Øst-Europa ved å etablere Kominform, og Truman hadde lansert sitt økonomiske hjelpeprogram Marshall-planen i Europa.[31] Hovedoppgaven til de sovjetiske representantene i diskusjonene om menneskerettigheter var å beskytte Sovjetunionen fra inngripen i deres nasjonale affærer,

men etter hvert viste den sovjetiske delegasjonen tilbøyelighet til å samarbeide.[32] Den sovjetiske akademikeren G.I Tunkin har rett i sin påstand om at Sovjetunionen til slutt fikk stor innflytelse på utviklingen av de internasjonale menneskerettighetene. Den sovjetiske promoteringen av økonomiske og sosiale rettigheter resulterte i provisjoner i menneskerettighetserklæringen, hvor det ble garantert rett til arbeid, rett til beskyttelse mot arbeidsledighet, retten til sosial sikkerhet osv.[33] Sovjet oppnådde bred støtte for sin promotering av økonomiske og sosiale rettigheter, og flere av arbeidsrettighetene som fant veien inn i den ferdige deklarasjonen var foret med sosialistiske tradisjoner.[34]

Da erklæringen stod ferdig i 1948 mente den sovjetiske delegasjonen at denne hadde mange gode egenskaper, men påpekte at den også inneholdt defekter. Deres argumentasjon var derimot svært inkonsekvent. De mente blant annet at erklæringen var for juridisk, men klaget også over at den manglet effektive juridiske garantier. De hevdet den bestod av tomme ord, men også at den var en trussel mot nasjonal suverenitet. For dette mottok de krass kritikk fra flere delegater, som minnet dem på at Hitler hadde brukt samme argument i Folkeforbundet i 1933 for å rettferdiggjøre sine handlinger mot egen befolkning.[35] Sovjets representant Vishinsky argumenterte for at de ville opprettholde artikkel 2(7) i FN-pakten for beskyttelsen av mindre og svake land mot ekspansjonistiske mål fra mektigere stater.[36] Dette var selvsagt ikke tilfellet, men de sovjetiske delegatene var klar over menneskerettighetsbruddene som ble begått i hjemlandet, og

Churchill og Stalin 1945.
Foto: Wikimedia Commons

forsøkte å legitimere opprettholdelsen av nasjonal suverenitet ved å gjemme seg bak ønsket om beskyttelse av mindre nasjoner og trusselen om fornyet aggresjon.[37]

Kritikken fra de sovjetiske delegatene viste en misnøye over at sosialistisk ideologi i svært liten grad var implementert i deklarasjonen, og Sovjetunionen avstod til slutt fra å stemme på ærklæringen. Dette var ikke grunnet at de ikke tilla erklæringen noen betydning, for det var det tydelig at de gjorde. Sovjet hadde bidratt med forslag og krav til tross for den spente situasjonen mellom øst og vest, og fått gjennom flere økonomiske og sosiale bestemmelser.[38] Grunnen til avståelse var heller at Sovjet mente at kommisjonen ikke hadde gått langt nok innenfor økonomiske og sosiale rettigheter, og samtidig gått for langt innenfor politiske og sivile rettigheter.[39] Men her må det understrekes at Sovjetunionen ikke forkastet ideen om menneskerettighetene, da hadde de heller avvist konvensjonen enn å avstå fra å stemme.

Menneskerettighetenes udelelige natur

Arbeidet med en juridisk bindende konvensjon foregikk parallelt med menneskerettighetserklæringen, og fortsatte etter at delegatene vedtok erklæringen i 1948.[40] I 1947 ble det første utkastet til en bindende konvensjon foreslått av britene, og inneholdt bare politiske og sivile rettigheter.[41] De sovjetiske delegatene avviste dette utkastet, og argumenterte for at en fremtidig konvensjon måtte reflektere hele erklæringen ettersom menneskerettighetene var udelelige.[42] Sovjet deltok nå aktivt i debattene, og påtok seg oppgaven med å fremme økonomiske og sosiale rettigheter ettersom de forstod at den juridisk bindende konvensjonen ville føre til kritikk og granskning av dem selv. Det var derfor viktig for Sovjetunionen at en juridisk bindende konvensjon inneholdt visse sosialistiske prinsipper, så den ville passe inn i deres ideologiske rammer.[43]

De vestlige maktene aksepterte en viss grad av økonomiske rettigheter, men rettferdiggjorde utelatelsen av slike rettigheter på grunnlag av at flere mindre stater var økonomisk underutviklet og hadde derfor ikke mulighet til å oppfylle de juridiske forpliktelsene som fulgte med økonomiske og sosiale rettigheter.[44] Etter hvert ble det klart at ingen av partene kom til å binde seg til en traktat som var gjennomsyret av enten sivile og politiske rettigheter eller økonomiske og sosiale rettigheter. Situasjonen var fastlåst. I februar 1952 ga Generalforsamlingen menneskerettighetskommisjonen instruks om å skape ikke bare én konvensjon, men to; en for sivile og politiske rettigheter og en for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, som skulle fremlegges samtidig for Generalforsamlingen.[45]

Å dele pakten gjorde ikke arbeidet til menneskerettighetskommisjonen noe lettere. Delingen virker som å reflektere de internasjonale spenningene mellom sosialistiske og kapitalistiske leirer, men de

to leirene diskuterte ikke langs kald krig-linjene når det gjaldt menneskerettighetene. Det var flere kapitalistiske land som fremmet økonomiske og kulturelle rettigheter, som blant annet britene og amerikanerne hevdet de så sosialt og økonomisk samarbeid som en integrert del av verdensorganisasjonen.[46] Det var i tillegg flere kommunistiske land som forhandlet aktivt for politiske og sivile rettigheter, for eksempel ville Sovjetunionen inkorporere klausuler som forbød diskriminering.[47] Kommisjonens arbeid stod ferdig i 1954, men det tok flere år før det politiske klimaet var klart for adapsjonen av disse to tekstene, og de ble ikke vedtatt før 1966.

Ideologisk velbegrunnet

Stalin vek aldri fra sitt hovedmål om å opprettholde Sovjetunionens sikkerhet. Enten dette var gjennom å erverve en geopolitisk buffersone i Øst-Europa, å sørge for

Sovjet endret dermed sin politikk fra å se på menneskerettigheter som forstyrrende elementer for deres dominans, til å omfavne dem i sin ideologiske kamp mot de vestlige maktene.

opprettholdelsen av autoriteten til nasjonal suverenitet, eller å hindre vestlig ideologisk innflytelse på sitt regime.[48] I begynnelsen så Stalin på promoteringen av menneskerettighetene som uønsket, ettersom han forstod at dette ville sette et kritisk søkelys på hans totalitære regime. Men dette forandret seg da retorikken høynet under forhandlingene, og Stalin innså at menneskerettighetene hadde en kraft i propagandaøyemed for ideologisk legitimitet og dominans. Sovjet endret dermed sin politikk fra å se på menneskerettigheter som forstyrrende elementer for deres dominans, til å omfavne dem i sin ideologiske kamp mot de vestlige maktene.

Sovjetunionen anså ikke FN som kontra-revolusjonært, bygget for å knuse Sovjet, og Sovjetunionen ble ikke medlem for å ødelegge organisasjonen innenfra. Sovjetunionen anså verdensorganisasjonen som viktig for opprettholdelse av fred, og dermed også for deres nasjonale sikkerhet. Sovjetunionen var ikke de fremste promotørene for menneskerettighetene, men det samme kan også sies om de andre stormaktene. Sovjet hadde flere motiver for å samarbeide, enn for å undergrave organisasjonen, men de var pragmatikere. Sovjetunionen så an hvilken politikk som best tjente deres interesser, noe som forklarer deres dualistiske natur hvor de i det ene øyeblikket hindret handling ved bruk av vetorett og i det andre øyeblikket samarbeidet ubetinget. Rådgiver til den polske delegasjonen Alexander Rudzinski hadde rett når han hevdet at forhandlingene og konvensjonene ikke forandret Sovjets langsiktige mål, men at de kortsiktige målene til Sovjet var fleksible og foranderlige.[49]

Gjennom forhandlingene om en ny verdensorganisasjon anså Sovjet de vestlige maktene som fiender av Sovjetunionen, og de var mest interessert i å opprettholde sin nasjonale suverenitet – men dette betyr ikke at menneskerettighetene var uinteressant for dem, snarere tvert i mot. De så betydningen av menneskerettighetene, og ønsket å påvirke dem – vi kan takke Sovjetunionen for inkorporeringen av økonomiske og sosiale rettigheter, som aldri ville blitt innarbeidet uten deres innflytelse. Sovjets promotering av menneskerettighetene kan ikke bare anses som retorikk i et sikkerhetspolitisk spill, men må forstås å reflektere deres oppfatning av menneskerettighetene og som ideologisk velbegrunnet. ✤

NOTER

1 Singer, «The legal rights debate in analytical jurisprudence from Bentham to Hohfeld»
2 Sørensen, *Drømmen om det fullkomne samfunn,* s. 68-69.
3 Ibid., s. 60.
4 Ibid., s. 61.
5 Ibid., s. 70.
6 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 22.
7 United Nations Homepage, History of the United Nations, «Atlantic Charter»
8 Gaiduk, *Divided Together,* s. 11-12.
9 Ibid., s. 21.
10 Hilderbrand, *Dumbarton Oaks,* s. 246.
11 Lauren, *The evolution of international human rights,* s. 163
12 Hilderbrand, *Dumbarton Oaks,* s. 216.
13 Ibid., s. 44-45.
14 Lauren, *The evolution of international human rights,* s. 161-162.
15 Ibid., s. 162-163.
16 Ibid., s. 172.
17 Gaiduk, *Divided Together,* s. 34.
18 Pleshakov and Zubok, *Inside the Kremlin's Cold War,* s. 75.
19 Gaiduk, *Divided Together,* s. 82.

20 Ibid., s. 95.

21 Ibid., s. 36.

22 Lauren, *The evolution of international human rights,* s. 188.

23 Dean, «Beyond Helsinki», s. 66.

24 Lauren, *The evolution of international human rights,* s. 187.

25 Charter of the United Nations, *Global and Regional Treaties,* art. 2(7).

26 Lauren, *The evolution of international human rights,* s. 189.

27 Ibid., s. 188.

28 Schlesinger, *Act of creation,* s. 259.

29 Tomuschat, «International Covenant on Civil and Political Rights»,

30 Patenaude, «Regional Perspectives on Human rights»

31 Gaiduk, *Divided Together,* s. 107.

32 Glendon, *A World made new,* s. 72 og 85.

33 Dean, «Beyond Helsinki», s. 71.

34 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 190.

35 Glendon, *A World made new,* s. 166-167.

36 Ibid., s. 168.

37 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 112.

38 Universal Declaration of Human Rights (UDHR), *Global and Regional Treaties*, s. 185, art. 22-39.

39 Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights,* s. 21.

40 Norman og Zaudi, *Human Rights at the UN,* s. 197.

41 Ibid., s. 201.

42 Amos, «Embracing and Contesting», s. 150.

43 Lambelet, «The contradiction between Soviet and American human rights doctrine», s. 65 – fotnote 16.

44 Amos, «Embracing and Contesting», s. 152.

45 Tomuschat, «International Covenant on Civil and Political Rights»

46 Hilderbrand, *Dumbarton Oaks,* s. 86.

47 Amos, «Embracing and Contesting», s. 149.

48 Donaldson og Nogee, *The foreign policy of Russia,* s.72.

49 Rudzinski. «The influence of the United Nations on Soviet Policy», s. 283.

LITTERATUR

Amos, Jennifer. «Embracing and Contesting: The Soviet Union and the Universal Declaration of Human Rights, 1948-1958» I Hoffmann, Stefan-Ludwig (red.), *Human Rights in the Twentieth Century.* New York: Cambridge University press, 2011.

Charter of the United Nations, *Global and Regional Treaties,* Department of Public and International law, University of Oslo, 2012.

Dean, Richard N. «Beyond Helsinki: The Soviet view of human rights in international law» I *Virginia Journal of International Law,* Vol. 21(1), 1980.

Donaldson, Robert H. og Nogee, Jospeh L. *The foreign policy of Russia. Changing systems, enduring interest.* New York: M.E.Sharpe, 2002.

Gaiduk, Ilya V. *Divided Together. The United States and the Soviet Union in the United Nations, 1945-1965.* Stanford: Stanford University Press, 2012.

Glendon, Mary Ann, *A World made new. Eleanor Roosevelt and the universal declaration of human rights,* New York: Randon House, 2001

Hilderbrand, Robert C. *Dumbarton Oaks. The Origins of the United Nations and the Search for Postwar Security.* North Carolina: The University of North Carolina Press, 1990.

Lambelet, Doraine. «The contradiction between Soviet and American human rights doctrine: Reconciliation through perestroika and pragmatism» i *Boston University International Law Journal,* 1989, Vol. 7(1), s. 61-83.

Lauren, Paul Gordon, *The evolution of international human rights; Visons seen,* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011

Morsink, Johannes. *The universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.

Norman, Roger og Zaudi, Sarah. *Human Rights at the UN. The political History of Universal Justice.* Bloomington: Indiana University Press, 2008.

Patenaude, Bertrand M. «Regional Perspectives on Human rights: The USSR and Russia, Part one – The USSR» *Spice Digest,* Stanford University, 2012.

Pleshakov, Constantine and Zubok, Vladislav, *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev,* Massachusetts: Harvard University Press, 1996

Rudzinski, Alexander W. «The influence of the United Nations on Soviet Policy» i *International Organization,* Vol. 5, No. 2, ss. 282-299. University of Wisconsin press, 1951.

Schlesinger, Stephen C. *Act of creation. The founding of the United Nations.* Colorado: Westview Press, 2003.

Singer, Joseph William. «The legal rights debate in analytical jurisprudence from Bentham to Hohfeld». 1982 http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/wlr1982&div=40&g_sent=1&collection=journals#1003, [Lastet ned 02.10.14].

Sørensen, Øystein. *Drømmen om det fullkomne samfunn*. Oslo: Aschehoug, 2010.

Tomuschat, Christian. «International Covenant on Civil and Political Rights». http://legal.un.org/avl/ha/iccpr/iccpr.html, [lastet ned 28.09.14].

Universal Declaration of Human Rights (UDHR), *Global and Regional Treaties,* Department of Public and International law, University of Oslo, 2012

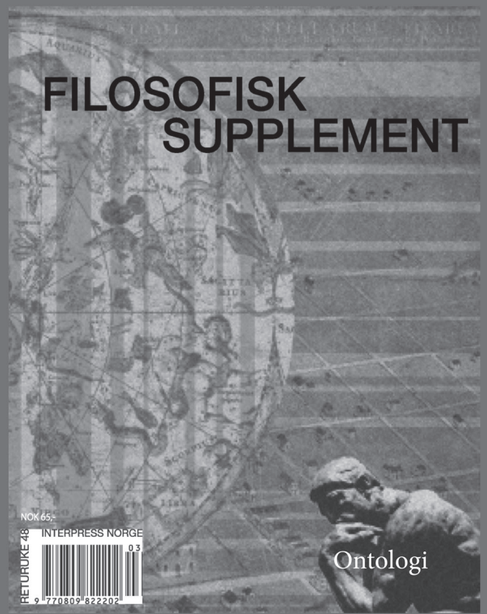
United Nations Homepage, History of the United Nations, «Atlantic Charter», http://www.un.org/en/aboutun/history/atlantic_charter.shtml, [Lastet ned 15.10.14]

NYTT NUMMER!

TEMA: ONTOLOGI

Utsalgspris: 65,- Abonnement (4 utg.): 180,-

Selges på Akademika Blindern, Bislet Bok, Tronsmo, Norli i Universitetsgaten, Akademika i Bergen, Ebla studentbokhandel samt utvalgte Narvesen-kiosker.

Tegn abonnement eller kjøp bladet på:

filosofisksupplement.no

«VI MÅ HJELPE FLYKTNINGENE DER DE ER»

Høsten 1956 gjorde den ungarske befolkning opprør mot sovjetstyret som hadde hatt kontrollen i landet mer eller mindre sammenhengende siden andre verdenskrig. Følgene var at om lag 200 000 ungarere flyktet på svært kort tid. Europa sto ovenfor den største flyktningstrømmen siden krigen. Fra Norges side ble det ført en «vi må hjelpe flyktningene der de er» strategi og staten var i det lengste avventende angående mottak av ungarske flyktninger. Til slutt ble det i midlertid gjort en helomvending og 1500 ungarere kom til Norge i løpet av et halvt år – det største antall flyktninger Norge hadde tatt imot siden mellomkrigstiden.

HEIDI CECILIE VEKONY OLSEN
Masterstudent i historie
Universitetet i Oslo

En flyktningkrise oppstår

Etter andre verdenskrig var Ungarn et av flere øst-europeiske land som var av interesse for Sovjetunionen. Flere land ble allerede styrt av sovjetlojale regjeringer og var dermed underlagt det såkalte sovjetiske «jernteppet». Dette var et uttrykk som ble brukt om delingen av Europa i en vestlig, demokratisk del og en østlig kommunistisk del. I 1949 var overtagelsen et faktum for Ungarns del og landet ble gjort til en folkerepublikk med kommunistisk styre. 23. oktober 1956 hadde den ungarske befolkningen fått nok. Da marsjerte to protestgrupper, organisert av studenter, mot sentrum av Ungarns hovedstad, Budapest, for å vise sin misnøye med kommunistregimet som mer eller mindre hadde styrt landet siden andre verdenskrig. Opprøret utviklet seg raskt til en nasjonal revolt og samme kveld hadde 200 000 ungarere samlet seg utenfor parlamentsbygningen med rop om forandringer.[1] Denne dagen ble begynnelsen på tolv dager med kamper, hovedsakelig i Budapest. Samtidig foregikk det et politisk spill mellom sentrale karakterer i ungarsk poltikk og ledende kommunister i Moskva. Det lykkes til slutt de sovjetiske troppene å slå ned på opprøret og det kommunistiske styret i landet ble gjenopprettet.

Følgene av opprøret var at om lag 200 000 ungarere flyktet fra landet sitt i månedene som fulgte. Flukten gikk først og fremst til nabolandet Østerrike, men senere, da Østerrike stengte grensene sine, flyktet ungarerne også til Jugoslavia. Både Norges Røde Kors og Det Norske Flyktningeråd (dagens Flyktninghjelpen) var umiddelbart ute med humanitær hjelp. Norges Røde Kors satte i gang sin katastrofehjelp allerede 27. oktober og

Midlertidig tilbaketrekning av sovjetiske tanks, 31.oktober 1956. Foto: Wikimedia Commons

i løpet av et par dager var den norske delegasjonen fra Røde Kors på plass i Wien for å yte bistand til ICRC (International Committee of the Red Cross). Norske hjelpeorganisasjoner var raskt ute med hjelp til de ungarske flyktningene, både i Ungarn og i Østerrike, det tok lenger tid før den norske stat reagerte.

Den norske stats umiddelbare reaksjon

16. november 1956 behandlet Stortinget den første saken om krisen i Ungarn. På bakgrunn av undersøkelser gjort av sosialdepartementet vedrørende den stadig økende flyktningstrømmen ut av Ungarn, ble det lagt frem en stortingsproposisjon hvor det ble bedt om bevilgning på 500 000 kroner til flyktningtiltak. I proposisjonen ble det slått fast at bevilgningen skulle brukes til å hjelpe «flyktningene der de var», altså i Ungarn og i flyktningleirer i Østerrike. Grunnen til dette var at det var bare et svært lite antall flyktninger som ytret ønske om asyl i fjerntliggende land. De aller fleste ønsket å være så nær Ungarn som mulig, da de håpet å kunne returnere hjem så fort situasjonen hadde roet seg.[2]

Beslutningen om at Norge skulle fokusere på å hjelpe flyktningene der de var hadde i all hovedsak bakgrunn i rapporter fra Norges chargé d' affaires (diplomat) i Wien, Sigurd Ekeland. Men også meldinger fra Det Norske Flyktningeråd og Norges Røde Kors, som allerede var på plass i felten i Østerrike og Ungarn, var viktige. Disse rapportene anbefalte at Norge bidro økonomisk til å støtte driften av flyktningeleirer i Østerrike, og at inntak av ungarske flyktninger burde være uaktuelt på daværende tidspunkt.[3]

Sosialdepartementet var allikevel inne på tanken om at det kunne bli aktuelt å ta imot flyktninger til Norge, og hvis så skjedde, så skulle Norge følge sin tradisjonelle linje i flyktningarbeid. Dette innebar i all hovedsak at man da bare skulle ta imot flyktninger som var syke eller av andre grunner var vanskelige å plassere.[4]

Sosialdepartementet kom med innstilling til Stortinget 20. november om å bevilge 500.000 kroner til hjelp for ungarske flyktninger, og seks dager senere ble innstilingen vedtatt enstemmig under spørretimen i Stortinget. Dette er i og for seg ikke noen anormalitet, da Norge hadde tradisjon for å bidra i slike krisesituasjoner. Det kom likevel fram av diskusjonen under spørretimen at, på tross av det enstemmige vedtaket, var det ulike meninger om hvordan denne krisen best kunne møtes fra norsk side.

Torsten Selvik fra Arbeiderpartiet mente at bevilgningen på 500 000 kroner var vel og bra, men at situasjonen i Ungarn og Østerrike utviklet seg så raskt, at Norge burde stille mer penger til disposisjon for flyktninghjelp. Uansett måtte Norge gjøre mer, mente Selvik, og argumenterte for at Norge burde vurdere å ta imot de ungarske flytninger som hadde ønske om å komme til landet. Flere støttet opp om dette forslaget, blant annet representanter fra Venstre og KrF. Paul Engebretsen fra KrF viste i sitt innlegg til at flere europeiske land allerede hadde tatt imot flyktninger. Sverige hadde for eksempel tatt imot 495 flyktninger på dette tidspunktet, og gjort vedtak om 3000 til sammen. Danmark på sin side hadde vedtatt og ta imot 1200 flyktninger. Andre europeiske land hadde tatt imot til-

svarende mange, om ikke flere. Om dette sa Engebretsen at «Det står jo i en eiendommelig kontrast til hele dette bildet at vi kan vise fram våre to flyktninger med utsikt til en tredje»[5] (Engebretsen viser her til tre flyktninger som hadde fått godkjent individuelle søknader om asyl).

Et slikt innlegg taler for at det var interesse innad i Stortinget for å følge den retningen flere europeiske land hadde tatt, men det kan også ha vært et innspill til hvordan det må ha sett ut for omverdenen at Norge ikke var raskere ute med å gjøre som de andre europeiske landene hadde gjort. Chargé d' affaires Sigurd Ekeland tok opp nettopp dette i et brev til UD 10. november. Ekeland mente at Norge ikke hadde noen grunn til å ha dårlig samvittighet for å ikke ta imot flyktninger, da andre europeiske land som hadde åpnet grensene gjorde dette for å tilfredsstille hjemlig opposisjon og ikke på grunn av et oppriktig ønske om å yte praktisk hjelp.[6]

På tross av initiativet blant stortingspolitikere forble det den regjerende tanken at den beste hjelpen som kunne ytes til flyktningene, var den som ble gitt i nærområdene. Både representanter fra Arbeiderpartiet og Høyre fremholdt dette synspunktet og mente at det var der fokuset måtte ligge i denne fasen av krisen. Denne tankegangen var helt i tråd med Norges flyktningepolitikk. Norge hadde nemlig gått inn for en nyorientering i flyktningepolitikken etter andre verdenskrig. Det ble da bestemt at Norge ikke skulle ta imot flere flyktninger enn det som allerede var i landet, og hjelpen skulle derfor gis der flyktningene var.

For Norges del var spørsmålet hvordan man skulle avveie hjelpen i Østerrike i forhold til hjelp gjennom overføringer av flyktninger til Norge.

Denne nyorienteringen kom mye på grunn av utfordringene Norge allerede hadde med mottaks- og attføringsarbeidet med allerede ankomne flyktninger. Ifølge et oppslag i Morgenbladet i juli 1956 slet flyktningene med å tilpasse seg det norske samfunnet og mange av dem slet med å slo rot i Norge.[7] Ideen om at det var best å hjelpe flyktningene der de var bunnet i en tanke om at størsteparten av flyktningene hadde et ønske om å etter hvert kunne returnere til hjemlandet sitt, og de ville derfor i utgangspunktet ikke ha asyl i land langt borte.

Sosialminister Gudmund Harlem fastslo i spørretimen at problematikken omkring mottak av flyktninger var noe regjeringen hadde diskutert, og at de ville vurdere saken på nytt dersom de som drev med det praktiske arbeidet med håndteringen av flyktninger i Østerrike, anbefalte dette.[8] Foreløpig var dette ikke anbefalingen fra utsendingen ute i felten. Både myndighetenes utsendinger og utsendingene til Norges Røde Kors og Det Norske Flyktningeråd kunne melde om at det ikke var et ønske fra flyktningene selv å komme til Norge og de framholdt at den linjen Norge hadde lagt seg på var den riktige.[9]

Ungarske flyktningestudenter ved ankomst Østbanen, Oslo, 01.07.1958. Foto: Dagbladet. Norsk Folkemuseum/ NFDB.26105166

Krisen forverrer seg

Situasjonen i Ungarn/Østerrike utviklet seg raskt og allerede 30. november 1956 ble det lagt fram en ny stortingsproposisjon som omhandlet de ungarske flyktningene. Da var situasjonen i Østerrike blitt betydelig verre og minst 75 000 nye flyktninger hadde kommet over grensen på de knappe to ukene som var gått. Både NATO og FNs Høykommissær hadde nå sendt ut forespørsel til alle sine medlemsland om å hjelpe, da Østerrike ikke kunne ta på seg alt arbeidet alene. Høykommissæren oppfordret alle land som hadde mulighet til å bidra om å gjøre det, enten i form av penger, midlertidig asyl til flyktningene eller permanent plassering.

Det var en utfordring for internasjonale instanser å få full oversikt over omfanget av hjelpen som ble gitt og Stortinget hadde derfor ingen sikre tall på bidrag som var gjort av andre land. Det var allikevel klart at mange vestlige land allerede hadde vedtatt å ta imot et betydelig antall flyktninger. For Norges del var spørsmålet hvordan man skulle avveie hjelpen i Østerrike i forhold til hjelp gjennom overføring av flyktninger til Norge. Denne avveiingen måtte gjøres av sosialdepartementet i samråd med Det Norske Flyktningeråd på grunnlag av hvordan situasjonen utviklet seg. Med bakgrunn i dette, og at så mange land allerede hadde vedtatt mottak av flyktninger, ble det avsatt et utvalg i Det Norske Flyktningeråd som skulle vurdere om en overføring av flyktninger til Norge var den beste løsningen. På tross av at noe vedtak om inntak av flyktninger ikke var gjort, går det frem av proposisjonen at det var enighet om at Norge måtte slippe inn de flyktninger som skulle ytre spesifikt ønske om å komme til landet.[10]

Den stadig økende strømmen av flyktninger skapte problemer for østerrikske myndigheter, som hadde store utfordringer med å ta seg av flyktningene mens de ventet på opphold i andre land. For å bistå drev derfor Norges Røde Kors og Det Norske Flyktningeråd et samarbeidsprosjekt i Østerrike for å opprette leirer for de ungarske flyktningene. Det var allerede opprettet én leir, men behovet for flere var stort. Sosialdepartementet hadde et tett samarbeid med Det Norske Flyktningeråd og deres ønske var å opprette to leirer til. Med dette til grunn ble det, i proposisjonen av 30. november, foreslått å bevilge ytterliggere 1 million kroner til arbeidet for de ungarske flyktningene.[12]

En helomvending

Innstillingen til Stortinget fra Sosialdepartementet kom 6. desember. Flyktningstrømmen inn i Østerrike fortsatte og det var nå beregnet at ca.100 000 hadde krysset grensen fra Ungarn. Nå var flyktningeproblematikken blitt av en slik karakter at diskusjonen rundt inntak av ungarske flyktninger var blitt reel. Dette var mye på grunn av at de ungarske flyktningene selv ytret et ønske om å få lenger opphold utenfor Østerrikes grenser.[12]

Presset var økende for at Norge skulle snu i spørsmålet om inntak av ungarske flyktninger og norske myndigheter kunne ikke lenger rettferdiggjøre tanken om kun å hjelpe flyktningene der de var. I innstillingen, som kom én uke etter proposisjonen, var tonen derfor blitt en annen. Utvalget nedsatt av Det Norske Flyktningeråd mente at i tillegg til arbeidet som ble gjort for flyktningene i Ungarn, måtte Norge nå åpne grensene for inntak av flyktninger. Sosialdepartementet sa seg enig i dette. På tross av at planen for hvordan et mottak av flyktninger skulle gjennomføres var uklar, var det ett punkt som måtte være ufravikelig, nemlig at «de ungarske flyktninger selv tar sin avgjørelse om å reise hit».[13] Sosialkomiteen konstaterte i innstillingen til Stortinget den forverrede situasjonen i Østerrike, og var «enig i departementets vurdering at der må vises solidaritet med det ungarske folk ved å ta flyktninger hit, i tillegg til det fortsatte arbeidet i Østerrike.».[14]

Narvesen-kiosk med avisstativer, Stortings plass, Oslo, 26.10.1956. Oppslag om opprøret i Ungarn 1956. Foto: Dagbladet. Norsk Folkemuseum/ NFDB.26103169

Ti dager etter at saken første gang var oppe i Stortinget ble det bestemt at Norge skulle ta imot flyktninger og at den foreslåtte bevilgningen på én million kroner skulle brukes til dette formålet. Antallet flyktninger som skulle tas imot var vanskelig å si noe om, men sosialdepartementet forutsatte at «Norge tar en rimelig andel som står i forhold til det antall andre land tar imot»[15].

Da den norske stat endelig vedtok mottak av ungarske flyktninger, var det mye på grunn av innstendig oppfordring fra både den østerrikske regjering, FNs høykommissær for flyktninger og FNs generalsekretær. Og, kanskje viktigere, et økende press fra den norske opinion. Norsk presse trykte stadig oftere artikler med sterk kritikk av den tilbakeholdne norske Ungarnpolitikken. Mange mente den rett og slett stemte dårlig med Norges humanitære profil.[16] Morgenbladet, blant annet, skrev i slutten av november at «forsiktighet og tvisyn er i ferd med å ødelegge det gode inntrykk …».[17] Det var i det hele tatt viktig å fremstå «på riktig måte» ovenfor det internasjonale samfunnet.

6. desember 1956 ble det satt ned et styre for overføring av ungarske flyktninger. Dette var et statlig styre, men med representanter fra alle de ledende humanitære organisasjonene i Norge. Lederen av overføringsstyret var Erling Steen, president i Norges Røde Kors. I

første omgang var det snakk om mottak av 1000 flyktninger. Hvem som skulle komme ble bestemt av en delegasjon, utnevnt av Sosialdepartementet, som ble sendt til Østerrike for å plukke ut flyktninger.[18] Den første gruppen med flyktninger kom til Norge allerede 13. desember og før jul var det kommet 600 flyktninger. Det kom i alt ca. 1200 flyktninger fra Østerrike og i mars 1957 vedtok Stortinget å ta imot 300 nye flyktninger, denne gangen fra Jugoslavia (Østerrike stengte etter hvert grensene sine og om lag 20 000 ungarere flyktet til Jugoslavia). Alt i alt regner man med at Norge tok imot nærmere 1500 flyktninger før overføringsstyret ble lagt ned i mai 1957.[19]

De færreste av ungarerne som kom hadde ytret et faktisk ønske om komme til Norge. De fleste ville i all hovedsak til USA og Canada. Norge var først aktuelt etter at kvotene til disse landene var fylt opp. For mange var det helt tilfeldig at de havnet akkurat her.[20] Det er allikevel interessant å se på sammensetningen

De færreste av ungarerne som kom hadde ytret et faktisk ønske om å komme til Norge.

av flyktningene som kom til Norge. Flyktningene var unge, så godt som alle var under 40 og syv av ti av de som kom var menn. De fleste som ble valgt ut var arbeidsdyktige og faglærte personer med kvalifikasjoner som det norske arbeidsmarkedet etterspurte. Hvis man ser på utdanningsnivået til flyktningene som kom til Norge sammenlignet med andre mottakerland, ser man er klar tendens til at de aller fleste var fagarbeidere eller hadde yrkesskoleutdanning (over halvparten av mennene og litt under halvparten av kvinnene). Bare sju prosent av mennene og 1,8 prosent av kvinnene hadde utdanning på universitetsnivå. Dette skiller Norge fra blant annet Sverige og USA hvor så mange som en av tre flyktninger hadde universitetsutdannelse, og i USA var bare en av fire fagarbeidere.[21]

Det kan være flere årsaker til denne sammensetningen av flyktninger. Siden Norge i utgangspunktet ikke var et land flyktningene hadde ønske om å komme til, og fordi Norge åpnet grensene sine sent sammenlignet med eksempelvis Sverige og USA, så kan man tenke seg at de med høyere utdanning hadde forrang i disse landene. Flyktninger med høy utdannelse ble også advart mot å søke seg til Norge, da de ville fått problemer med å få seg jobb Men mer trolig er denne sammensetningen resultat av en bevisst prioritering fra Norge sin side.[22]

Sammensetningen av flyktninger samsvarte dårlig med tidligere nevnte tradisjonelle linje i forhold til flyktninger som Norge, ifølge sosialdepartementet, burde følge. Det har i ettertid blitt argumentert av den svenske historikeren Anders Svensson at det, for Sveriges del, var det svenske arbeidsmarkedet som var den viktigste faktoren for å ta imot ungarske flyktninger, og ikke humanitære motiver.[23] Det er ikke utenkelig at det samme kan ha vært motivasjonen for Norges flyktningpolitikk i 1956.

Konklusjon

Ungarnkrisen og den norske stats håndtering av denne kan sies å skille seg ut historisk. Ikke siden mellomkrigstiden hadde Norge tatt imot et så stort antall flyktninger, og krisens raske utvikling gjorde at Norge måtte foreta viktige valg og prioriteringer innenfor et svært kort tidsrom. Norge fulgte til å begynne med en restriktiv linje og forholdt seg til prinsippet om å «hjelpe flyktningene der de er». Til slutt ble det vedtatt å ta imot ungarske flyktninger, men Norge var sent ute i forhold til mange andre vestlige land. Denne helomvendingen skyldes nok både press fra den norske opinionen og stadige oppfordringene fra internasjonale instanser. Men faktum er at når Norge først vedtok mottak av flyktninger var det alt annet enn «syke flyktninger og flyktninger som av andre grunner er vanskelige å plassere» som ankom landet. Det kan få en til å lure på om Norges motiver først og fremst var humanitære eller økonomiske. ✤

Heidi Cecilie Vekony Olsen. Mastersturdent i historie ved Universitetet i Oslo

NOTES

1 Lendvai, «*One Day That Shook the Communist World*», s. 5.

2 Stortingsproposisjon nr. 137

3 Roll – Hansen & Østbye. *Hjelp og beskyttelse,* s. 54

4 Stortingsproposisjon nr. 137

5 Stortingstidende 3292-3302 (1956)

6 Brev fra Sigurd Ekeland til Rolf Hancke 10.11.56, DU 26.8/23b, som gjengitt i Roll-Hansen og Østbye. *Hjelp og beskyttelse – Flyktningerådet 1946 – 1996* s. 54

7 Tjelmeland & Brochmann. *I globaliseringens tid,* 1940 – 2000. s. 51

8 Stortingstidende 3292-3302 (1956)

9 Tjelmeland & Brochmann. *I globaliseringens tid,* 1940 – 2000. s.52

10 Stortingsproposisjon nr. 144

11 Ibid.

12 Stortingsinnstilling nr. 298.

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Roll-Hansen og Østbye. *Hjelp og beskyttelse,* s. 56

17 Som sitert i Roll-Hansen og Østbye. Hjelp og beskyttelse, 1996. s. 56

18 Roll-Hansen og Østbye. *Hjelp og beskyttelse,* s. 56-57

19 Tjelmeland og Brochmann. *I globaliseringens tid,* 1940 – 2000. s.52

20 NOU 1986: 8. *Flyktningers tilpasning til det norske samfunn.* s.97

21 Ibid. s. 109

22 Ibid. s. 109

23 Svensson. *Ungrare i folkhemmet: Svensk flyktingpolitik i kalla krigets skugge.*

LITTERATUR

Lendvai, Paul. *One Day That Shook the Communist World – The 1956 Hungarian Uprising and its Legacy.* New Jersey: Princeton University Press, 2008.

NOU 1986: 8. *Flyktningers tilpasning til det norske samfunn.* Sosialdepartementet. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1986.

Roll – Hansen, Hege & Eva Helen Østbye. *Hjelp og beskyttelse – Flyktningerådet 1946 – 1996.* Oslo: Leseselskapet, 1996.

Svensson, Anders. *Ungrare i folkhemmet: Svensk flyktingpolitik i kalla krigets skugge.* Doktoravhandling ved Lund Universitet, Sverige, 1992.

Tjelmeland, Hallvard og Grete Brochmann. *I globaliseringens tid, 1940 – 2000,* bind 3. red. Knut Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie.* Oslo: Pax Forlag AS, 2003.

ANDRE KILDER

Stortingsproposisjon nr. 137: Om statstilskott til hjelp for de ungarske flyktninger (1956)

Stortingsproposisjon nr. 144 Om visse hjelpetiltak for ungarske flyktninger (1956)

Innstilling til Stortinget nr. 266: Om statstilskott til hjelp for de ungarske flyktninger (1956)

Innstilling til Stortinget nr. 298: Om visse hjelpetiltak for ungarske flyktninger (1956)

Stortingstidende nr. 3292-3302 (1956)

Stortingstidende nr. 3598-3599 (1956)

Folkemengden ved «The Reflecting Pool» under borgerrettsmarsjen mot Washington, 1963.
Foto: Warren K. Leffler, Wikimedia Commons

UTENFOR TEMA

David Redvaldsen
A Form of Captivity: Social Deprivation in Early 20th Century England

Sverre Erland Rosenberg
Hugenottene– protestantenes kamp for religiøse rettigheter i Frankrike, 1562–1598

Kenneth Kreppen
Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning: Historien om et dødfødt naziparti

A FORM OF CAPTIVITY:
SOCIAL DEPRIVATION IN EARLY 20TH CENTURY ENGLAND

Neo-liberals have succeeded in co-opting the concept of "freedom" for their ideology. They invariably state that removing state control or legislation on matters such as the economy, businesses, employment or hospitals leads to more freedom for individuals. This article argues that when classical liberalism dominated the economy, such as in England before the Second World War, the result was quite extreme poverty for a large number of people. Far from enjoying freedom, this poverty locked them into unpleasant and unsatisfactory lives from which there was hardly any escape.

DAVID REDVALDSEN
Ph.D. in History
University College London

This article will endeavour to project the metaphor of captivity onto the discourse of urban poverty before 1945. The social history of the poorest, most deprived people has been studied extensively for the late Victorian era, the classic work being Gareth Stedman Jones's *Outcast London* (1971). The 1870s and 1880s were decades in which contemporaries became much exercised by this problem. Studies like the housing reformer Octavia Hill's *Homes of the London Poor* (1875) and the social scientist Charles Booth's *Conditions and Occupations of the People of the Tower Hamlets 1886-87* (1887) aimed to help rectify the situation by laying the facts before the public. Octavia Hill was a social worker who led projects wherein the poor were allowed to run their own apartment blocks under her guidance. The title of Stedman Jones's monograph is taken from the anonymously authored pamphlet The *Bitter Cry of Outcast London* (1883), now believed to have been written by the clergyman Andrew Mearns and the largely unknown W. C. Preston. Classical liberalism continued into the new century, and there is nothing to indicate that poverty was significantly reduced before 1900. The time period covered in this article was therefore chosen as a reminder that extreme poverty even in a wealthy country existed as recently as the time of our parents and grandparents. It may well return; indeed there are many signs that it is doing so.

The realities of poverty

It was in the Victorian era that society began to take notice of the extreme poverty of what was termed the residuum, the section of the working class in the most abject circumstances. In 1901, the very last year of the Queen's reign, B. Seebohm Rowntree, a member of a family of industrialists, published *Poverty. A Study of Town Life*, self-consciously modelling himself on Charles Booth. For the period 1887-1892 Booth had found that 30.7% of Londoners were living in poverty, and now Rowntree arrived at a figure of 27.8% for York.[1] Rowntree, who corresponded with Booth and adopted his methods and standards, believed the figures were practically the same owing to the greater prosperity of trade in 1899 when his own data was collected. Either way, the research showed that more than 1 in 4 city dwellers suffered from the scourge of poverty. Rowntree distinguished between "primary poverty" caused by inadequacy of income, and "secondary poverty" where excessive expenditure — either useful or wasteful — made living standards dip below the poverty line.2 He defined poverty as inability to maintain merely physical efficiency of the body; thus those who had enough to eat were not "poor" whatever other privations they may have suffered. As Rowntree wrote in a poignant passage:

> And let us clearly understand what 'merely physical efficiency' means. A family living upon the scale allowed for in this estimate must never spend a penny on railway fare or omnibus. They must never go into the country unless they walk. They must never purchase a halfpenny newspaper or spend a penny to buy a ticket for a popular concert. They must write no letters to absent children, for they cannot afford to pay the postage. They must never contribute anything to their church or chapel, or give any help to a neighbour which costs them money. They cannot save, nor can they join sick club or Trade Union, because they cannot pay the necessary subscriptions. The children must have no pocket money for dolls, marbles, or sweets. The father must smoke no tobacco, and must drink no beer. The mother must never buy any pretty clothes for herself or for her children, the character of the family wardrobe as for the family diet being governed by the regulation, 'Nothing must be bought but that which is absolutely necessary for the maintenance of physical health and what is bought must be of the plainest and most economical disposition.' Should a child fall ill, it must be attended by the parish doctor; should it die, it must be buried by the parish. Finally, the wage earner must never be absent from his work for a single day.
>
> If any of these conditions are broken, the extra expenditure involved is met, and *can only be met*, by limiting the diet; or, in other words, by sacrificing physical efficiency.[3]

9.9% of the population of York fell below this standard and experienced "primary poverty", while another 17.9% were classified as being in "secondary poverty". But in either case, the constraints of the labour market meant it was not possible for a family to earn enough to keep the wolf from the door at its actual level of spending. In his translation of Max Weber's *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1905), the American sociologist Talcott Parsons described the labour market as an "iron cage". Rowntree's above description of the life of a family on the edge of poverty makes one question whether the choices open to it were any wider than those of an actual prisoner. Long working hours were a necessity, and with no disposable income there was nothing to do in one's spare time except eating and resting, options which are usually also available in physical captivity.

There is a direct link between poverty and imprisonment in the institution of the workhouse. All writers agree that the unprivileged feared the workhouse like nothing else. Strict rules were in place there eroding the self-respect and dignity of the inmates.[4] Food and shelter were provided, but, as the name implies, paupers were subjected to forced la-

Octavia Hill. Foto: Wikimedia Commons

bour similar to that often done by convicts: breaking stones, picking oakum, cleaning floors and washing clothes. Hard work of this kind was in accordance with the philosophy of the institution, which the historian Carl Chinn sums up as "punishment, deterrence, humiliation and the loss of independence".[5] He might as well have said loss of freedom. And yet Rowntree mentioned the example of a family in the second lowest degree of poverty with excellent, thrifty habits, paying below average rent and the husband being in regular employment.[6] Its weekly budget for food was nevertheless 4 shillings 5 pence below the cost needed to provide it with the diet which they as a family of five would have had in the York workhouse as able-bodied paupers.

Whether the environment in which the poor lived and grew up was preferable to prison is a matter worth debating. If they lived in slums, overcrowding, filth, squalor and crime were all part of daily life.[7] For the beginning of the period, Rowntree noted that back-to-back houses did not allow proper ventilation, and that a number of houses would share one water tap, sometimes located in the communal water closet.[8] Pantries and water closets were occasionally right next to each other, separated by a wall one brick in thickness. Needless to say ashpits were overflowing and litter lined the courtyards. Some of this rubbish might be effluence from slaughterhouses, which, at least in York, were situated in close proximity to dwelling houses. It is no wonder that residents in such areas were prone to disease, impaired physique and general poor health. Of the 11, 000 men in Manchester who volunteered for army service within ten months of the start of the second Boer War, which lasted between 1899 and 1902, 8, 000 were "found to be physically unfit to carry a rifle and stand the fatigues of discipline".[9]

Long working hours were a necessity, and with no disposable income there was nothing to do in one's spare time except eating and resting.

In the late 1920s, more than two decades later,

The workhouse was similar to a prison in many ways. Foto: Wikimedia Commons

opinion-formers were beginning to appreciate that the housing policies and programmes hitherto implemented had had little effect on improving the constitutions of the poor.[10] This realization, though, made some question whether the very poor were physically amenable to being helped. The feminist physician Arabella Kenealy, for instance, used the concept of "degeneracy" to show that even a baby in perfect health whose parents were "sickly, ill-grown and perpetually ailing" was a reversion to a lower type of humanity.[11] According to a special committee of the National Housing and Town Planning Council reporting in 1928, there were still 1 million unfit and 2 million overcrowded houses. There had been no improvement since the end of the Great War.[12] The census of 1931 showed that a third of London's population lived more than three people to two rooms. In 1939 a third of the entire population probably had no bathroom or access to a bath.[13] As many as three-quarters of working-class people may have boiled water for washing over an open fire or on the cooker.[14] In 1944 estimates showed that half of the same group had no indoor sanitation. As noted by Sean Glynn and John Oxborrow in their book on the social and economic history of interwar Britain, from which these figures are taken: "[…] Statistics as these can give no real impression of the drab and depressing circumstances in which the worst-housed third of the population lived".[15]

For the great majority of those forced to endure the worst living conditions, their situation in life did not differ substantially from what prisoners faced.

But was it captivity? For the great majority of those forced to endure the worst living conditions, their situation in life did not differ substantially from what prisoners faced. The very poor tended to be unemployed or underemployed to various degrees, and could not afford anything but the most basic shelter.[16] Moreover, many slum dwellers were behind with their payments to their landlord and would have had to settle their account before leaving. A potential new landlord would require a deposit or some rent in advance. In practice therefore, the residents were trapped in those poor dwellings, the cause of which was poverty. Possible means of escape might be the breadwinner's gaining a foothold in the regular, rather than the casual, labour market. But it was difficult to make this transition and better employers required higher standards of clothing and demeanour. A girl might hope for marriage to a worker in better conditions, but skilled workers might not regard her with favour. The third option was through the children getting jobs and pulling the family out of the worst poverty. This escape route was the most common, but would usually scupper the dependants' chances of learning a trade and thus leaving the ranks of the poor on a permanent basis. It can readily be imagined, moreover, that apathy rather than determination would be the usual response to these very adverse living conditions, especially if one had known nothing else.

This may have changed over the course of the period under consideration, but in turn of the century York the wages paid for unskilled labour were too low to support a small family with food, shelter and clothing.[17] If living standards rose that could in itself actually be a problem for those not benefiting. Before 1914, for instance, children could attend school without shoes and not attract attention, but by 1930 it was considered essential to have footwear.[18] Failure to be shod would then attract greater stigma. Except for the admittedly long period 1920-1935, national income generally rose between 1900 and 1945.[19] The many unemployed (10% or higher between 1921 and 1939) thus saw their living standards fall relative to everyone else, although except in the Great Depression unemployment tended to be a transitory phase.[20]

Unemployment

Being subject to the labour market is a form of captivity for those who are forced to do demeaning and unpleasant jobs. They cannot walk away if feeding themselves and their families is at stake. But is it possible to argue that exclusion from the labour market, i.e. long-term unemployment, is also captivity? Because the out-of-work individual remains subject to the labour market as long as he or she is looking for a job, there is some logic to this too. The average unemployed man in South London in the early 1930s spent 4-5 hours a day searching for a new situation.[21] Dependence upon the casual labour market caused poverty, as Stedman Jones shows in *Outcast London* for the Victorian age, but so does not being subject to the labour market at all (in the absence of a private income). And poverty was a form of entrapment

Example of a poor British family before 1914. Foto: Wikimedia Commons

because if left those which it affected with almost no choice or opportunities in their daily lives. Moreover, it was something from which it was very difficult to escape. This may be appreciated if the causes of "primary poverty" identified by Rowntree are examined. They were: death of the chief wage-earner; incapacity of chief wage-earner through accident, illness or old age; chief wage-earner out of work; chronic irregularity of work; largeness of family and, lastly, lowness of wage.[22] "Secondary poverty", we remember, was caused by excessive expenditure and may thus seem self-inflicted, but the word "excessive" here denotes anything but the barest, physical minimum upon which it is possible to survive.

The severe unemployment thrown up in the Great Depression of the 1930s constitutes a crucial theme in the period under consideration. The worst year was 1932 when unemployment stood at 22%.[23] A testimony from a young Lancashire man out of work illustrates the very restricted life possible on dole money:

> I was one of a gang. We used to stay in bed late in the mornings so as not to need breakfast. I used to have a cup of tea, and then we would all go down to the library and read the papers. Then we went home for a bit of lunch, and then we met again at the billiard hall where you could watch the play for nothing. Then back for tea and to watch billiards again. In the evenings we used to go to the pictures. That was how we spent the dole money. In the end I thought I'd go mad if I went on like that.[24]

What the man is describing is becoming a spectator to life instead of living it. His behaviour has been greatly restricted by having so little money to spend; the constraint being so severe that it may be regarded as a form of captivity. Going to the cinema was a form of escapism, as were those other perceived mainstays of working-class life: gambling and drinking. Gambling was thought to offer the chance to "get out of the rut" if only for a few days, and with life being so dreary and monotonous it also brought a bit of excitement.[25] It does not seem rational, indeed it was not rational if it meant the children at home foregoing a meal, but every observer of the poor working class gained enough sympathy for it to understand why mistakes of this kind occurred.[26] As George Orwell wrote in *The Road to Wigan Pier* (1932):

> It is only when you lodge in streets where nobody has a job, where getting a job seems about as probable as owning an aeroplane and much less probable than winning fifty pounds in the Football Pool, that you begin to grasp the changes that are being worked in our civilization.[27]

Drinking offered the certainty of escape for a few hours, but it need scarcely be pointed out here that if it became an addiction, as of course it did in a large number of cases, it represented a compounding of the captivity and a worsening of conditions for those at home.

Could one escape poverty through education?

A more secure and permanent means of escape was through education. This became part of the ethos of schooling in deprived areas after compulsory primary education was introduced by Liberal parliamentarian William Edward Forster's Act of 1870. As Anna Davin notes in her work about childhood and the London poor in the late 19th and early 20th centuries: "The education of working-class children was represented as their rescue from the abyss."[28] The teachers in such schools were role models for what it was possible to attain with hard work and the correct attitude. Originally children were guaranteed five hours' instruction every weekday for five years, and by the 1920s the school leaving age was 14. In the interwar period it was thus possible for the bright working-class lad or gal to advance into the ranks of teachers and clerks. But in practice there were a great many hurdles to overcome, such as family pressure to take work early to increase its total earnings. It is also probable that education intensified the division among workers between "respectable" and "rough". In the absence of evidence from the 20th century, a report by the London School Board Committee set up in 1890 to investigate attendance by differing groups will have to suffice.[29]

The committee found that the children of the poor who were in regular work and had regular habits were much less likely to be absent than those of day labourers such as dockers and costermongers. The report also gave typical reasons for non-attendance. Among the "respectable" poor, girls were liable to be absent due to illness, to take care of younger children and for home washing.[30] Boys had a tendency to leave school early to work for money. With the so-called "idle and dissolute" girls were "most irregular" and boys "very irregular" in attending school. Infants belonging to the "idle and dissolute" poor, however, had the best attendance record in the age group since their parents regarded school as a caretaker and were glad to be rid of the young children for a few hours. As with the "respectable", the daughters of day labourers stayed at home to look after toddlers, but also played truant when they were sent to beg in the streets or sell flowers. The boys made up the great bulk of "truants, street arabs, crossing sweeper boys and young criminals". The parents encouraged their begging and getting odd employment, but apparently had little control over them. The reasons given above, though not exhaustive, show that all the unprivileged struggled to benefit from their education, and the least fortunate even more than the rest.

The poor were driven into the most obvious manifestation of their captivity, the slum, by their lack of bargaining power.

Conclusion

In other words, it continued to be very difficult to escape from one's lot in life in early 20th century England. Leaving the residuum was not impossible, but neither is it impossible to leave prison or to break out. The poor were driven into the most obvious manifestation of their captivity, the slum, by their lack of bargaining power.[31] They could afford nothing but the worst housing in the most overcrowded and unsanitary districts. There were enough unfortunates to provide a local economy of sweatshops and small factories and for street vendors to ply their trade. Here their captivity was exacerbated by the physical conditions around them: open sewers, bad drainage, polluted air and dirty water. Such conditions must have taken hold of the imagination as well, making the mind dwell on nothing but the most sordid aspects of life and the daily struggle to survive. Thus it became even harder to gain some sort of marketable skill or enough income as a family to leave the slums. Only in this manner could they eventually hope to enjoy what is called freedom from want. The better placed workers suffered less, but had their own problems such as their higher incomes allowing greater consumption of alcohol, more betting and other wasteful expenditure, a catch 22 situation noted by Rowntree.[32] And they could not enjoy freedom from fear, the fear that one day bad luck would push them down into the residuum. Freedom from want and freedom from fear became possible for most Britons after the civil servant and economist William Beveridge finished the government-commissioned *Report on Social Insurance and Allied Services* in 1942. The Labour government elected in 1945 began to set up a modern welfare state along the lines Beveridge had recommended. A more decent life then became possible for the poor. Far from promoting "freedom", classical or neo-liberal economic policies led to, and will continue to lead to, captivity. ✤

David Redvaldsen, born 1975, Ph.D. in History, was Lecturer in Social Science at Finnmark University College 2008–2011. He is the author of The Labour Party in Britain and Norway. Elections and the Pursuit of Power between the World Wars (London: I.B. Tauris, 2011).

NOTES

1 Rowntree, *Poverty*, pp. 299-300.
2 Rowntree, *Poverty*, p. vii.
3 Quoted in Chinn, *Poverty amidst Prosperity,* p. 158.
4 Chinn, *Poverty amidst Prosperity*, p. 103.
5 Chinn, *Poverty amidst Prosperity*, p. 104.
6 Rowntree, *Poverty*, pp. 55-57.
7 Burnett, *A Social History of Housing 1815–1985*, p. 175.
8 Burnett, *A Social History of Housing 1815–1985*, p. 153.
9 Chinn, *Poverty amidst Prosperity,* p. 114.
10 Burnett, *A Social History of Housing 1815–1985,* p. 242.
11 Kenealy, "A Study in Degeneracy", p. 37.

12 Burnett, *A Social History of Housing 1815-1985,* p. 243.

13 Glynn and Oxborrow, *Interwar Britain,* p. 236.

14 Glynn and Oxborrow, *Interwar Britain*, p. 239.

15 Glynn and Oxborrow, *Interwar Britain,* p. 237.

16 Burnett, *A Social History of Housing 1815-1985*, p. 242.

17 Rowntree, *Poverty*, p. 131.

18 Glynn and Oxborrow, *Interwar Britain,* p. 195.

19 Dilnot "The Economic Environment", p. 145.

20 McKibbin, *Classes and Cultures,* p. 113.

21 McKibbin, *Classes and Cultures,* p. 152.

22 Rowntree, *Poverty*, pp. 119-120.

23 Price and Bain "The Labour Force", p. 174.

24 McKibbin, *Classes and Cultures,* p. 154.

25 Bakke, *The Unemployed Man,* p. 200.

26 E.g. Bakke and Rowntree, *Poverty,* pp. 144-145.

27 Davison (ed.), *Orwell's England,* p. 113.

28 Davin, *Growing up Poor,* p. 134.

29 Davin, *Growing up Poor,* p. 107.

30 Davin, *Growing up Poor,* p. 108.

31 Chinn, *Poverty amidst Prosperity,* p. 153.

32 Rowntree, *Poverty*, p. 73.

BIBLIOGRAPHY

Bakke, E. Wight. *The Unemployed Man. A Social Study.* London: Nisbet and Co., 1933.

Burnett, John. *A Social History of Housing 1815-1985.* London: Methuen, 1986.

Chinn, Carl. *Poverty amidst Prosperity. The Urban Poor in England, 1834-1914.* Manchester: Manchester University Press, 1995.

Davin, Anna. *Growing up Poor. Home, School and Street in London 1870-1914.* London: Rivers Oram Press, 1996.

Davison, Peter (ed.). *Orwell's England. The Road to Wigan Pier in the Context of Essays, Reviews, Letters and Poems Selected from The Complete Works of George Orwell.* London: Penguin Books, 2001.

Glynn, Sean and Oxborrow, *John. Interwar Britain. A Social and Economic History.* London: George Allen & Unwin, 1976.

Dilnot, Andrew. "The Economic Environment". In Halsey, A.H. (ed.), *British Social Trends since 1900.* Basingstoke: Macmillan, 1988, pp. 135-161.

Kenealy, Arabella. "A Study in Degeneracy". Eugenics Review, 3/1, 1911, pp. 37-45.

McKibbin, Ross. *Classes and Cultures. England 1918-1951.* Oxford: Oxford University Press, 2000.

Price, Robert and Bain, George Sayers. "The Labour Force". In Halsey, A.H. (ed.), *British Social Trends since 1900*. Basingstoke: Macmillan, 1988, pp. 162-201.

Rowntree, B. Seebohm. *Poverty. A Study of Town Life.* Bristol: Policy Press, 2000.

HUGENOTTENE – PROTESTANTENES KAMP FOR RELIGIØSE RETTIGHETER I FRANKRIKE, 1562-1598

De franske religionskrigene var en serie kriger som alle omhandlet protestantenes forsøk på å innføre religionsfrihet i Frankrike. Konflikten var ikke bare et oppgjør mellom de to trosretningene, men også mellom strenge katolske og liberale krefter, hvor blant annet kongefamilien ble presset til å velge side i konflikten og til å utkjempe kriger staten ikke hadde midler til. Jeg vil i denne artikkelen gjøre rede for religionskrigene ulike faser og hva religion hadde å si for det politiske landskapet i Frankrike.

SVERRE ERLAND ROSENBERG
Masterstudent i historie
Universitetet i Oslo

De evangelisk-reformerte trossystemene er en gren av protestantismen som ikke følger læren til Martin Luther. Grunnlaget for trosretningen ble lagt av den sveitsiske teologen Ulrich Zwingli og senere utarbeidet av flere forskjellige reformatorer, der i blant franskmannen Jean Calvin som grunnla retningen vi i dag kaller for kalvinisme. Mens lutheranismen vant støtte i tysklandene ble kalvinismen det ledende protestantiske trossystemet i Frankrike. Franske protestanter ble kalt huguenots – hugenotter – som kan stamme fra det tyske ordet *eidgenosse*, som betyr forbundsfelle. Hugenottene selv påsto at navnet var en lojalitetserklæring til den franske Kronen ved å ta navnet til legendekongen Hugh Capet.

Det franske samfunnet var gjennomsyret av religiøsitet. I Paris ble det holdt religiøse prosesjoner flere ganger i året for å hedre en eller flere av Paris' mange skytshelgener. Prosesjonene kunne dreie seg om å be om regn og sol til avlingene, om beskyttelse for epidemier, eller om seier i krig. Hugenottene tok avstand fra slike prosesjoner ettersom det av dem ble sett på som avgudsdyrkelse å nedkalle helgener. For den katolske befolkningen var ikke dette bare å stille seg utenfor resten av lokalsamfunnet, men også og direkte motarbeide dem i å oppnå Guds gunst. Katolikkene kunne ikke – og ville ikke – akseptere det religiøse avviket. Den første reformerte menigheten i Frankrike ble derfor opprettet i hemmelighet, i 1555. Den 4. september 1557 ble menigheten oppdaget og beleiret av rasende katolikker, og det kunne utviklet seg til et blodbad, hadde det ikke vært for at garnisonen i byen tok grep og fikk eskortert kirkegjengerne gjennom folkemengden.[1]

For kongemakten var situasjonen prekær. På den ene siden hadde kongen den pavegitte tittelen «Den mest

Chatarina de Medici. Foto: Wikimedia Commons

kristne kongen» - *Rex Christianissimo* – og var forpliktet gjennom kroningseden til å forfølge all vranglære og alle Kirkens fiender, og han hadde en religiøs rolle som Kirkens overhode i Frankrike.[2] Krigerkongen Henrik II hadde troskyldig forfulgt alle ikke-katolske trosretninger, men døde i en turneringsulykke i juni 1559. Etter det forble makten i hendene på Henriks kone, enkedronning Katarina de Medici.

Som regent og mor for den mindreårige kong Karl IX, var det i Katarinas interesse at sønnens kongerike ikke fortapte seg i en borgerkrig. I januar 1562 utstedte hun Saint-Germainediktet, en toleranseerklæring, i sønnens navn. Ediktet ga hugenottene rett til å samles for religionsutøvelse utenfor byene i et visst antall distrikter. Kjernegruppen av protestanter i Frankrike var byborgere og likte ikke at de måtte forlate byene for å kunne praktisere religionen. Katolikkene på sin side så på ediktet som et brudd på eden om å beskytte Kirken, og det oppsto en kløft mellom kongehuset og den konservative delen av adelen, som så på det intolerante Spania som forbildet.

En stadig økende gruppe blant hugenottene var provinsadelen. Etter hvert som protestantiske byborgere ble tvunget til å forlate byene for å utøve religion, åpnet adelen godsene sine for å bruke dem som provisoriske templer. Den katolske befolkningen fortsatte å forfølge protestanter til tross for Saint-Germainediktet, og hugenottene var mer en villige til å søke beskyttelse på disse godsene. På sikt tok dermed adelen over styringen for hele bevegelsen, men gjorde også at protestantismen fant veien til kongens hoff. Dette førte til at kongehuset ble fanget mellom en protestantisk fraksjon som ville ha flere rettigheter, og en strengt katolsk fraksjon som ville utrydde «kjetterne». Da sabelraslingen for alvor tiltok våren 1562, marsjerte katolikkene mot hoffet i Fontainebleau for å sette kongen under deres «beskyttelse», og dronningregenten ble tvunget til å velge katolikkenes side i konflikten. Ingen krigserklæring ble ut ropt ut, men i praksis var allerede protestantene i felten.

Til tross for at katolikkene talte 90 % av den franske befolkningen, klarte hugenottene å holde stand.[3] Grunnen er enkel: etter at kongen ble tvunget til å godkjenne krigen mot hugenottene ble det et statsanliggende, finansierte av statskassen. Kongen hadde ikke råd til en langvarig krig. Hugenottene på sin side ble finansiert av sine medlemmer; flere av dem tilhørte eliten av Frankrikes handelsstand og var svært velstående, og i tillegg mottok de subsidier fra England og andre protestantiske land. Det hugenottene manglet i mannstall, kunne de supplere med utenlandske leiesoldater. Dette kom til å være normen de neste tiårene.

Krigen gikk igjennom flere faser, med flere pauser og våpenhviler. De første avtalene hadde brakt lite nytt til forhandlingsbordet, annet enn at punktene fra Saint-Germainediktet ble garantert og stadfestet. Men fra 1568 smeltet de franske religionskrigene sammen med Den nederlandske frigjøringskrigen, med hugenottene, nederlenderne og England på den ene siden og de katolske stormaktene Spania og Frankrike på den andre. Den franske statskassen hadde ikke rukket å fylle seg opp etter de foregående konfliktperiodene, og med sitt eget imperium i forfall hadde ikke Spania råd til å subsidiere franskmennene. Uten midler til å betale armeene, kollapset franskmennenes forsvarsevne, og hugenottene fikk tvunget igjennom deres mest fordelaktige avtale til da. For første gang fikk hugenottene utøve religion innenfor bymurene, de skulle bli reintegrert i det franske samfunnet, de fikk kontroll over fire festningsbyer som tjente som fristader, og freden skulle stadfestes med giftemålet mellom hugenottenes leder, kronprins Henrik av Navarra, og kong Karls søster, prinsesse Margaret.[4]

Det nye politiske landskapet etter 1570 var en fundamental forandring fra tilstanden som var da krigen først begynte. Protestanter var igjen velkomne ved hoffet, og deres store allierte, dronning Elizabeth I av England, var i forhandlinger om et potensielt ekteskap med Karls yngre bror, hertugen av Anjou, og i tillegg var hugenotten Gaspard de Coligny blitt medlem av kongens råd. På overflaten så det ut som om religionskrigene i Frankrike var over, men bak kulissene ulmet det. Den konservative katolske adelen som tidligere hadde presset kongehuset til krig, var forferdet over protestantenes økende posisjon i politikken. Flere hugenotter var av den oppfatning at det var i deres interesse å gå til krig igjen for å presse frem enda flere fordeler; en retorikk som skapte mye mistro og frykt blant den katolske befolkningen i Paris.

Den 22. august ble Coligny utsatt for et drapsforsøk. Det som skjedde videre er i dag kjent som St. Bartolomeus-natten. Katolikkene fryktet at hugenottene ville hevne seg på byen etter attentatet og slo derfor til først. År med oppsamlet frykt, sinne, frustrasjon og religiøs vigør ble kastet mot alle som ble mistenkt for å være protestanter. Det som startet som en planlagt aksjon utviklet seg til å bli et folkedrevet blodbad som kongen var maktesløs til å stoppe.[5] Mellom 3000-6000 mennesker ble drept i Paris alene. I resten av Frankrike ble kirkene overrent av protestanter som ville konvertere til katolisismen. I Rouen krympet det reformerte samfunnet fra 16.500 til 3000 medlemmer.[6] Kong Karl døde kort tid etter, bare 24 år gammel. Broren hans ble hyllet som Henrik III.

På overflaten så det ut som om religionskrigene i Frankrike var over, men bak kulissene ulmet det.

Under krigen hadde adelsmannen Henrik av Guise opprettet Den katolske liga med støtte fra Roma og Spania, med det målet å utrenske landet for protestanter. Etter Karls død presset Ligaen kong Henrik til å bryte alle avtaler som legitimerte protestantene, og til å føre krig mot kongedømmet Navarra. Ligaens økende makt, kong Henriks manglende popularitet og rykter om at Guise ville ta tronen fra ham, førte til at Henrik gjorde det utenkelige, sett fra katolikkenes side: i 1588 fikk han Guise drept og allierte seg med hugenottene for å nedkjempe Ligaen. Året etter ble kong Henrik drept av en Guise-sympatisør. Det første til en prekær situasjon. Ettersom Karls og Henriks yngste bror hadde dødd allerede i 1584 var det den protestantiske kong Henrik av Navarra som var arving til den franske tronen. Verken Ligaen eller Spania ville akseptere en protestantisk konge; i praksis forandret konflikten karakter, fra religionskrig til å bli en arvefølgekrig. I 1594 valgte Henrik å konvertere for å ende krigen, og den 27. februar ble han kronet til konge som Henrik IV av Frankrike og Navarra.

Selv om han konverterte var det mange som var skeptiske til Henrik IV. At han klarte å skape fred henger sammen med at han var rett mann til rett tid. Den franske landsbygda var rasert og landet på rammen av finansiell kollaps, og provinsadelen så behovet for å avslutte religionskrigene – i hvert fall for en stund. Uten militære støttespillere måtte Kirken godta Henriks liberale linje, og ved å gi amnesti til medlemmer av Ligaen klarte Henrik å samle hoffet i en relativt rolig setting. Den 13. april 1598 undertegnet Henrik Nantesediktet, som med hele 92 artikler garanterte hugenottenes borgerrettigheter, religionsfrihet og kongelig beskyttelse fra inkvisisjonen. I tillegg fikk de kontrollen over 150 festninger og byer og retten til å opprettholde egne armer til selvforsvar mot fremtidige overgrep.

Nantesediktet ble ikke godt mottatt i Spania eller i Roma, mens i mer liberale land og i protestantiske land ble Frankrike sett på som den nye normen. På papiret var nå Frankrike Europas mest sekulære og tolerante land. Som tidligere nevnt var flere hugenotter medlemmer av handelsstanden, og etter at Henrik IV besluttet å fylle opp statskassen ved å legge ut titler og embeter for salg, så flere protestanter muligheten til å kjøpe seg oppover på samfunnsstigen. Med flere protestanter i politikk og administrasjon ble det også lettere å opprettholde den skjøre freden.

I 1685 oppløste Henriks barnebarn, Solkongen Louis XIV, Nantesediktet og tvang hugenottene til å konvertere eller forlate landet. Mellom 2-300.000 protestanter forlot Frankrike. Først etter mennesкerettighetserklæringen under revolusjonens dager skulle protestantene igjen bli ønsket velkommen og godtatt i Frankrike. ✤

Sverre Erland Rosenberg, f. 1992. Masterstudent i historie ved UiO

NOTER

1 Diefendorf, *Beneath the cross,* s 50-51

2 Knutsen, *Religionskrig i Europa,* s 98-99

3 Knutsen, *Religionskrig i Europa,* s 97

4 Holt, *The French Wars of Religion,* s 71

5 Knutsen, *Religionskrig i Europa,* s 104

6 Holt, *The French Wars of Religion,* s 95

LITTERATUR

Barbara Diefendorf: *Beneath the Cross – Catholics and Huguenots in 16th Century Paris*. Oxford University Press, New York 1991.

Mark Holt: *The French Wars of Religion, 1562–1629.* Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Gunnar W. Knutsen: *Religionskrig i Europa, 1450–1700.* Cappelen Damm, Oslo 2013.

NORSK SOSIALISTISK ARBEIDERREISNING:

HISTORIEN OM ET DØDFØDT NAZIPARTI

I mellomkrigstidens Norge ble det etablert en rekke fascistiske partier og organisasjoner. Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning kom aldri lenger enn til planleggingsstadiet, men nye kilder viser at vi kunne fått et radikalt nasjonalsosialistisk alternativ til Nasjonal Samling.

KENNETH KREPPEN
Master i historie
Universitetet i Oslo

Radikale nazister i Nasjonal Samling

Norge var i mellomkrigstiden et samfunn preget av store endringer og politiske konflikter. Parlamentarismen kom under press fra grupper både på høyre- og venstresiden. Viktig i denne utviklingen var arbeiderbevegelsens radikalisering i etterkant av Den russiske revolusjonen. Mange på venstresiden så i det nye Sovjetsamfunnet et ideal for hvordan samfunnet burde endres bare arbeiderklassen grep makten. I borgerskapet var revolusjonsfrykten utbredt, men med kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935 stabiliserte den politiske situasjonen seg.

I samme periode ble det stiftet flere organisasjoner og partier som søkte å motarbeide arbeiderbevegelsen. De viktigste på 1920-tallet var høyreaktivistiske grupper med utspring i det etablerte borgerlige samfunnet.[1] Etter hvert dukket det også opp radikale fascistiske miljøer, ofte dominert av yngre menn, som hentet inspirasjon fra Europa. Utviklingen i Italia, og senere i Tyskland, så ut til gi svar på hvordan venstresiden kunne bekjempes. Et viktig mål for mange av disse var å vinne arbeiderklassen for den nasjonale sak.[2] Disse politiske strømningene skulle i 1933 gå inn i Nasjonal Samling (NS). Resultatet var et parti som favnet alt fra konservative prester til pangermanske nyhedninger.

Historiker Dag O. Bruknapp har identifisert tre distinkte grupper i Nasjonal Samling.[3] Det store flertallet av medlemmer, som samlet seg rundt Vidkun Quisling, kategoriserer Bruknapp som fascistiske, og det var denne fløyen som dominerte i partiets ledelse. I tillegg fantes det de som ønsket at Nasjonal Samling skulle være en kristen bevegelse. Her fantes det flere geistlige medlemmer. Kristenfløyens kanskje bitreste motstander innad i partiet, var den nasjonalsosialistiske grupperingen som senere skulle samle seg rundt Hans S. Jacobsen og det nasjonalsosialistiske tidsskriftet *Ragnarok*. I ettertid har dette miljøet av ideologisk overbeviste nasjonalsosialister blitt kjent som Ragnarok-kretsen.

Seniorforsker Terje Emberland, som har skrevet flere bøker om kretsen, beskriver den radikale nazistiske opposisjonen til Quisling som et miljø bestående av «Alt fra visjonære kunstnerbohemer og privatfilosofiske eksentrikere, via antisemittiske konspirasjonsteoretikere og SA-inspirerte aksjonister, til mer realpolitisk orienterte organisasjonsbyggere.»[4] Meningene om Quisling som person varierte, men de fleste var kritisk til den kristen-fascistiske linjen Nasjonal Samling fulgte under hans ledelse. Til sammen utgjorde denne opposisjonen noen hundre aktive personer og kanskje to til tre tusen sympati-sører. Det fantes uenighet om både ideologiske spørsmål og strategiske valg, men Emberland konkluderer med at det handlet om «Et avgrenset miljø med felles grunnverdier og en samlet selvforståelse som en rasebevisst politisk avantgarde.»[5]

Plassen her tillater ikke en fullstendig presentasjon av Ragnarok-kretsen, men to personer må nevnes. Av de radikale nasjonalsosialistene var Walter Fürst den mest aktive i Nasjonal Samlings første år. Etter en kort fløyt med kommunismen i sin ungdom lot han seg overbevise av fascismen, og Fürst var aktiv i en rekke partier og organisasjoner. Han ble naturlig nok med i Nasjonal Samling når partiet ble stiftet. Her spilte Fürst en viktig rolle i oppstartfasen.[6]

Resultatet var et parti som favnet alt fra konservative prester til pangermanske nyhedninger.

Redaktør for *Ragnarok* og den selvskrevne lederen av kretsen var Hans S. Jacobsen. Borgersønnen fra Moss var sosialøkonom av utdanning, og reiste i sin ungdom til USA for å studere amerikansk industri og samfunnsforhold. Her jobbet han på gulvet ved en av Ford-konsernets fabrikker i Detroit. Det trøstesløse livet som industriarbeider gjorde sterkt inntrykk.[7] Erfaring-ene fra fabrikkarbeidet førte til at han omtalte de lokale kommunistene med en viss respekt.[8] Jacobsen var ingen bolsjevik, men «sosialist» var en merkelapp han fint kunne leve med. I Nasjonal Samling så han spiren til det som kunne bli en norsk nasjonal og sosialistisk bevegelse. Han var kritisk til flere personer i partiet, og mente det var feil å stille til valg, men gikk «Etter fleres anmodninger inn i NS høsten 1933 like efter det var startet fordi det var det partiet som lå nærmest op til min politiske innstilling.»[9] Jacobsen ble utnevnt til kretsfører i Moss, og satt opp som nummer to på partiets Akershus/Østfold-liste til Stortingsvalget samme høst.[10]

Nasjonal Samlings første valg ble imidlertid ingen suksess. Etter det dårlige resultat var tiden moden for et fremstøt for å trekke partiet i den retningen Ragnarok-kretsen ønsket: Jacobsen foreslo å gi parti et nytt program. Planen var at Nasjonal Samling skulle gå sammen med Fedrelandslaget, Frisinnende Venstre og Norges Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti (NNSAP) i et nytt parti. Innholdet i Jacobsens programforslag forsterker inntrykket av at deres mål var å dra Nasjonal Samling i en mer nazistisk retning. Forslaget understreket at rasens fremtid var overordnet individets rettigheter, og kuren mot samtidens krise var den sanne sosialismen. Den sanne sosialismen, som sto i opposisjon til den jødeinfiserte marxismens internasjonale sosialisme, var organisk og bygget på nasjonenes historie. Kort og godt: en nasjonal sosialisme.[11]

Programutkastet ble ikke godt mottatt i Nasjonal Samlings ledelse. På tross av dette ble det lansert som partiets nye program i januar 1934. Sammenslåingen ble det aldri noe av, og ledelsen tok nå avstand fra de radikale nasjonalsosialistene. Jacobsen sa ifra seg vervene i Nasjonal Samling høst 1934.[12]

Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning

Uenigheter om ideologi og strategi gjorde at stadig færre i Ragnarok-kretsen så for seg at Nasjonal Samling var bevegelsen som skulle føre Norge mot en nasjonalsosialistisk revolusjon. Hva var alternativet? Høsten 1934 hadde de fleste i det radikale nasjonalsosialistiske miljøet fortsatt tro på tradisjonelt partipolitisk arbeid, men basert på Fürsts memoarer konkluderer Terje Emberland med at planene om et nytt parti hurtig ble forlatt.[13] Nye kilder, fra Hans S. Jacobsens privatarkiv, viser at partiplanene var langt mer konkrete enn tidligere antatt, og at prosessen strakk seg frem til sommeren 1935.

Flere medlemmer av Ragnarok-kretsen hadde tidlig i 1935 kommet frem til at tiden var inne for et nytt parti. En av disse var Walter Fürst. I første kvartal av 1935 begynte han derfor å arbeide med planer for et parti med en klar nasjonalsosialistisk profil. Quisling fikk nyss om planene og beskyldte Fürst for å splitte Nasjonal Samling. Føreren mente at han hadde utnyttet sin stilling i Nasjonal Samling til å rekruttere medlemmer til sitt nye parti. I lys av de forskjellige strategiene som ble diskutert internt i Ragnarok-kretsen er det sannsynlig at Quisling hadde rett i sine mistanker. Fürst ble da også eksklu-

dert fra Nasjonal Samling den 24. april 1935.[14] Med alle broer brent til Nasjonal Samling sto han nå fritt å lansere sitt eget parti. Mye tyder på at Fürst hadde jobbet med planene om et nytt parti en stund. I slutten av april, mer eller mindre samtidig med at han ble ekskludert fra Nasjonal Samling, var navn og partiprogram allerede på plass. Landets nye nasjonalsosialistiske parti skulle hete Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning (N.S.A.).

Partiplanene har vært kjent tidligere, de er blant annet nevnt i Dag O. Bruknapps hovedfagsoppgave, men frem til nå har det kun vært et navn. I Hans S. Jacobsens privatarkiv kom jeg over et utkast til program for N.S.A., en oversikt over hvem som skulle besette stillingene i det nye partiet samt flere brev som belyser diskusjonen rundt et nytt nasjonalsosialistisk parti datert vinteren og våren 1934/35.

Ambisjonene til Fürst var som alltid store, og de ble utlagt i detaljer. Det fantes planer for en partiorganisasjon på alle nivåer, fra lands- til lagsnivå. Partiets øverste ledelse skulle være et ti-manns stort sentralstyre. Her skulle det være egne stillinger for propaganda og ideologi samt egne ansvarlige for ungdommen, idrett og faglige lag. Kretslagene, som skulle avholde møter minst en gang i måneden, fikk ansvar for å «Vinne nye, entusiastiske medlemmer.»[15] Fürst så for seg at N.S.A. skulle være en massebevegelse.

Partiets struktur og den utadrettede propagandastrategien kan fremstå som underlig siden det het at «Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning er et eliteparti som bygger på nasjonal og sosialistisk grunn.»[16] Når man leser retningslinjene og partiets program er det liten tvil om at det med «elite» menes autoritært og styrt av en liten gruppe visjonære og godt skolerte nasjonalsosialister. N.S.A. ble planlagt som en elitestyrt organisasjon der alt skulle bestemmes ovenfra, og der sentralstyret hadde uinnskrenket makt til å ekskludere medlemmer. Muligheten til å ekskludere medlemmer på denne måten er ironisk med tanke på Walter Fürsts skjebne i Nasjonal Samling, men her trumfet hans fascistiske syn på organisering de dårlige erfaringene fra Quislings parti.

Fascister forstår seg selv som en utvalgt elite som har identifisert folkets «sanne» interesser.

Fascismen henter sin legitimitet fra «folket», men samtidig forkaster den demokratiske valg. Fascister forstår seg selv som en utvalgt elite som har identifisert folkets «sanne» interesser, og de ser på det som sin oppgave å styre de organisasjonene som skal lede massene frem til en nasjonal gjenfødelse. Revolusjonen kan ikke overlates til folket, som er for skadet av dekadanse. Et av fascismens paradokser er dermed at den er populistisk i retorikken, men elitistisk i praksis.[17] Historikeren Stanley G. Payne mener denne kombinasjonen av populisme og elitisme var et av fascismens mest unike trekk.[18] En slik elitistisk holdning preget Ragnarok-kretsen, og påvirket hvordan de så for seg at N.S.A. skulle organiseres. I et avsnitt om hvordan styrene på kretsnivå skulle velges, er det i margen påført med penn «Ikke valg!»[19]

Ragnarok-kretsen lot seg blant annet inspirere av den mest radikale fløyen i Sturmabteilung (SA), det tyske nazipartiets paramilitære avdeling. Her ble «sosialismen» i nasjonalsosialismen gjerne fremhevet. Foto: Bundesarchiv, Bild 183-1988-0727-507 / CC-BY-SA 3.0

Partiet skulle med andre ord være fascistisk i formen. Hvordan var det så med partiets ideologi og politiske mål? Utkastet fra Jacobsens privatarkiv er det vi i dag vil kalle et prinsipprogram. Målene var formulert i vage og til dels svulstige vendinger. N.S.A. skulle «Lære folket å kjenne sig selv og sin makt. Det tror på og har tillid til folket, og vil arbeide for å avskaffe den sosiale, politiske og moralske nöd av idag.»[20] Årsakene til krisen var de borgerlige partienes manglende forståelse av de historiske og sosiale kreftene som var i sving i samtiden. Ledelsen i de øvrige partiene evnet ikke å ta innover seg de nye ideene fra kontinentet. Når det gjaldt Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti var disse i tillegg preget av «En bevisst vilje til å puste til nöden, til å fremelske kaos i samfundet.»[21] Målet deres var proletariets diktatur, og et Norge under «Den internasjonale jödeterror.»[22]

Antisemittismen var gitt en fremtredende plass i programmet, den var uttalt og direkte. Hadde det nye partiet til Fürst stilt til valg ville det uten tvil vært det mest eksplisitt antisemittiske partiet i norsk historie. Verken hos Nasjonal Samling eller Norges Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti finner vi den samme grad av åpenlys, giftig og konspiratorisk antisemittisme.[23] Det er naturlig å se den økende antisemittismen i Ragnarok-kretsen som et resultat av den økende marginaliseringen av miljøet. Kretsen hadde på dette tidspunktet tapt kampen om Nasjonal Samlings ideologiske profil, og dette nederlaget ble plassert inn i en dualistisk verdensanskuelse, der den nordiske rases forsvarere, representert ved Ragnarok-kretsen, ble motarbeidet av jødene.

Jødisk-kontrollert finanskapital hadde ifølge partiprogrammet ødelagt den opprinnelige harmonien mellom arbeider og bedriftseier. Det som kunne dannet grunnlaget for en sunn folkestat ble kvelt i fødselen av de parasittiske «gule» jødene som kontrollerte finanskapitalen. De «røde» jødene, marxistene, hadde tatt kontroll over sosialismen på den internasjonale arbeiderbevegelsen i 1864. Ikke overraskende mente forfatteren at jødisk makt også virket i Norge. Her til lands hadde jødene tatt kontroll over politiske partier og viktige organisasjoner. Dette omfattet alt fra Norsk Arbeidsgiverforening til Arbeiderpartiet og LO. I praksis satt jødene på alle sider av forhandlingsbordet. For å ta tilbake makten fra finansjøder og marxistjøder måtte de germanske folkene skape en ekte sosialisme.[24]

Foruten den åpenbare antisemittismen viser sammensmeltingen av jøder, griske kapitalister og slu marxister til én fiende at N.S.A. ville representert nasjonalsosialismen i sin mest radikale «sosialistiske» form. Påvirkningen fra venstrefløyen innenfor det tyske nazi-partiet (NSDAP) på N.S.A. er åpenbar.[25]

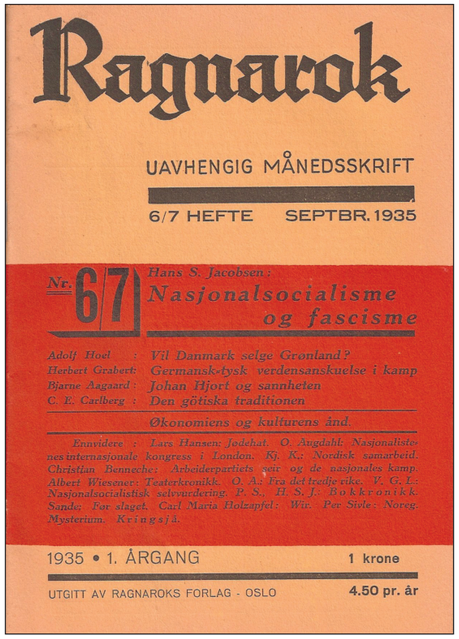
Et dødfødt parti

Hvordan gikk det med N.S.A.? Planen til Fürst var at partiet burde organiseres i løpet av april, og presenteres offentlig 1. mai, blant annet gjennom Norsk Telegrambyrå og tidsskriftet Ragnarok. Hans S. Jacobsen skulle presenteres som partiets fører. Deretter skulle det organiseres studiesirkler som jobbet i det stille frem til høsten 1935. Først da skulle partiet starte opp med utadrettet agitasjon. Samtidig skulle de lansere sitt eget forlag med det passende navnet Viking. Senest 1. januar 1936 skulle partiet lansere sin egen avis.[26] Fürst var åpen for at partiet kunne stille til valg allerede høsten 1936.[27]

Av disse konkrete punktene har jeg kun funnet ett eksempel på at det ble noe mer enn møtevirksomhet og programarbeid: I juli 1935 kunne man lese i *Ragnarok* at: «NORSK SOCIALISTISK ARBEIDERRESING heter et nytt nasjonalt parti som for en tid siden er anmeldt til justisdepartementet.»[28] Om dette faktisk skjedde er uklart, men uansett stilte partiet aldri til valg. Årsakene til at N.S.A. aldri ble realisert var blant annet manglende oppslutning internt i kretsen. Flere av medlemmene hadde på dette tidspunktet innsett at de ytre forutsetningene for at en nasjonalsosialistisk massebevegelse skulle lykkes i Norge manglet. Hvilke forutsetninger var det snakk om, og hvorfor var de fraværende her til lands?

Stanley G. Payne har identifisert flere faktorer som han mener var en forutsetning for fremveksten av fascistisk massebevegelser. Payne konstaterer at fascistiske bevegelser hadde størst appell i de nye statene, som ble etablert på 1860- og 1870-tallet, og ikke blant de eldre statsdannelsene i vest og nordvest-Europa. Årsaken til dette er, ifølge Payne, at etablerte stater, som han definerer som eldre enn tre generasjoner, med et liberalt og demokratisk politisk system, som er eldre enn én generasjon, gir dårlig grobunn for fascistiske massebevegelser.[29] Norge anno 1935 var en slik stat.

Trusselen fra en revolusjonær venstreside var en annen viktig innenrikspolitisk faktor for fremveksten av fascistiske massebevegelser. Det norske Arbeiderpartiet hadde vært revolusjonært på 1920-tallet, men på 1930-tallet la det over til en reformerende og demokratisk vei til sosialismen. Dette førte til at høyreradikale og fascistiske advarsler om en snarlig revolusjon fremsto som lite troverdig. Særlig etter kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepar-

Tidsskriftet Ragnarok september 1935. Foto: Wikimedia Commons

tiet i 1935. Her er vi inne på et av de andre punktene til Payne, som hadde betydning i Norge: Fascistiske bevegelser var avhengig av at store grupper bønder og arbeidere ikke var representert innenfor det eksisterende politiske systemet. I Norge var situasjonen motsatt: Ikke bare var de representert, gjennom Arbeiderpartiet og Bondepartiet, men med kriseforliket fant disse to sammen i felles interesser. En eksisterende nasjonalistisk tradisjon, som Norge hadde, var en annen forutsetning for fremveksten av fascistiske bevegelser, men to andre faktorer hindret at denne kunne utnyttes av norske fascister. For det første hadde Norge få, om noen territoriale krav ovenfor andre stater. Slike krav var viktige for suksessen til italienske fascister og tyske nasjonalsosialister. For det andre hadde ikke Norge lidd noe ydmykende tap eller på annen måte tapt internasjonal anseelse i forbindelse med Den første verdenskrig. Tyskland hadde tapt krigen, med de materielle og psykologiske belastningene det medførte. Italia tilhørte den seirende siden, men hadde ikke fått oppfylt sine territorielle krav. Begge deler var viktige for oppslutningen til de fascistiske bevegelsene.[30]

Roger Griffin, en annen ledende ekspert på den europeiske fascismen, har kommet frem til noen av de samme konklusjonene som Payne: En fascistisk bevegelse har kun muligheter til å gjennomføre en vellykket revolusjon når et liberalt demokrati befinner seg i en spesielt sårbar situasjon. Det politiske systemet må være modent nok til å ekskludere trusselen om et militært eller monarkisk kupp, samtidig som det mangler den nødvendige konsensusen i befolkningen om liberale og demokratiske verdier, samt de politiske prosedyrene knyttet til disse. Ifølge Griffin er en viktig årsak til den manglende oppslutningen i stabile demokratier fascismens avvisning av alle eksisterende politiske ideologier samt dens radikale etiske og sosiale mål.[31] Den spansk-amerikanske sosiologen og statsviteren Juan J. Linz har pekt på mange av de samme årsakene som Payne og Griffin. Han har i tillegg fremhevet at fascismen var en *late-comer* blant de politiske ideologiene, noe som førte til at det fantes et begrenset politisk rom som den kunne etablere seg i.[32] I Norge manglet helt klar det politiske rommet, som Linz fremhever. Bønder og arbeidere var allerede organisert i bevegelser og politiske partier som ivaretok deres interesser. Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvet konkluderte allerede i 1980 med at de fleste forutsetningene for en fascistisk massebevegelse manglet i Norge.[33] Når det er sagt: Nasjonal Samling var ikke en fullstendig fiasko de første årene, og NS var uten tvil det mest vellykkede fascistiske partiet i mellomkrigstidens Norge. Vidkun Quisling hadde politisk erfaring på regjeringsnivå, og han ble i 1933 støttet av en rekke innflytelsesrike personer.

Ragnarok-kretsen var en gruppe revolusjonære idealister uten særlig realpolitisk erfaring, som satt prinsipper foran innflytelse. Dette preget deres politiske strategi. Oppslutningen om Walter Fürsts partiplaner var som nevnt lav. Flere medlemmer hadde etter de dårlige erfaringene i Nasjonal Samling mer eller mindre gitt opp den tradisjonelle partipolitikken i 1935. For disse lå fremtiden i en kulturkamp, som over tid skulle spre nasjonalsosialismens ideer i det norske samfunnet. Dette synet vant frem i kretsen. Ragnarok eksisterte i ti år (1935-1945), og skrev om politikk og kultur fra et nasjonalsosialistisk perspektiv. Tidsskriftet hadde et opplag på 3000, og ble lest av både støttespillere og motstandere. Kretsens medlemmer sto også bak Den frivillige arbeidstjenesten (A.T.), en «upolitisk» organisasjon som søkte å mobilisere norsk ungdom. I 1938/39 besto den av ca. 1000 aktive medlemmer fordelt på elleve lokallag. Dette på et tidspunkt da Quislings parti var redusert til en politisk sekt. Med gode kontakter i Bondelaget og fortsatt medlemsvekst kunne A.T. blitt det Nasjonal Samling og Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning aldri ble i mellomkrigstidens Norge: en fascistisk massebevegelse. 9. april satt en stopper for dette.[34] ✤

Kenneth Kreppen f. 1978, master i historie ved Universitetet i Oslo med oppgaven «Fra partipolitikk til kulturkamp: Valg av politisk strategi blant norske nasjonalsosialister 1933-1940».

NOTER

1 Danielsen, *Høyres Historie 2,* 172.

2 Furre, *Norsk historie 1914-2000,* 32-97.

3 Bruknapp, «Ideene splitter partiet.», 9.

4 Emberland, *Religion og rase,* 112; Sturmabteilung (SA) var det tyske nazipartiets paramilitære avdeling.

5 Emberland, *Religion og rase,* 112.

6 Dahl, *Vidkun Quisling: En fører blir til,* 265-266.

7 Emberland, *Religion og rase,* 231-232.

8 Jacobsen, *Amerikansk Industriorganisation,* 23, 34-36.

9 Jacobsen, «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 61

10 Emberland, *Religion og rase,* 248-249.

11 PA Hans S. Jacobsen «Forslag til program for en sammenslutning av Fedrelandslaget, 'Tidens Tegn' (evnt. Frisinnede Folkeparti), Nasjonal Samling og Norge Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti»; NNSAP var en politisk sekt som aldri stilte til valg. Se Emberland, *Religion og rase* for partiets historie.

12 Jacobsen «Vidkun Quisling og N.S.» i *Ragnarok* 1937, 61-62; Bruknapp, «Ideene splitter partiet.», 10-11, 15.

13 Emberland, *Religion og rase,* 262.

14 Bruknapp *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-1940,* 105.

15 PA Hans S. Jacobsen «Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

16 PA Hans S. Jacobsen «Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

17 Griffin, *The Nature of Fascism,* 37, 40-41.

18 Payne, *A History of Fascism 1914-1945,* 14.

19 PA Hans S. Jacobsen «Lover og retningslinjer for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

20 PA Hans S. Jacobsen «Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

21 PA Hans S. Jacobsen «Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

22 PA Hans S. Jacobsen «Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

23 Se for eksempel valgprogrammet for Nasjonal Samling i 1933 og Program for Norges Nasjonalsocialistiske Arbeider-Parti & Retningslinjer for NNSAP. Begge i PA Hans S. Jacobsen.

24 PA Hans S. Jacobsen «Program for Norsk Sosialistisk Arbeiderreisning».

25 For mer om dette på norsk se Emberland, *Religion og rase,* 22.

26 PA Hans S. Jacobsen «Brev frå Walter Fürst til 'Kampfeller'» datert 30.3.1935.

27 PA Hans S. Jacobsen «Brev fra Walter Fürst til 'Fosterbrødre'» datert 8.4.1935.

28 Notis i *Ragnarok* 1935, 131.

29 Payne, *A History of Fascism 1914-1945,* 486, 489.

30 Payne, *A History of Fascism 1914-1945,* 489.

31 Griffin, *The Nature of Fascism,* 211, 45.

32 Linz, «Political Space and Fascism as a Late-Comer», 153-178.

33 Hagtvet & Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling» , 639-644.

34 Ragnarok-kretsens politiske prosjekter er beskrevet nærmere i Kreppen, *Fra partipolitikk til kulturkamp.*

LITTERATUR

Bruknapp, Dag Olav. *Nasjonal Samling og rasespørsmålet 1933-1940.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, høsten 1972.

Bruknapp, Dag O. «Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS's utvikling». I *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling,* 9-47. Redigert av Stein Ugelvik Larsen & Rolf Danielsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.

Dahl, Hans Fredrik. *En fører blir til.* Oslo: Aschehoug, 1991.

Danielsen, Rolf. *Høyres Historie 2: Borgerlig oppdemmingspolitikk 1918-1940.* Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS, 1984.

Emberland, Terje. *Religion og rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge 1933-1945.* Oslo: Humanist Forlag 2003.

Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil.* 5. Opplag. Oslo: Det Norske Samlaget, 2010.

Griffin, Roger. *The Nature of Fascism.* Oxford: Routledge, 1991.

Hagtvet, Bernt & Jan Petter Myklebust. «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling: A study in the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945». I *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism*, 621-650. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet & Jan Petter Myklebust. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

Kreppen, Kenneth. *Fra partipolitikk til kulturkamp: Valg av politisk strategi blant norske nasjonalsosialister 1933-1940.* Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2015.

Linz, Juan J. «Political Space and Fascism as a Late-Comer: Conditions Conducive to the Success or Failure of fascism as Mass Movement in Inter-War Europe». I *Who were the Fascists: Social roots of European Fascism,* 153-189. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet & Jan Petter Myklebust. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

Payne, Stanley G. *A History of Fascism 1914-1945.* Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1995.

KILDER

Jacobsen, Hans S. Amerikansk *Industriorganisation: Fordismen.* København: Jespersen og Pios Forlag, 1929.

Privatarkiv Hans Solgaard Jacobsen, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo.

Ragnarok, årgang 1935, 1937.

FN-dagen blir markert ved en skole i Karachi Pakistan, 1952. Barna er kledd ut i kostymer som representerer ulike land.
Foto: UN Photo, Flickr

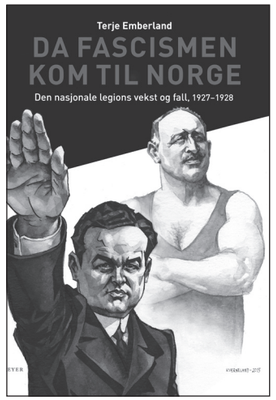
BOKMELDINGER

Terje Emberland
Da fascismen kom til Norge. Den nasjonale legions vekst og fall 1927–1928
Anmeldt av Martin Asabø Ringdal

Lars Ivar Hansen m.fl.
The protracted Reformation in Northern Norway: Introductory studies
Anmeldt av Didrik Dyrdal

Gro Sandkjær Hanssen m.fl..
Kompakt byutvikling- Muligheter og utfordringer
Anmeldt av Anilton Delgado

Tom Buk-Swienty
1864- Den dansk-tyske krigen som forandret europa
Anmeldt av Erik Edvardsen

Vittig spenning om sirkus-fascistene på 1920-tallet

DA FASCISMEN KOM TIL NORGE. DEN NASJONALE LEGIONS VEKST OG FALL, 1927–1928

Terje Emberland,
Dreyer forlag, 2015

Terje Emberlands nye bok tar for seg Norges første fascistbevegelse, *Den nasjonale legion*. Her beskrives bevegelsens turbulente år med sirkus, sterke menn, klassekamp og nevekamp i nasjonenes tjeneste. Boken er et stykke historisk nybrottsarbeid, da det aldri tidligere har vært skrevet noe lengre om denne bevegelsen. I forordet forklares dette med bevegelsens korte levetid; fra våren 1927 til samme årstid 1928. Krydret med fargerike skikkelser, var Legionen anført av selveste sjefs-eksentrikeren, Karl Meyer. At bevegelsens fører i de brede lag ble oppfattet som en politisk klovn, forklarer på den ene siden at det er skrevet lite om den. På en annen side er dette helt uforståelig. Emberland skriver godt og med en vittig undertone. Dette gjør boken lettlest, engasjerende og tidvis svært morsom. Ved flere anledninger tar man seg i å humre over bokens beskrivelser.

Boken er utsmykket med en håndfull tegninger av illustratør Steffen Kverneland.[1] Hans *film noir*-aktige strek gir boken en følelse av å være kriminalroman. Dette faller pent på plass med Emberlands tidligere erfaring med krimsjangeren. Bokens innhold i form av svindel, innbrudd, overfall og vold, er åpenbare sjangertrekk. Bokens kronologiske utforming blir på mange måter også lik en kriminalroman. Emberland nøster opp trådene som gjorde fascismen tiltrekkende for mengder av nordmenn. Dette er spennende for alle som interesserer seg for radikaliseringsprosesser.

Først og fremst er boken et spennende dykk inn i de turbulente 1920-årene. Her finner vi nasjonen nærmest i en tilstand av oppløsning, med ekstremiteter i alle politikkens himmelretninger. Emberland beskriver uroen nærmest fotografisk:

> Under storstreiken i 1921 nedla de ansatte ved Kristianias Elektricitetsverk arbeidet, og byen ble nesten mørklagt. På Grand Café var stearinlys i tomflasker eneste belysning, og utenfor beveget massen av streikende seg langsomt på Karl Johan i stummende mørke mens bytrikken gled forbi som en lysende sankthansorm. Stemningen var illevarslende, og borgersamfunnet satt i høyeste alarmberedskap. Lastebiler fulle av soldater rullet gjennom gatene, og rundt Østbanen og Akershus-kaien var det oppført barrikader bevoktet av gardister med ordre om å skyte. Mange oppfattet det hele som forspillet til revolusjon. (s.24–25)

Boken tar oss med til en tid der det norske samfunnet for oss i dag kan fremstå fremmed. Dagens debatt om hvorvidt Oslo er en delt by eller ikke, virker meningsløs i sammenligning. Dette var en tid da Akerselva skilte frontene i en klassekrig. Som følge av Arbeiderpartiets radikalisering førte revolusjonsfrykten til at høyresiden gikk i en mer autoritær retning. På vestkantskolene ble det dannet fascist-ungdomsklubber som ofte braket sammen med arbeiderungdom fra østkanten. I tidsskriftene tilknyttet Unge Høire ble det vist sympati med utviklingen i Mussolinis Italia. (s.29)

Det er absurd å lese om at en organisasjon *Bygdø Vern* ble opprettet for å holde revolusjonen unna halvøya – med alle nødvendige midler. *Norges Samfunnsvern* ble i all hemmelighet tildelt skytevåpen og politifullmakter. De skulle bistå politiet når revolusjonen kom og ble i praksis Norges kontrarevolusjonære organisasjon. De ble trent på taktisk krig i urbane strøk, og i Oslo-marka og på øyene i fjorden var det jevnlige skytetreninger. Det var altså innenfor disse rammene at Norges første fascistbevegelse, *Den nasjonale legionen* vokste frem.

Emberland beskriver som nevnt godt det eksotiske persongalleriet som utgjorde Legionen. Som fascistbevegelser flest, var også Legionen frontet av en sterk og karismatisk lederskikkelse. Den eksentriske eventyreren, aksjespekulant, gentlemanstyven, grossisten og politiske rabulisten, Karl Meyer. Som sønn av en høyesterettsadvokat, vokste han opp i en velstående familie på Oslos vestkant. Han levde et omflakkende ungdomsliv finansiert av sin far. I 1908 fikk han, som mange andre med ham realisert USA-drømmen – også finansiert av faren. Den unge Meyer fortsatte sin omflakkende livsstil på den andre siden av Atlanteren, der han forsøkte seg i en rekke bransjer. Hans eksentriske personlighet var speilet i hans fleksible moralforståelse.

Emberland nøster opp trådene som gjorde fascismen tiltrekkende for mengder av nordmenn.

Emberland beskrivelser av Meyers utspekulerte og moralsk tvilsomme forretningskarriere er verdig sin egen bok. Denne delen påkaller spesielt den tidligere omtalte humringen. Hans salg av dårlige penner til navn han fant i dødsannonser er én ting. Hans karriere som innbruddstyv i Brooklyns velstående nabolag, noe helt annet. Med tilnavnet «Raffles of the Heights» oppnådde han kjendisstatus både i New York og i Norge før han ble deportert til hjemlandet.

Etter å ha prøvd seg som journalist, bedrevet kulldrift i den lovlige gråsone på Svalbard, etablerte han seg så som kynisk aksjemegler under den såkalte «jobbetiden». Som han selv sa så hadde han «tjent fire formuer og tapt fem». (s.70) Hans utspekulerte metoder fra yrkeslivet ble med videre da han dannet *Den Nasjonale Legion.*

Føreren, Karl Meyer innehar naturlig nok bokens hovedrolle, men den er også spekket med andre fargerike karakterer: «Norges sterke mann», sirkusdirektør Karl Norbeck var sentral i bevegelsen. Dette var en mann kjent for å flekse muskler ikledd leopardskinn og bryte med bjørner. Norbeck var typen som mente at Norge bare kunne reddes av ren styrke. 25 stykk ekte norske mannfolk var nok til å rydde opp på Stortinget, mente Norbeck.

I boken dukker det også opp en rekke kjente navn innen kultur og politikk under mellomkrigstiden. Til tross for dens korte eksistens blir flere av disse preget av Legionen på ulikt vis. Noen danner forent front med Legionen mot bolsjevismen, andre snuser i periferien. Atter andre tar direkte avstand fra bevegelsen og kjemper imot. Forfatteren Erling Winsnes er en skikkelse av den første kategorien. Han gjør seg bemerket innenfor norsk nyhedendom og reaksjonære bevegelser under hele perioden. I denne historien dukker han opp som en av Legionens viktigste ideologer.

En annen var arkitekt og gårdeier Eugen Nielsen som senere gjør seg bemerket som en av mellomkrigstidens største antisemittiske konspirasjonsteoretikere. Han skulle senere danne *Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti* i 1932 og utgi avisen *Fronten*. Emberland indikerer at Nielsens antisemittisme er en direkte følge av hans tid i Legionen. Han skal ha oppdaget «hvordan alt hang sammen» etter å fått låne en bok av Winsnes. Dette var en utgave av «proto-nazisten» general Ludendorffs bok Frimureriets avsløringer. (s.138) Dette skulle lede Nielsen til å danne *Antiforlaget* og inn på en livslang sti av paranoid verdensanskuelse.

En som imidlertid på ingen måte delte Karl Meyers politiske syn var hans egen bror, Håkon Meyer[2]. Han var aktiv i arbeiderbevegelsen og deltok som bråkmaker ved flere av Legionens møter. Det samme leser vi at den unge Einar Gerhardsen gjorde. Den fremtidige landsfaderen skulle angivelig også ha fått seg noen «minneverdige lusinger» i møtet med Legionens ordensvern. (s.96) Brødreparet Håkon og Karls veier skulle med krigen ta ironiske vendinger: Karl ble motstandsmann, mens antifascisten Håkon gikk til *Nasjonal Samling.* (s.186)

Selv om Legionen brukte fascist-betegnelsen om seg selv, er spørsmålet om den var fascistisk et gjennomgående tema i boken. I perioden mellom bevegelsens vekst og fall, er Legionen i stadig endring. De beveget seg i spennet mellom det populistisk, med et påfallende likt partiprogram som vår egen tids FrP, til det autoritære og høyrerevolusjonære. Dette siste min-

ner med legionærenes voldsbruk og antidemokratisk retorikk, om samtidens svart- og brunskjorter. Legionen manglet imidlertid det revolusjonære elementet og ble aldri en rendyrket fascistisk bevegelse, til tross for at den delte mange av de vesentlige trekkene.

I siste kapittel forsøker Emberland å forklare hvorfor denne høyrerevolusjonen uteble. Fra å arrangere massemøter for tusenvis av mennesker og verve medlemmer i hundretall, forsvant Legionen ut av historien et drøyt år etter den ble etablert. Han skisserer valgnederlaget i 1927 som et brudd i bevegelsens historie. På den ene siden førte valgnederlaget til at Meyer ble avsatt og en maktkamp fulgte innad i Legionen. Bevegelsen ble fra da av også ytterligere radikalisert. Antisemittiske konspirasjonsteorier ble forklaringen på nederlaget og hvorfor den nasjonale reisningen uteble. «Sirkus Meyer» og legionærenes omgang med vold, eksemplifisert med det brutale overfallet på fagforeningslederen Johan Ødegård, førte til en synkende oppslutning. Emberland gir derfor Karl Meyer et personlig delansvar for at fascismen ikke fikk gjennomslag i Norge på 1920-tallet.

På den andre siden representerer valget i 1927 et brudd på nasjonalt plan. Etter Arbeiderpartiets valgseier og Hornsrud-regjeringens rekordkorte regjeringstid, trakk regjeringens seg etter mistillitserklæringen. Dette viste hele den revolusjonsfryktende høyresiden at Arbeiderpartiet spilte etter demokratiets regler. Minkende arbeidslivskonflikter på 1930-tallet og den senere Hovedavtalen, gjorde at klassekrigen mistet mye av piffen. Den folkelige skepsisen mot fascismen økte, og da Vidkun Quisling dannet Nasjonal Samling 17. mai 1933, var norsk fascisme på vikende front. NS-fascistene forble en politisk sekt som først ble vekket og kunstig holdt i live av de tyske okkupantene.

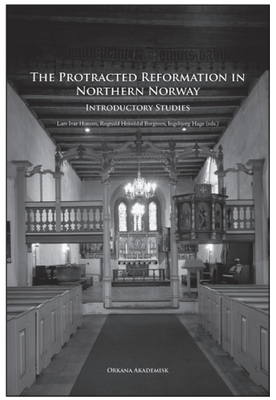
Boken er som nevnt til tider svært vittig. Mye av dette skyldes karakterene og situasjonenes ufrivillige komikk, men også Emberlands stil. Til tross for sine komiske kvaliteter, tematiserer boken noe høyst alvorlig. Fascismen som politiske fenomen kunne for dens kritikere på 1920-tallet virke latterlig. For andre var den svært appellerende. I lys av krigen mister denne bevegelsen mye av sin komiske uskyld. At Legionens første massemøte medførte «at verdige Oslo-borgere klatret opp på stolsetene i jubelrus»,(s.16) er med våre øyne absurd. Det er også skremmende! Nettopp dette ønsker Emberland å kommunisere. Faren i det tilsynelatende banale. Fascismen er på ingen måter død, den har bare skiftet ham. Det er opp til oss å avkle vår tids Meyere og legionærer.

Martin Aasbø Ringdal, f. 1985. Masterstudent i historie ved Universitetet i Oslo

NOTER

1 Kjent for grafiske verk som blant annet *De knyttede never* (1993) om «den ariske kjempen» Jonas Fjeld og *Munch* (2013).

2 Håkon Meyer er også omtalt i Sørensen, Øystein. Fra Marx til Quisling. *Fem sosialisters vei til NS.* Dreyer. Oslo 2012 (1983).

Sprikende forskning om reformasjonen i Nord-Norge

THE PROTRACTED REFORMATION IN NORTHERN NORWAY: INTRODUCTORY STUDIES

Lars Ivar Hansen, Rognald Heiseldal Bergesen og Ingebjørg Hage (red.)
Orkana Akademisk, 2014

Boken *The Protracted Reformation in Northern Norway* presenter den innledende delen av forskningen til prosjektgruppen med samme navn, som er tilknyttet Universitetet i Tromsø. Den har som mål å utforske utviklingen og effekten over lengre tid av overgangsprosesser, som reformasjonen utløste (s.7). Geografisk dekker den Nord-Norge og Fennoskandia, som er et akademisk begrep for den nordlige delen av Norden, Karelen og Kolahalvøya. Boken inneholder samt 13 artikler av forskjellige forfattere, som spriker vidt i tema, faglig og språklig kvalitet, og i lengde. Mange av artiklene er velskrevne og omhandler spennende temaer, men de er for sjelden i dialog med hverandre og tilfører hverandre få perspektiver. Boken fungerer derfor bare i begrenset grad som helhet. Dette må sees i sammenheng med at boken presenterer resultatene fra forskningsgruppens første møte, og derfor viser et utgangspunkt for forskning heller enn fullmodne resultater. I tråd med dette utgangspunktet sikter boken på et akademisk publikum med interesse for reformasjonen i Norden.

Lars Ivar Hansen, som er professor i middelalderens og tidlig nytids historie ved UiT, har skrevet bokens introduksjon, Han gjør en god jobb med å introdusere de forskjellige artiklene. Introduksjonen deler artiklene inn i tematiske grupper, hvorav de viktigste er (1) politisk bakgrunn og organisatoriske følger av reformasjonen, (2) rollen til kirkekunst, liturgi og litteratur, (3) den sosiale og profesjonelle tilstanden til presteskapet etter reformasjonen og (4) relasjonene til samene, samt tre enkeltstående artikler. Introduksjonen gir et godt overblikk over disse artiklene og kan hjelpe leseren med å fastslå hvilke hun eller han ønsker å lese. Derimot hadde introduksjonen tjent på en mer omfangsrik diskusjon av forskningsprosjektet og hvorfor det er viktig. Det kommer ikke fram om reformasjonen i Nord-Norge først og fremst er relevant for dem med en interesse for regionen, eller om den kan tilføre den norske eller internasjonale forskningen nye perspektiver. Slike perspektiver kunne for eksempel være reformasjonens særpreg i et perifert område eller påvirkningen på en delvis hedensk gruppe: samene. Hvis det første er tilfelle, er det litt uklart hvorfor gruppen utgir samlingen på engelsk når de aller fleste bidragsyterne er norske.

Boken inneholder tre artikler som innehar sine egne tematiske kategorier. Arnold Otto (arkivar ved Paderborn bispedømme) starter bokens hoveddel med en oversikt over den tyske litteraturen om reformasjonen. Artikkelen gir en bra oversikt over tysk forskning og kan hjelpe forskere til å finne relevante bokserier og verker. Tysk forskning preges av et sterkt skil-

le mellom katolske, protestantiske og sekulære grupperinger, og lange bokserier med litt intetsigende navn som *Schriften für Reformationsgeschichte* (Skrifter for reformasjonshistorie) (s.18). Den neste av de enkeltstående artiklene er Anne Irene Riisøys (førsteamanuensis ved Høgskolen i Buskerud og Vestfold) velskrevne tekst om reformasjonenes betydning for kriminalisering av seksualitet. Den argumenterer overbevisende for at slike lover stammer fra middelalderen, og ikke kom med reformasjonen. Evgeny Khodakovsky (Associate Professor ved Statsuniversitetet i St. Petersburg) avslutter boken med en artikkel om kirkereformer i Russland på 1600-tallet, som han argumenter hadde likheter med reformasjonen i Vest-Europa. Artikkelen er spennende, men går ikke i dybden og har lite tematisk til felles med resten av boken. Det siste er et problem for alle de enkeltstående artiklene, hvorav ingen handler om Nord-Norge eller Fennoskandia.

Per Ingesman (professor ved Aarhus Universitet) åpner bokens politiske og organisatoriske del med en artikkel om «konfessjonalisering» i Danmark. Begrepet kommer fra tysk historieskrivning og betegner forsøket på å fastslå hva protestantismen betydde. Artikkelen viser hvordan luthersk ortodoksi ble utviklet i Danmark og argumenterer for at begrepet konfessjonalisering kan være nyttig for å forstå reformasjonen i Skandinavia, og kanskje bør erstatte prosjektets betegnelse «protracted Reformation». I den neste artikkelen presenter Magne Njåstad (førsteamanuensis ved NTNU) den politiske historien til Jemtland i tiårene rundt reformasjonen. Området gjennomgikk en turbulent periode fordi det sekulært var en del av det norske kongedømmet, men religiøst lå under svenske Uppsala, hvor reformasjonen startet tidligere enn i Norge. Artikkelen beskriver godt hvordan en avsidesliggende region ble trukket inn i internasjonal politikk og hvordan jemtene også var aktører, men kan ikke helt underbygge alle dens konklusjoner med tilstrekkelig bevis. I delens siste artikkel utforsker Sigrun Høgetveit Berg (PhD ved UiT) den økonomiske betydningen til Trondenes kannikgjeld, det vil si et prestegjeld styrt av kanniker, for Nidaros bispedømme. Artikkelen lider litt av hyppig bruk av metaforen «juvelen i Nidaros' krone», som mister litt av glansen etter noen gjentagelser.

I tråd med dette utgangspunktet sikter boken på et akademisk publikum med interesse for reformasjonen i Norden.

Arne Bugge Amundsen (dekan ved UiO) starter delen om kirkekunst, liturgi og litteratur med en studie av kirkeinteriør i Sør-Norge. Den velskrevne artikkelen viser hvordan reformasjonen førte til både ødeleggelse og gjenbruk av katolsk kirkeinteriør, avhengig av økonomi og om det kunne gjentolkes protestantisk. Artikkelen er en av de få tekstene som fungerer godt i dialog med andre artikler, og viser hvordan konfessjonaliseringen som Ingesman diskuterer utfoldet seg i norske kirker. Man kunne ønsket litt mer informasjon om hvordan folket reagerte på endringene i kirkene, men her mangler nok kildegrunnlaget. Artikkelen har mange relevante og vakre bilder som viser de protestantiske nyvinningene i kirkeinteriør. En av styrkene til boken generelt, er at den har mange relevante bilder som gjør artiklene lettere å forstå. Etter Amundsens tekst følger Michael Schmidts (professor ved UiT) artikkel skrevet på tysk språk om et *Armarium*, en boksamling, oppbevart i Trondenes. Selv om studiet av boksamlingen er spennende kaster den ikke lys over reformasjonen, bortsett fra at boksamlingen kan ha inneholdt protestantiske bøker før omveltningene i 1537.

I delen om den sosiale og profesjonelle tilstanden til presteskapet undersøker Ingebjørg Hage (professor ved UiT) og Roald Kristiansen (førsteamanuensis ved UiT) de nord-norske prestenes økonomiske og sosiale historie. Denne delen er kanskje bokens sterkeste avsnitt fordi den bruker mange konkrete eksempler og tall som gjør framstillingen faktabasert, jordnær og spennende. Man får innsyn i prestenes livskår når for eksempel Kristiansen skriver om at presten Hartvig selv måtte betale for kirketaket som ble ødelagt tre ganger under storm (s.131), eller når Hage forteller at Kapellan Molde hadde to hester, 15 kuer, 20 sauer og 16 geiter (s.158). Artiklene presenterer relevante tall om hvor lenge prestene levde, hvem de giftet seg med, hva de tjente og hvor mange dyr de hadde. De to artiklene fungerer også godt sammen og belyser litt forskjellige sider av samme tema. Kristiansens artikkel er spesielt god på familienettverk og giftermål, mens Hages artikkel er sterk på eiendomsforhold. Artiklene viser hvordan prestene utgjorde en lokal elite med relativ velstand i forhold til allmuen, men at kårene var harde og at de lett kunne miste overklassestatusen.

Delen om reformasjonen og samene er kanskje avsnittet med mest potensiale fordi Nord-Norge her kan ha hatt spennende trekk som skiller seg fra tilstanden ellers i Europa. Dessverre har flere av artiklene i delen betydelige mangler. Den starter sterkt med Siv Rasmussens (PhD-student ved UiT) artikkel som argumenter for at samene i betydelig grad var preget av katolisisme og kristen synkretisme da reformasjonen kom. Hun gjør forskningen samfunnsrelevant ved å argumentere mot framstillingen i skolen av at Thomas von Westen kristnet samene på starten av 1700-tallet. De to neste artiklene tynges ned av deres utstrakte bruk av teori. Dikka Storm (kurator og førsteamanuensis ved UiT) bruker geografen Doreen Masseys forståelse av rom for å kaste lys på misjonsnettverk i nord, mens Rognald Heiseldal Bergesen (postdoktor ved UiT) bruker kunsthistorikeren Hans Beltings konsepter om bilde for å forstå stereotype vestlige framstillinger av liggende samer. Dessverre hindrer mer enn hjelper disse teoriene historieframstillingen. Det er for eksempel ikke lett å forstå setninger som «we should understand space as a sphere of possibility based on contemporary plurality, as a sphere in which distinct trajectories coexist and which therefore is characterized by a coexisting heterogeneity.» (s.187) For ordens skyld bør det nevnes at bokanmelderen ikke liker tung teoribruk i historie, og at andre kanskje forstår og får mer ut av forfatternes framgangsmåter.

For å oppsummere boken varierer dens artikler betydelig i tema, faglig og språklig kvalitet og i lengde. Verket hadde hatt godt av et sterkere geografisk fokus på Fennoskandia og mer dialog mellom bidragene. Når det gjelder kvalitet, har boken mange sterke artikler, men også en del som virker uferdige. Dette er forståelig fordi boken presenterer de første resultatene fra forskningsgruppen, som framover vil ha mer tid til å utforske og utvikle temaene. Jeg mener denne boken hadde vært bra materiale for en digital utgivelse fordi den har et smalt fokus og representerer et bestemt ledd i en forskningsprosess. Dessverre har denne utgivelsformen lav prestisje, så det er forståelig at forskningsgruppen presenterer resultatene sine i bokform. Boken passer for akademikere med interesse for reformasjonen i Norden. Den gode oversikten over artiklene i innledningen gjør det lett å velge de mest relevante bidragene.

For å oppsummere boken varierer dens artikler betydelig i tema, faglig og språklig kvalitet og i lengde.

Didrik Dyrdal, f. 1988, master i historie ved London School of Economics og Columbia University.

Et godt bidrag til diskusjon om kompakt byutvikling i Norge

KOMPAKT BYUTVIKLING – MULIGHETER OG UTFORDRINGER

Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger Lise Saglie (red.)

Universitetsforlaget, 2015

Antologien «Kompakt Byutvikling» er hovedsakelig skrevet på grunnlag av forskningsprosjektet «Håndtering av motstridende hensyn i kompakt byutvikling». Dette prosjektet er en koordinert innsats mellom ulike norske og utenlandske universiteter. Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) har ledet prosjektet. Hege Hofstad, Inger-Lise Saglie og Gro Sandkjær Hansen er antologiens redaktører. Hofstad og Hansen er forskere ved NIBR, og Saglie er professor ved Institutt for landskapsplanlegging på universitetet i Ås. I tillegg har boken 14 bidragsytere som har bidratt til de ulike kapitlene.

«Kompakt Byutvikling» er relevant for historieinteresserte fordi den ser på norsk byutvikling siden 1990, men hovedfokuset er på dagens norske byutviklingslovgivning og hvordan den praktiseres. Hovedtemaene i antologien er håndtering av motstridene hensyn i kompakt byutvikling og effektene av dette for sosial og miljømessig bærekraft. Redaktørene innrømmer i boken at hovedspørsmålene de stiller er omfattende og vanskelige å besvare. Men i avslutningskapittelet uttrykker de ydmykt at antologien har tatt debatten i den norske kontekst ett steg videre.

Dette er et grundig og godt gjennomført verk som gir leseren en forståelse av hva uttrykket kompakt byutvikling (også kalt fortetting) består av, og hvorfor det har vært en nasjonal areal-politikk siden 1990-tallet. Boken er delt i fem deler og består av 19 kapitler. Tematisk dekker antologien mange temaer, med kapitler som «Iscenesettelser av den kompakte byen – som visuell representasjon, arkitektur og salgsobjekt», og «Meningsbrytninger og involveringer i planprosesser i et demokratiperspektiv». Men boken klarer å beholde en gjennomgående rød tråd til tross for det.

Del 1 – Den kompakte byen

De første kapitlene presenterer idéen om den kompakte byen. Den stammer fra Brundtlandkommisjonens rapport Our Common Future som ble publisert i 1987. Den kompakte byen er kjennetegnet ved å ha: «[…] tett bebyggelse (fortetting) med klar grense mot omland, i urbane områder som er bundet sammen ved hjelp av offentlig transport, og hvor innbyggerne har kort avstand mellom bosted, arbeidsplasser og servicetilbud» (s. 15). Uttrykket den kompakte byen har også som mål å balansere mellom de tre dimensjonene i bærekraftbegrepet, sosial, økonomisk og miljømessig utvikling.

For historieinteresserte kan kapittel tre være interessant. "Ideen om den kompakte byen i norsk sammenheng", tar for seg årsakene til hvorfor kompakt byutvikling har dominert norsk arealpolitikk. Det har blitt skrevet av Saglie, Petter Næss og Kine Halvorsen Thorén. Alle er forskere ved universitetet i Ås. Kapittelet tar opp hvordan den norske byutviklingen siden 1960-tallet har utviklet seg å være tilpasset bilbruk og derfor var byspredning hovedtendensen i Norge. Etter publiseringen av Brundtlandkommisjonens rapport ble det satt i gang en diskurs om fortetting som modell for miljøvennlig byutvikling i Norge. Forskningsprosjektet Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling (NAMIT) var starten på den diskursen. NAMIT-prosjektet «viste at det var store miljøgevinster å hente ved å erstatte byspredning med kompakt byutvikling» (s. 39). Denne kunnskapen ble implementert i norsk arealpolitikk på begynnelsen av 1990-tallet, og bidro derfor til en ny trend i norsk byutvikling. Kapittelet avsluttes med en kort forklaring av faktorer som har påvirket endringen av norsk arealpolitikk. Forfatterne kunne her ha gått mer i dybden og forklart de ulike faktorene mer inngående.

Del 2 – Kompakt byutvikling som planprosess

Kommunenes styringsmuligheter i byutviklingen i Norge tas opp i kapittel fem. Sosiologen Berit Irene Nordahl har skrevet kapittelet og hevder at norske kommunepolitikere bestemmer målene for byutviklingen, mens det private markedet står for gjennomføringen av planene. Nordahl mener at det private markedet ikke fungerer optimalt og at løsningen er mer aktive politikere på kommunalt nivå. Hun foreslår bruk av virkemidler som økt bruk av ekspropriasjon – noe som potensielt kan være kontroversielt – og bred koordinering mellom kommunen og ulike grunneiere i byutviklingen. Nordahl nevner konkrete utfordringer i norsk byutvikling og foreslår løsninger på dette. Det blir gjort på en nyansert måte der hun også drøfter fordelene ved å samarbeide med det private markedet i byutviklingen.

Del 3 og 4 – Miljømessige og sosiale konsekvenser

I kapittel 9 til 15 er temaene de miljømessige og sosiale konsekvensene av kompakt byutvikling. I kapitlene som tar for seg økologiske konsekvenser diskuteres det i kapittel ni hensynet til såkalt grønnstruktur (byenes grøntområder) og naturmangfold i fortettingsprosesser. Thorén og Saglie forklarer at i de siste 25 årene har det delvis vært konflikter mellom miljøhensyn og ønsker om å fortette urbane områder. Argumenter for og imot de ulike hensynene blir presentert. To konkrete caser blir brukt for å komme fram til et svar. Konklusjonen er at miljøhensyn tas seriøst. Forfatterne kunne alternativt ha gjennomført landsomfattende undersøkelse for å få svar på sine spørsmål. Dette kunne ha gjort at deres slutning om at miljøhensyn tas seriøst ville ha hatt mer tyngde.

I del fire rettes søkelyset mot kompakt byutvikling og de sosiale konsekvensene av det. I kapittel 12 skriver arkitekten Lene Schmidt om bokvalitet og sosial bærekraft i fortettingsprosesser. Hun ser kritisk på dagens boligpolitikk og hevder at den kan medføre økt sosial segregering i samfunnet. Hun påpeker også at det er et behov for flere studier av bokvalitet og sosial bærekraft. Som resten av antologien bærer dette kapittelet preg av å være grundig gjennomarbeidet og logisk oppbygd. I tillegg er forfatteren klar på at dagens boligpolitikk kan føre til sosiale problemer og at politiske myndigheter bør gjøre tiltak som motvirker det. Det er politisk og etisk viktig at forfatteren får fram det poenget.

Del 5 – Styring og avveining mellom ulike hensyn

Del fem ser på avveining og styring mellom forskjellige hensyn i kompakt byutvikling. Avslutningskapittelet (som redaktørene har skrevet) oppsummerer, trekker sammen tråder og besvarer spørsmålet: «[h]vilke lærdommer kan vi trekke av balansering av bærekraftdimensjonene i den kompakte byen, hva er veien videre?» (s. 25) Basert på konklusjonene og funnene fra de andre kapitlene i boken, blir det konkludert med at det er en skjevhet i balanseringen mellom bærekraftdimensjonene. Miljø- og sosiale hensyn er taperne i dette til fordel for økonomiske- og visse miljømessige drivkrefter. Men det understrekes at det er komplekse mekanismer det er snakk om. Eksempelvis er rekreasjonsområder for hele Oslos befolkning et viktig mål, men bevaring av naturmangfold i byen er mindre prioritert. Forfatterne er ikke redde for å påpeke at kommunale politikere er nøkkelen for å opprette en jevn balansegang mellom de ulike hensynene. Kapittelet er godt analytisk arbeid, men jeg vil også rose forfatterne for å påpeke hva som kan være framtidige løsninger på ulike utfordringer i norsk byutvikling.

Et grundig og godt gjennomført verk

Antologien kombinerer teori og konkrete caser for å videreutvikle den norske diskusjonen om kompakt byutvikling. Antologien gjennomgår lovgivningen på området og hvordan lovverket faktisk utøves. Ambisiøse spørsmål blir stilt i starten av boken og blir besvart på en tilfredsstillende måte. Flere forskjellige emner gjennomgås uten at helheten forsvinner. I tillegg skriver redaktørene et avslutningskapittel der de samler trådene i tilfelle leseren har gått seg vill i detaljene. Det største ankepunktet er nok utelatelsen av egne kapitler om bærekraftsdimensjonen økonomi. Boken kunne i det minste hatt et kapittel som tok fatt på temaet kompakt byutviklings økonomiske konsekvenser. Dette har delvis kommet fram i boken, men forfatterne kunne ha utdypet og drøftet det i hvert fall i ett kapittel.

Antologiens hovedtemaer, konsekvensene og de motstridende hensyn i kompakt byutvikling, blir redegjort for og grundig diskutert. Leseren vil sannsynligvis sitte igjen med en klar oppfattelse av hva og hvorfor kompakt byutvikling har vært en nasjonal arealpolitikk siden 1990-tallet. Samtidig gir de konkrete eksemplene og de ulike diskusjonene i boken en dypere forståelse av emnet kompakt byutvikling. Jeg anbefaler denne boken for folk flest fordi dette er et tema som har stor innvirkning på det norske samfunnet.

Anilton Paulina Delgado (f. 1987) er utdannet historiker og lektor ved Universitetet i Oslo. Tidligere har han skrevet en masteroppgave i historie om ml-bevegelsen i Det Norske Studentersamfund.

Det brutale ved Dybbøl

1864 – DEN DANSK-TYSKE KRIGEN SOM FORANDRET EUROPA

Tom Buk-Swienty

Gyldendal Norsk Forlag AS, 2015

I boken *1864* går forfatter Tom Buk-Swienty metodisk til verks for å belyse mange sider ved Den andre slesvigske krig, fra de dårlige beslutningene som ble tatt i Danmark i tiden før krigens utbrudd 1. februar 1864, til den endelige og ydmykende fredsavtalen 30. oktober samme år. Det sentrale punktet i boken, som er dedikert de fleste sidene, er forsvaret og beleiringen av festningsverkene ved Dybbøl, hvor danskene tappert beit seg fast i landskapet til tross for den voldsomme overmakten de sto ovenfor.

I løpet av bokens litt over 300 sider tegner forfatteren et veldig dystert bilde av hvordan det var å være soldat i 1864. Dette gjør han ved å sitere og gjengi deler eller hele brev sendt til og fra frontlinjen, til og fra sønner, brødre og fedre. Mange av disse familiene følger vi fra deres første korrespondanse ved krigens utløp, til krigen er over for soldaten, noen ganger 30. oktober, noen ganger tidligere. Vi blir godt kjent med menneskenes indre sjeleliv, deres håp for fremtiden, deres følelser og deres frykt. Vi følger mange av de samme menneskene igjennom hele boken, og får vite ganske tidlig om de skal dø eller ei. Dette gjør noen av brevene i løpet av boken litt tunge å lese, da vi vet at mange av dem går i møte en brutal slutt, samtidig som de langer ut om kjærlighet til barn eller deres gifteplaner. En av historiene som gikk mest inn på meg var historien om en mor som i løpet av livet hadde fått åtte barn. Hun hadde mistet både mann og seks unger allerede før Den andre slesvigske krig startet. De to gjenlevende barna falt begge ved beleiringen og stormingen av Dybbøl festning. Man kan lese i brevene til hennes to sønner hvor mye hun frykter for deres liv, og hvor mye de betydde for henne. Hele tiden vet vi at de begge skal dø uansett hvor mye hun skulle ønske det annerledes.

Tom Buk-Swienty benytter seg mye av private og offentlige brev og uttalelser som et rammeverk for å drive handlingen fremover i boken. For eksempel er det et punkt hvor prøysserne er usikre på om de skal risikere et frontalangrep på Dybbøl eller vente noen uker mens de peprer stillingene med sitt overlegne artilleri. I stedet for bare å skrive forklaringen slik jeg skrev den nå, bruker forfatteren brev og uttalelser fra tidspunktet til å illustrere hva som faktisk var argumentene og mot-argumentene: Den prøyssiske øverstkommanderende, Prins Fredrick, ville i første omgang avvente et angrep, han mottok derfor fort et brev fra en anerkjent prøyssisk general som inneholdt blant annet: «Deres laurbær ligger ved Dybbøl… Deres kongelige Høyhet må snart dra til Dybbøl… Det gjelder den prøyssiske hærens ry og kongens stilling i Europa» (s.201). Prinsen la planer sammen med sine generaler om å storme festningen på grunn av press fra Berlin, men da han fortalte dette til sin onkel, Kong Wilhelm I, fikk han som svar at han ikke skulle risikere et stormangrep før han fått hadde gravd ut løpegraver og paralleller som lå nærmere festningen enn de 500 meterne der de allerede lå. Disse skulle brukes under stormingen. Kong Wilhelm skrev:

«På en sånn avstand kan man ikke være sikker på om det vil bli suksess. Så langt borte fra er det vanskelig å vurdere når det rette øyeblikket er kommet til stormangrepet» (s.211). Som følge av dette ble prinsen meget lettet, noen han skrev i sin dagbok: «Ingen var gladere enn jeg for at jeg ikke skulle la meg styre av politiske hensyn, men at de militære hensyn skulle være avgjørende…» (s.212). Med denne måten å drive fortellingen videre på gjør Tom Buk-Swienty historien mye mer troverdig, og gir leseren et innblikk i tankegangen til beslutningstakerne ved frontlinjen.

Bokens oppbygning

Boken er delt inn i fem distinkte deler, som hver tar for seg forskjellige hovedtemaer i boken. Samtlige av disse fem hoveddelene peker på en eller annen måte på hendelser som har noe med Dybbøl å gjøre. I tillegg har boken en innledning bestående av et intervju med en dansk veteran fra slaget, og en epilog som gjengir hvilke følger krigen hadde for soldater, sivile, samfunn og stater. Boken har også en kronologisk liste helt til slutt, hvor alle de viktigste hendelsene er notert. Dette gjør det mye lettere for en leser å følge med, da dette gir nyttige knagger å henge informasjon på, samt at det er nyttig å lese på om man er usikker på de viktigste detaljene ved hendelser. Men jeg skulle ønske at denne listen enten var på starten av boken, eller i alle fall opplyst om før boken var ferdiglest. Jeg var ikke klar over denne listen før jeg hadde lest ut det siste kapitlet, og jeg tror at jeg hadde hatt godt nytte av den. Hver av de fem hoveddelene er delt inn i mange underliggende kapitler. Disse kapitlene følger ingen streng kronologi, så det kan til tider være litt vanskelig å ha et godt grep om det faktiske hendelsesforløpet i boken. Det fremsto også merkelig for meg at delen som omhandler hele forløpet til krigen, skulle være plassert bak den delen som handler om dagen før stormingen av Dybbøl.

1864 inneholder en rekke bilder. Det meste er samtidige fotografier av oppstilte soldater, men det er også en rekke bilder an sønderskutte festningsverk og bygninger, samt soldater i kamphandlinger ved skansene. Mange av disse avbildede mennene er identifisert, noen av dem er de samme mennene vi møtte i persongalleriet, og som vi derfor har fulgt igjennom hele boken. Dette synes jeg gir en spesiell tilknytning til teksten, da mange av de ansiktene jeg så, visste jeg ville ligge istykkerrevne i en pytt før krigen var omme. I tillegg til disse fotografiene er boken full av kart, noen i ganske så god detalj. Disse kartene er til stor hjelp særlig i de partiene hvor det skjer veldig mye, hvor handlingen nesten løper fra en, som ved stormingen av skansene. I disse partiene er det til tider vanskelig å holde følge, da handlingen nesten utelukkende omhandler løping, røyk, lemlestelse, kuler og granater. Men det største problemet i disse delene er at det blir så mange lokasjoner å holde følge med, så mange fronter og skanser, at det til tider er problematisk å skjønne hvor man befinner seg. Og det er da kartene skinner. De gode kartene reddet meg mange ganger fra å lese hele partier på nytt igjen, da kartene til stadighet oppdaterte meg på troppeforflytninger og begivenheter, og fokuserte på de delene av Dybbøl hvor handlingene fant sted. Den mest kaotiske lesningen i boken, særlig i del 4 som omhandler selve stormingen, virker nesten som om er bevisst skrevet slik fra Tom Buk-Swienty sin side, da leseren sitter igjen med en overveldende følelse som følge av at det er vanskelig å følge nøyaktig hva som skjer, noe som var tilfellet i slag av denne typen. Det er vanskelig å få et klart bilde av hvor «fienden» er, hvor det er trygt og hvor det er farlig, og hvor man selv er på slagmarken - slik er også leseopplevelsen.

Det er den menneskelige lidelsen som har det største hovedfokuset i 1864. Stort sett hvert eneste kapittel i boken har en eller annen grad av død og lemlestelse ved seg.

Menneskelig lidelse

Forfatteren gjør en god jobb for å prøve å fremstå så objektiv som mulig, men noen steder levner blekket liten tvil om hvilken side Tom Buk-Swienty favoriserer. For eksempel er det meste av død og fordervelse i boken fortalt fra et dansk synspunkt, og jeg fikk derfor inntrykk av at det var en veldig ensidig konflikt. Men dette var ikke tilfellet. Offisielle tapstall fra konflikten viser ingen klar overkjøring, antall døde på begge sider av frontlinjen var ganske like. Det er særlig et avsnitt av boken som viser hvor patriotismen sitter. Her skriver forfatteren om den danske korporal Nellemann, som heroisk holder en skanse helt alene:

> Nå vil han hevne seg, som en enmannshær. Han griper etter fanen som fienden har plantet, knekker den over kneet og kyler den ned i skansegraven. Flere prøyssiske soldater kommer opp, de planter et nytt flagg som Nellemann også får revet opp av jorden, for så i samme sekund å falle til jorde truffet av flere kuler - en av dem i hodet. (s.249)

Det er den menneskelige lidelsen som har det største hovedfokuset i *1864*. Stort sett hvert eneste kapittel i boken har en eller annen grad av død og lemlestelse ved seg. I kapitlene som omhandler beleiringen blir det viet veldig mye tid til å skildre lidelsen de beleirede måtte gjennomgå. Fra istykkerskutte hoder til oppflerrede kropper. En løytnant skriver kvelden før stormingen: «redselen slo ned i meg. Jeg tenker det må være den samme fornemmelsen en dødsdømt får når han ser øksen» (s.264). I delen om selve stormingen følger vi kulene i det de treffer, eller

følger en soldat mens han stormer inn i en annen med bajonetten. I kapittelet som omhandler minuttene og timene etter at de prøyssiske og østerrikske troppene har tatt Dybbøl er det mye skriv om pinselsskrik og nødamputasjoner. Det er særlig i denne siste delen da døden for alvor spiller hovedrollen. Det er gjengitt veldig mange dagbøker og vitneforklaringer i dette kapittelet, og veldig mange av dem ender med «… så utåndet han» eller lignende. Det er også her de veldig objektive, nesten inhumane, skildringene fra feltlegene kommer inn:

> Den prøyssiske menige Leppin fra 24. regiment. Skutt gjennom hodeskallen. En bensplint er trengt dypt inn i hjernen. Omkring såret hjernemasse og bensplinter. Kulen er ikke å finne. […] Leppin er dessuten såret i venstre arm. Alle bløtdeler i armen er revet opp og knokkelen blottlagt. For å lindre smerten amputerer man nederste tredjedel av underarmen. […] 21. april: Ut av såret i hodet renner tynn materie blandet med hjernemasse. 25. april: Amputasjonssåret begynner å væske. Pasienten kaster seg omkring; tunge, sukkende åndedrag. Døden inntreffer (s.302-303).

Dette er langt ifra det eneste eksemplet på den brutaliteten som står som rådende når man nærmer seg slutten av boken, og det er heller ikke den mest brutale etter min mening. Jeg personlig blir ikke veldig berørt av denne typen brutalitet, men jeg tror nok at forfatteren i sin jakt etter å farge et så brutalt ærlig bilde, kan støte bort lesere.

Alt i alt er *1864* en veldig godt skrevet bok. Leseren får et klart bilde av begivenhetene slik de utspilte seg, og får et godt innblikk i livet til soldatene som levde og døde ved fronten gjennom deres brev og skildringer. Bruken av disse skildringene gjør lesningen av boken ærlig, men også til tider litt ukomfortabel. Man blir så nært knyttet til mange av menneskene at det stikker litt i brystet når de endelig treffer sitt endelikt. Livet ved fronten i Den andre slesvigske krig var brutalt, noe Tom Buk-Swienty ikke har lagt noe som helst skjul på.

Erik Edvardsen (f.1988). Bachelor i historie ved Universitetet i Oslo.

Arbeiderhistorie er et gjennomillustrert historiefaglig tidsskrift som utgis av Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo.

Arbeiderhistorie inneholder forskningsbaserte og fagfellevurderte artikler om arbeiderhistorie, sosial- og kulturhistorie, utenrikspolitiske emner med mere.

Alle utgaver av Arbeiderhistorie etter 1987 og fram til i dag er fritt tilgjengelige og søkbare på nett. Se www.arbark.no

VÅRENS MASTEROPPGAVER I HISTORIE VED UIO

I slutten av juni, etter måneder med intens skriving og litervis med kaffe, kunne en rekke ferske mastere i historie ved UiO puste lettet ut. Deres harde arbeid hadde resultert i 45 flotte oppgaver med spennende og varierte temaer. Fortid har her gleden av å presentere en oversikt over de innleverte oppgavene.

Tradisjonen tro er moderne historie godt representert med 32 oppgaver som omhandler temaer fra 1900-tallet. Mange kandidater har valgt å skrive om norsk og internasjonal politikk, men det ble også levert spennende oppgaver om blant annet polferder, sykdomsbekjempelse og om riksarkivarens forhold til datatilsynet. Det er også flere som har tatt for seg temaer knyttet til andre verdenskrig. Fem kandidater har valgt temaer fra 1800- tallet. Blant disse oppgavene omhandler majoriteten sosialhistoriske temaer som skolefravær, selvmord og familiestrukturer. To kandidater har skrevet om kriminalitet på 1700-tallet, mens ingen har valgt perioden 1300-1700. Fem kandidater har skrevet oppgaver om Norge og Skandinavia i vikingtid eller tidlig skandinavisk middelalder, og en har valgt å skrive om biskopens rolle på 300-tallet.

Det ser ut til å være en trend at flere og flere velger å skrive masteroppgave på engelsk. Dette ser ut til å være uavhengig av periode og tema og blant de innleverte masteroppgavene denne våren var nesten en fjerdedel engelskspråklige.

Tilsammen har det vært 23 veiledere for vårens masteroppgaver. Øystein Sørensen og Hilde Henriksen Waage var veiledere på syv oppgaver hver, mens Olav Njølstad var veileder for tre oppgaver. Hans Jacob Orning var veileder for fire av oppgavene som omhandler vikingtid og middelalder og Hilde Sandvik var veileder for tre oppgaver om 17- og 1800-tallet.

Fortid gratulerer med vel overstått innlevering og flotte oppgaver. De fleste av masteroppgavene er tilgjengelige i digitale utgivelser ved UiO (DUO) og kan lastes ned gratis fra UiOs nettsider.

Følgende masteroppgaver ble levert:

- **Martin Aasen,** *Biskopen og ortodoksien: En studie av biskopens rolle og autoritet på 300-tallet.* **Veileder:** Knut Ødegård
- **Ingrid Rønning Okkenhaug,** *Høvdingmakt og stabilitet i det trønderske samfunnet 800-1050.* **Veileder:** Jon Vidar Sigurdsson
- **Fredrik Opedal,** *Nærvær og fravær av dansk kongemakt i Norge i vikingtiden.* **Veileder:** Hans Jacob Orning
- **Ole-Albert Rønning,** *Beyond Borders: Material Support From Abroad in the Scandinavian Civil Wars, 1130-1180.* **Veileder:** Hans Jacob Orning
- **Thomas Malo Tollefsen,** *Norwegian Kingship Transformed: the Succession and Coronation of Magnus Erlingsson.* **Veileder:** Hans Jacob Orning
- **Anders Kristian Ødegaard,** *Kongen som kirkebygger. Kirkebygging i Norge ca. 900-1100.* **Veileder:** Hans Jacob Orning
- **Alexander John Smith-Hald,** *Crime in Nordhordland 1742-1792.* **Veileder:** Hilde Sandvik
- **Ingrid Maria Lutnæs,** *"Til velfortiente Straf, andre ligesindede til Afskye og Exempel", konflikt og kriminalitet i garnisonsretten i Christiania, 1751-1815,* **Veileder:** Hilde Sandvik
- **Øyvind Bergerud,** *Veien mot økt beskyttelse av norske industriarbeidere ca. 1840-1894: private aktører frem i lyset.* **Veileder:** Kristine Bruland
- **Evald Fredholm,** *Teneste Livsløp- og familiestrukturar sett gjennom tenesteinstitusjonen i Østre Toten på 1800-talet* **Veileder:** Hilde Sandvik
- **Ole Georg Gliddi,** *Då allmugen såg skulen som nyttig: Ei undersøking av skulefråværet i indre bygder av Vest-Agder mellom 1850 og 1890.* **Veileder:** Jan Eivind Myhre
- **Stine Mari Velde Marthinsen,** *«Mennesker der have sit Liv forbrudt»: En undersøkelse av samfunnets holdninger til selvmord i Norge mellom 1800 og 1865.* **Veileder:** Jan Eivind Myhre
- **Henrik Olav Mathiesen,** *Norwegians in America and Perceptions of Belonging, c. 1840–1870.* **Veileder:** Odd Arvid Storsveen
- **Morten Anker,** *Nasjonal Reisning. Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereisning og Norges Nasjonal-socialistiske Arbeiderparti. 1930-1933.* **Veileder:** Terje Emberland
- **Simen Staff Bakken,** *A Difficult Balancing Act: US Policy towards Iran, 1977–1979.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Lasse Hermansen Bjørnland,** *Norsk-jugoslaviske forhold 1965-86 Utvikling og stagnasjon.* **Veileder:** Knut Einar Eriksen
- **Eirik Andreas Brevik,** *Brohode, buffer eller barriere? - Finland i norsk sikkehetstenkning 1979-1985.* **Veileder:** Magnus Petersson
- **Eirik Djønne,** *"Polarfarerens ABC": Suksessfaktorene for de geografiske oppdagelsene og det kartografiske arbeidet på den andre norske polarferden med Fram.* **Veileder:** Robert Friedman
- **Jonas Finnanger,** *Endrede meninger om en konflikt i endring: Norske holdninger til Midtøstenkonflikten mellom 1967 og 1984.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Ida Karine Glosli,** *Tre aviser og en mulig trussel. Aftenpostens, Arbeiderbladets og Dagbladets behandling av NS i 1933 og 1936.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Maria Flaten Gunstad,** *Rase og religion: Særtrekk ved Varg Vikernes' ideologi sammenlignet med den klassiske nazismen.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Carl August Jordhøy Henning,** *Al-Qaidas religiøse rettferdiggjøring av terrorisme.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Christoffer Hobbelstad,** *Propagandaens menneskerettigheter: USAs bruk av menneskerettigheter i sin ideologiske kamp mot Sovjetunionen i FN 1947-1960.* **Veileder:** Hanne Hagtvedt Vik
- Stefan Hotvedt, *Heath-regjeringens feilslåtte politikk og uheldige omstendigheter: Hvordan regjeringstiltakene fra 1970 til 1974 forsterket virkningen av olje-krisen på Storbritannia.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Kjersti Jovik,** *"Retten til å vite - retten til å bli glemt" - Forholdet mellom Riksarkivaren og Datatilsynet 1980-2000.* **Veileder:** Jon Peter Collett
- **Kenneth Kreppen,** *Fra partipolitikk til kulturkamp: Valg av politisk strategi blant norske nasjonalsosialister 1933-1940.*

Veileder: Terje Emberland

- **Grethe Nikoline Langerud,** *Kvinnene i motstandskampen. Hvorfor er kvinner så lite representert i krigslitteraturen?* **Veileder:** Guri Hjeltnes og Ivar Dyb Kraglund (biveileder)
- **Stine Eriksen Mangset,** *En kamp om verdier, Likvidasjonsstyret for inndratte jødiske formuer.* **Veileder:** Guri Hjeltnes
- **Joakim Aalmen Markussen,** *Strategic Impartiality: Lyndon B. Johnson's Policy toward Jordan 1964–1968.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Christian Fredrik Melbye,** *Vekst eller vern? Spørsmålet om utbygging av henholdsvis Veigvassdraget, Dagali-fallene og Altavassdraget i et komparativt perspektiv.* **Veileder:** Olav Njølstad
- **Victor Domingo Bugge Olsgard,** *"Vår drøm om landet er like levende": Norske jøders forhold til Israel 1977-1992.* **Veileder:** Vibeke Banik
- **Kristian Walberg Olstad,** *Tidligere NS-ordfører gjenvalgt i Lom etter krigen: NS-regimet i Lom, overgangen fra okkupasjon til demokrati og resosialiseringen av landssvikdømte.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Rafael Ortega,** *The British Administration of Iraq and Its Influence on the 1920 Revolution.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Tor Harald Otterholt,** *Folkeopplysning og bakteriologi. Opplysningsprosjektene om folkehelse til Norske Kvinners Sanitetsforening og Nasjonalforeningen mot tuberkulose i første halvdel av 1900-tallet.* **Veileder:** Ole Georg Moseng
- **Marielle Gårder Pedersen,** *Hjemmefrontens likvidasjoner i litteraturen og i avisene.* **Veileder:** Arnfinn Moland
- **Ola Rolfstad,** *Storbritannia, Norge og sur nedbør på 1970-tallet.* **Veileder:** Olav Njølstad
- **Pia Benedicte Rolien,** *Forskjellsbehandling av jugoslaviske fanger? Norske fangevokteres oppfattelse av nasjonalitet og bruken av vold mot jugoslaviske fanger i tyske fangeleirer i Nord-Norge 1942-1943.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Julie Selstø Roppestad,** *The Judge and the President - How the American Zionist movement began.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Julie Sandness,** *The Development of Islamism in Modern Times. A Comparative Study between Two Islamist Organizations.* **Veileder:** Øystein Sørensen
- **Mathias Nestun Sønsteby,** *Alternativenes grusomhet – Amerikansk politikk overfor Libanon 1977-1979.* **Veileder:** Hilde Henriksen Waage
- **Tommy Søvik,** *Speak ghetto speak Politisk soul i USA 1960-1980.* **Veileder:** Knut Kjeldstadli
- **Lasse Thomassen,** *Contemporary Slavery Back Then.* **Veileder:** Hanne Hagtvedt Vik
- **Karoline Torkildsen,** *Forsøket på politisk omskolering av de norske lærerne og utryddelse av jødene i Norge under den tyske okkupasjonen.* **Veileder:** Odd Bjørn Fure
- **Tormod Tvare,** *Arbeiderpartiets ideologiske utvikling i perioden 1970-1990. En gammel sosialdemokrat skifter til nye klær.* **Veileder:** Olav Njølstad
- **Anja Bing Vangsnes,** *Det totalitære demokrati. Herbert Marcuse i totalitarismedebatten.* **Veileder:** Øystein Sørensen

FORTIDS SKRIVESTANDARD

Hva trykker Fortid?
Vi trykker akademiske artikler, essays og bokanmeldelser. Send oss gjerne en bearbeidelse eller et utdrag fra masteroppgaven eller bacheloroppgaven din! Men husk at en oppgave eller et utdrag fra en oppgave ikke alltid er helt formelt lik en artikkel (se under).

For å få teksten på trykk må den oppfylle våre krav. Alle bidrag må inneholde tittel, forfatternavn, samt faglig og etisk forsvarlige referanser i henhold til tekstens form og sjanger. Bidragene til *Fortid* kan skrives på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Både tekster og spørsmål kan sendes til fellesadressen **redaksjonen@fortid.no** eller du kan ta direkte kontakt med en av oss.

Vi opererer med følgende sjangre:

- **Artikler og essay** – teksten kan være fra seks til ti normalsider (à 2300 tegn uten mellomrom.
- **Korttekster** – kan være litt mer polemiske og lekende, med en lengde på mellom én og tre normalsider.
- **Bokmeldinger** – lengden bør være mellom tre til fem normalsider.
- **Debattinnlegg** – lengden bør ikke overskride tre normalsider.
- **Ex libris** ¬– bokessay om din leseropplevelse av en historisk bok e.l. Stilen kan være personlig og lekende, men teksten må holde et godt nivå. Teksten bør ikke overskride tre normalsider.
- **A fontibus** ¬– kildefunn («a fontibus» betyr «fra kildene»). Har du kommet over en interessant eller merkelig kilde som du vil analysere eller diskutere, eller rett og slett presentere for andre? Vi aksepterer kortere og lengre tekster her.

HVORDAN SKRIVE TEKSTENE?

Artikler bygges opp slik:

- Tittel
- Forfatters fulle navn
- Ingress som oppsummerer artikkelens tese
- Hovedtekst med undertitler
- Forfatteromtale (navn, år født, utdanning, evt. arbeider sist publisert)
- Sluttnoter, litteratur- og kildeliste.

Korttekster:
Likt som artikler, men ingress og undertitler er valgfritt. Komplette sluttnoter, men ikke litteratur- og kildeliste.

Alle akademiske, historiske artikler *må* inneholde en eller flere hovedpåstander (et hovedpoeng med teksten), og en argumentasjon som bygger oppunder påstanden, samt en konklusjon som oppsummerer argumentasjonen og validerer eller kvalifiserer påstanden. Artikler i *Fortid* må ikke nødvendigvis basere seg på originalt kildearbeid, men alle påstander som ikke kan regnes som allment kjente og aksepterte må begrunnes i litteratur. Se gjerne tidligere artikler i *Fortid.*

Bokmeldinger bygges opp slik:

- Tittel på bokmelding, boktittel, bokforfatter, forlag, år
- Hovedtekst
- Forfatteromtale (navn, år født, utdanning, evt. arbeider sist publisert)
- Evt. sluttnoter.

I bokmeldinger kreves en påstand om boka, som må fremsettes i første avsnitt/ingress, og bokmeldingen må begrunne påstanden med sidereferanser, sitater, og referater. For eksempel kan en påstå at boka er spennende/omfangsrik, men at den ikke makter å gå i dybden på tema. Resten av bokmeldingen må da begrunne hvorfor den er spennende/omfangsrik, og hvorfor ikke boka makter å gå i dybden på tema. Begrunnelser kan gjøres ved direkte sitat, oppsummeringer av funn/konklusjoner, eller kritikk av påstander/konklusjoner/metode. Se gjerne tidligere bokmeldinger i *Fortid.*

DEN REDAKSJONELLE PROSESSEN

Artikler kan sendes inn til redaksjonen kontinuerlig. Dersom artikkelen er på tema for kommende nummer, må dødlinjen etterfølges.

To redaksjonsmedlemmer vil komme med kommentarer, innspill, og spørsmål, og forfatteren vil få tilbud om å sende inn en revidert utgave av artikkelen. Vi trykker de aller fleste artikler som blir sendt inn til oss, men noen sjeldne ganger er vi dessverre nødt til å avvise tekster som ikke er faglig eller etisk forsvarlige.

Når artikkelen er revidert, er den normalt klar til trykk. Det kan allikevel hende at redaksjonens lesere har noen ytterligere kommentarer. I så fall sendes teksten tilbake til forfatter med kommentarer enda en gang.

Tekster som er sendt inn med mange typografiske feil, vil også bli kommentert, men det forventes at forfatteren griper tak i disse før den reviderte utgaven sendes tilbake til redaksjonen. Skjer ikke dette, faller teksten dessverre igjennom.

Alle artikkelforfattere får tilsendt nummeret som artikkelen trykkes i. Se fullstendig skrivestandard på **http://www.fortid.no/tidsskrift/forfatterinstruks/**

Quiz

QUIZMASTERE:SVERRE ERLAND ROSENBERG OG STIAN ANDREASSEN

1 Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) trådte i kraft 3. september 1953. Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) straffeforfølger brudd på EMK, men frem til 1998 måtte alle anklager om menneskerettighetsbrudd gå igjennom et annet organ før de gikk til domstolen. Hvilket europeiske organ, som ble nedlagt i 1998, er dette?

2 Hva heter loven fra 1892 som forbød barn under 12 år å jobbe på fabrikk i Norge?

3 Norges første landsomfattende lovverk kom mellom 1274-76 og var basert på lagtingene. Lovverket sentraliserte og styrket kongens makt, men førte også til kritikk fra Kirkens side. Lovverket er ikke bare Norges eldste, men også ett av Europas eldste. Hva heter det?

4 «Nobody expects the Spanish Inquisition!» påstår Monty Pyton. Dette er selvfølgelig bare fleip, for inkvisisjonen var pålagt å sende beskjed i forveien om at de planla å avlegge deg en visitt. Hvorfor?

5 Hva skjedde 7.-9. november 1520 i Sverige, som ødela det dansk-svenske forholdet, som utløste den svenske frigjøringskrigen og som brøt Kalmarunionen en gang for alle?

6 I 1522 startet Ridderopprøret i dagens Tyskland. Opprøret var en reaksjon mot at de tyske fyrstene var i ferd med å fase ut den gamle samfunnsstrukturen som garanterte lavadelens rettigheter over bondebefolkningen. Hvilken gammel samfunnsstruktur siktes det til?

7 Dronning Mary 1. Tudor (reg. 1553-58) førte et skrekkvelde hvor flere engelske protestanter ble fengslet, halshugget og brent på bål som kjettere. Hva blir hun populært kalt nå?

8 Den 7. oktober 1571 møttes de osmanske tyrkerne og de katolske vestmaktene utenfor kysten av Lepanto i et avgjørende sjøslag om kontrollen over Middelhavet. Den venetianske delegasjonen ble ledet av en beintøff 75-åring med navn Sebastiano

Mary 1. Tudor. Foto: Wikimedia commons

Veniero. I 1577 ble 81-årige Veniero enstemmig valgt til et av Republikken Venezias viktigste embeter. Hvilket?

9 Og når vi først snakker om Slaget ved Lepanto; en annen som deltok i slaget var en ung skriftlærd spanjol med navn Miguel Cervantes. Han er kjent for å ha skrevet en av den vestlige litteraturhistoriens viktigste bøker. Hvilken?

10 Fra hvilken kjent europeisk krig har slipset sitt opphav fra?

11 Hva var den latinske æresbetegnelsen på den svenske

Foto: Wikimedia commons

kongen som levde til 1632?

12 Hva betyr egentlig betegnelsen: fytti rakkern?

13 Hva er navnet på nederlenderen som oppdaget New Zeeland og hvilket år skjedde dette?

14 Under Napoleonskrigene utkjempet Storbritannia også en separat krig mot USA, kjent som 1812-krigen. Under kamphandlingene ble et kjent ikonisk byggverk brent ned av britiske soldater. Hvilket byggverk?

15 Den norske Grunnloven har gått igjennom flere forandringer og endringer siden mai 1814. Når ble den (til dags dato) sist endret?

16 Hvem innehar æren for å ha tatt i bruk navnet «Jotunheimen»?

17 Hva er navnet på historikeren som døde 23. mai 1886 i Berlin?

18 Den 9. september i år ble dronning Elizabeth 2. Storbritannias lengst sittende monark. I hvilket år besteg hun tronen?

19 Hva er navnet på dyrebeskyttelsesforeningen som ble stiftet i 1824 i London?

20 Hvem var visepresidenten til Gerald R. Ford?

21 En særdeles fotballinteressert serietegner fra Bergen feirer i år 20 år med – hvilken tegneserie?

Svar på side 92

Redaksjonen

STIAN ANDREASSEN
Stian er masterstudent på første semester, med interesse for krigs- og samtidshistorie. Særlig er han interessert i den kinesiske veksten i den globale verden. Masteroppgaven er tenkt å omhandle forsvarspolitiske endringer i den amerikanske Kina-politikken fra slutten av 80-tallet.

HENRIK ASKJER
Henrik er masterstudent med interesse for religion og politikk på 1800-tallet. Masteroppgaven hans vil ta for seg hvordan stiftsdireksjonene i Trondheim og Christiania håndterte opposisjon mot nye lese- og lærebøker på 1860-tallet.

ANILTON DELGADO
Anilton ble ferdig med sin mastergrad høsten 2012 og skrev om Rød Front i Det Norske Studentersamfund. Anilton er hovedsakelig interessert i nyere historie.

LASSE LØMO ELLINGSEN
Lasse går tredje semester på master i historie og interesserer seg for politisk ekstremisme og totalitære ideologier. Han skriver oppgave om norsk nynazisme.

ANNIKEN HAREIDE
Anniken går tredje semester på master i historie. Hun er særlig interessert i moderne internasjonal historie, og skriver masteroppgave om Norges tilslutning til Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg.

MIA HVEEM
Mia er masterstudent i historie på tredje semester. Hun interesserer seg for Midtøstens historie, særlig utviklingen i området etter første verdskrig og frem til i dag. Mias masteroppgave skal handle om fredsforhandlinger i den israelsk-palestinske konflikten.

SIMEN JØRGEN FREANG KLOMSÆT
Simen er masterstudent og har alltid hatt problemer med å bestemme seg for hva hans favorittperiode- eller tematikk er. Masteroppgaven tar for seg juridisk praksis og politisk debatt rundt æreskrenkelsesparagrafene i Den norske Straffeloven av 1842.

TOR HADRIAN LØVSTAD
Tor Hadrian går første semester på master i historie. Han interesserer seg for nordisk historie etter 1750, og spesielt skandinavismen i tidsrommet 1830 – 1870. Masteroppgaven er fremdeles i utviklingsstadiet.

MARKUS NESLEIN
Markus er masterstudent i historie med fordypning i statsvitenskap. Han interesserer seg for politisk og økonomisk historie innenfor periodene sen-antikk, tidlig nytid og moderne tid. Han skriver masteroppgave om Midtøsten etter det ottomanske rikest oppløsning.

TORD MARDOFF NIELSEN
Tord går første semester på bachelor i historie. Han interesserer seg for det meste innen historie. Fra de store endringen som den industrielle og den kommersielle revolusjonen, til mer konkrete hendelser som stemningen rundt Europas middelaldre turneringer.

FREDRIK OPEDAL
Fredrik er masterstudent i historie med interesse for vikingtid og middelalder. Hans masteroppgave vil omhandle sosiale nettverk og maktkamper i Skandinavia på 1000-tallet.

INGEBORG ANNE RAKVÅG
Ingeborg er masterstudent på første semester. For henne er det norsk middelalder og gamle Egypt som vekker interesse. Masteroppgaven kommer til å dreie seg om den politiske rollen norske dronninger utspilte i middelalderen.

MARTIN AASBØ RINGDAL
Martin skriver masteroppgave om konspirasjonsforestillinger i norsk offentlig debatt på 1920-tallet, med vekt på "Sions vises protokoller". Han er ellers interessert i moderne historie, særlig mellomkrigstiden. Ekstreme og totalitære ideologier og bevegelser finner han også svært interessant.

NORA RODIN
Nora er masterstudent på tredje semester og interesserer seg særlig for norsk, tidlig nytids-historie. Hun skriver masteroppgave om skippernes rolle i sjøfartshandelen i Aust-Agder på slutten av 1700-tallet.

SVERRE ERLAND ROSENBERG
Sverre har en bachelorgrad i historie fra Universitetet i Stavanger, men jobber for tiden på en mastergrad ved UiO. Sverres hovedinteresse er nytids-historie med fokus på de europeiske religionskrigene på 15- og 1600-tallet.

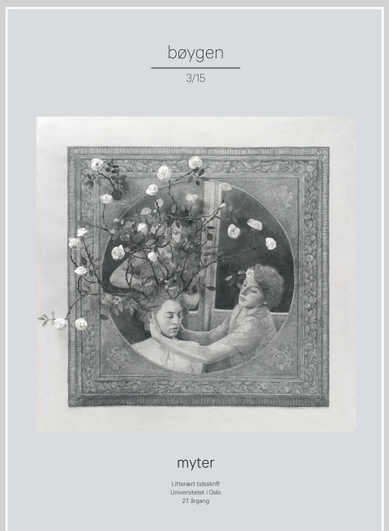
INGAR STEENE
Ingar tok en bachelorgrad i historie på Universitet i Bergen. Han går nå på master på UiO der han skriver om nordiske historieforfattere og historiografi på 1600-tallet.

HENRIK IZZET THOMMESEN
Henrik er masterstudent med interesse for teknologisk, økonomisk og industriell historie. Masteroppgaven vil mest sannsynlig omhandle teknologi og arbeidsorganisering i de første fasene av norsk industrialisering.

SKAGE ALEXANDER ØSTBERG
Skage er masterstudent med interesse for menneskerettighetenes rolle i internasjonal politikk. Masteroppgaven hans handler om FNs konvensjon mot tortur.

Gi et abonnement til en du er glad i!
Fortid er perfekt som en varende gave: fire blader i året.
Kr 150 for studentabonnement og kr 300 for vanlig abonnement.

abonnement@fortid.no

bøygen

3/15

myter

i salg nå

FORTID

Fagtidsskriftet til historiestudentene ved Universitetet i Oslo kommer ut fire ganger i året. *Fortid* speiler bredden i det norske historiefaget og er en arena for nye stemmer, synspunkter og strømninger. I *Fortid* skriver studenter og etablerte forskere side om side.

VIL DU GI FORTID EN FRAMTID?

Fortid trenger stadig skribenter som kan bidra med korttekster, lengre artikler og bokmeldinger – på tema eller utenfor.
Kontakt: redaksjonen@fortid.no

ANNONSERE I FORTID?

Fortid kommer ut fire ganger i året og har et bredt marked av lesere.
Kontakt: annonse@fortid.no

ABONNERE PÅ FORTID?

Et abonnement koster kr. 300,– per kalenderår.
Studentabonnement: kr. 150,–.
Institusjonsabonnement: kr. 500,–.
Kontakt: abonnement@fortid.no

TEMA FOR KOMMENDE NUMMER

Nr. 1, 2016: Dyr i historien
(Deadline: 1. februar)

Nr. 2, 2016: Ikke bestemt
(Deadline: 1. April)

Svar til quiz på s. 88

1. *Den europeiske menneskerettighetskommisjonen (integrert i EMD etter 1998)*
2. *Fabrikktilsynsloven*
3. *Magnus Lagabøtes landslov*
4. *For at mistenkte skulle få tid til å bygge opp et rettslig forsvar*
5. *Stockholm-massakren /Blodbadet i Stockholm*
6. *Føydalsystemet*
7. *Bloody Mary*
8. *Han ble valgt til doge av Venezia*
9. *Don Quixote (del 1 i 1605 og del 2 i 1615)*
10. *Tredveårskrigen mellom 1618-1648*
11. *Gustavus Adolphus Magnus.*
12. *Fy til Rakkermannen som var assistenten til bøddelen*
13. *Abel Janszoon Tasman i 1642*
14. *Det hvite hus (den gang kjent som The Presidential Mansion)*
15. *1.juni 2015*
16. *Aasmund Olavsson Vinje*
17. *Leopold Von Ranke*
18. *1953 (2. juni)*
19. *English Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA)*
20. *Nelson A. Rockefeller*
21. *Pondus*

Bidragsytere FORTID nr 4/2015

Stian Andreassen	*Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo*
Kjersti Brathagen	*Høgskolelektor i historie/samfunnsfag, Høgskolen i Telemark*
Nora Dalaker	*Bachelor i historie, Universitetet i Oslo*
Anilton Delgado	*Master og lektor i historie, Universitetet i Oslo*
Didrik Dyrdal	*Master i historie, London School of Ecomomics og Colombia University*
Erik Edvardsen	*Bachelor i historie, Universitetet i Oslo*
Lasse Lømo Ellingsen	*Masterstudent i historie, Universitetet i oslo*
Kenneth Kreppen	*Master i historie, Universitetet i Oslo*
Heidi Cecilie Vekony Olsen	*Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo*
Helge Ø. Pharo	*Professor Emeritus, Universitetet i Oslo*
David Redvaldsen	*Ph.D. i historie, University College London*
Martin Aasbø Ringdal	*Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo*
Sverre Erland Rosenberg	*Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo*
Hanne Hagtvedt Vik	*Førsteamanuensis i historie, Universitetet i Oslo*
Skage A. Østberg	*Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo*

RETURUKE 8
INTERPRESS NORGE
9 771504 191013 04